

مەملىكەت بويىچە 100 نۇقتىلىق ژۇرنال
 مەملىكەتلىك سەرخىل ژۇرناللار سېپىگە كىرگەن ژۇرنال
 شىنجاڭ بويىچە ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر ژۇرنال

HERITAGE UIGHUR FOLK LITERATURE

6
 2004

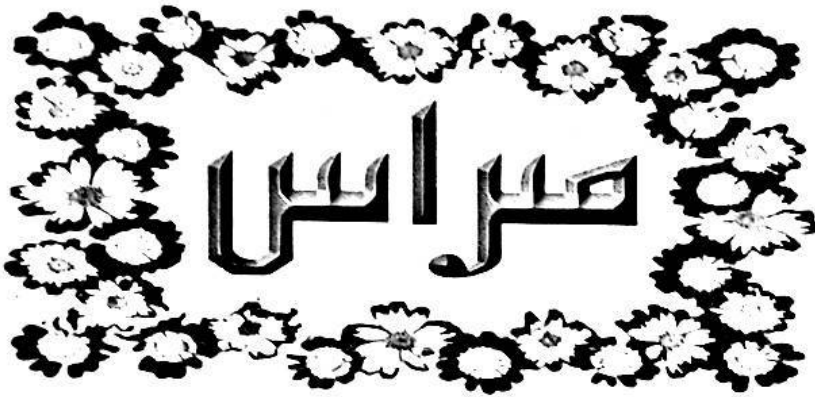
اس

29
 12>

يەن شەن فوتوسى

2004 - يىل 6 - سان

قوش ئايلىق ژۇرنال

(ئومۇمىي 86 - سان)

كەچمىش - كەچۈرمىشلەر

دادا، ئەمدى سىزدە ئوقۇيمەن مەترووزى نورى (1)

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

روھ يىلتىزنى ئىزدەپ..... ئابلىز ئورخۇن (3)

قىيادىكى ئوۋچىنىڭ نالە - زارى..... چ. ئايىماتوف، م. چاقانوف (53)

كۈلكە - جان ئوزۇقى

يۇمۇرلار..... (25)

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا

بېسخانىنىڭ مومىلانغان جەسىدى ۋە مۇھەممەد سالىمۇچ يۇسۇپوفنىڭ

بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەر..... تەييارلىغۇچى: مەنقاسم ئەكرەم (27)

باش مۇھەررىر:

يۈسۈپ ئىسھاق

جاۋابكار مۇھەررىر:

مۇختار مۇھەممەد

تارقىتىش بۆلۈمى مۇدىرى:

ئەسقەر مەخسۇت

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

تۈزدى. ش ئۇ ئار ئەدەبىيات - سەد.

ئەتچىلەر بىرلەشمىسى نەشر قىلدى.

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى

باشقا ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى.

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدا.

رىسىدىن تارقىتىلدى.

جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى

مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ.

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەل.

گەن نومۇرى: CN65 - 1130 / 1

خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004 - 3829

پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 58 - 60

باھاسى: 5.00 يۈەن

ساقلىقنىڭ - شاھلىقنىڭ

مومامنىڭ شىپالىق دورىلىرى كامال ھىسامدىنوف (قازاقىستان) (39)

يىلتىزسىز دەرەخ بولماس

كىتەك بالىق توپلىغۇچى: ۋەلى داۋۇت (60)

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

- (69) غاپىللىق ۋە سەگەكلىك.....
- (71) يالغان ئۇخلىۋالغانلارنى ئويغاتقىلى بولمايدۇ.....
- (75) پاقنىڭ ئىقرار نامىسى.....
- (77) كىپىنەك قۇرۇتى.....

ئادەم قۇلاقتىن سەمرەر

- غەربىي رايون فلورولوگىيە بايلىقى مۇنبىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى بىيى-
جىڭدا ئېچىلدى..... (73)

مۇشتەرى بولۇڭ

زۇرنىلىمىزغا ھەر قايسى جايدى-
لاردىكى پوچتىخانىلار ۋە تەھرىر
بۆلۈمىمىز ئارقىلىق ھەرقانداق
چاغدا مۇشتەرى بولغىلى بولىدۇ.

ئەسەر ئەۋەتىڭ

ئادىرىشىمىز: ئۈرۈمچى شە-
ھىرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى
22-نومۇر. بۆلۈمىمىزگە ئەۋەتىڭ-
گەن ئەسەرلەر قايتۇرۇلمايدۇ.
ئادىرىشىمىزنى، كىملىك نومۇرد-
ئىزىنى ئەسەر كەينىگە قوشۇپ
يېزىشىنى ئۇنتۇماڭ.

قەدەم تەشرىپ قىلىڭ

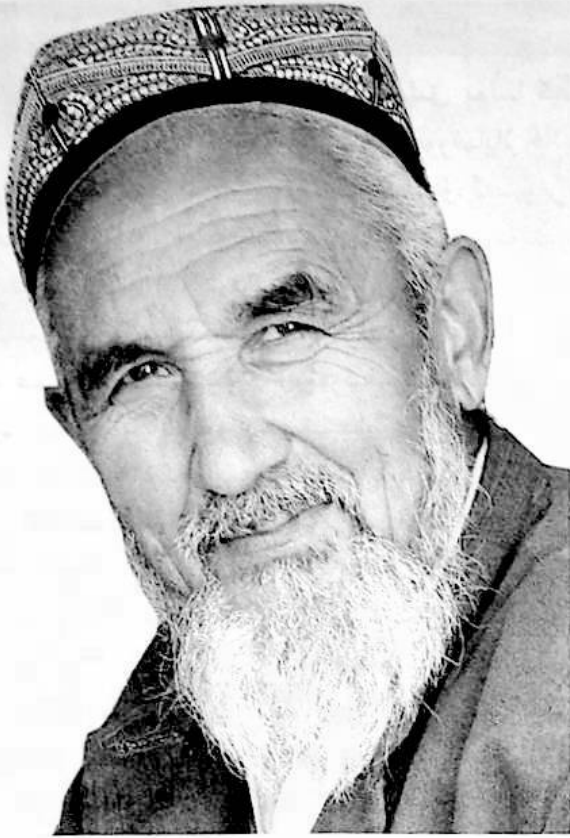
ئورنىمىز: ئۈرۈمچى شەھىرى
دوستلۇق جەنۇبىي يولى 22 -
نومۇر (ئاپتونوم رايونلۇق ئەدە-
بىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى-
نىڭ 14 - قەۋىتىدە)

تېلېفون: 4554017 — 0991
پوچتا نومۇرى: 830001

编辑:《美拉斯》编辑部 主管:
新疆维吾尔自治区文学艺术界联合会 (乌
市友好南路 22 号文联 14 层) 电话:
4554017 印刷: 新疆日报社印务中心
发行: 乌鲁木齐邮局 订阅: 全国各地
邮局 国内统一刊号: CN65-1130/1 国
外统一刊号: ISSN1004-3829 邮编:
830001 代号: 58-60 定价: 5.00 元

«ھىراس» زۇرنىلىدىن بارلىق ئوقۇرمەنلەرگە سالام!

مۇقاۋىنىڭ 1 - ، 4 - بېتىدىكى رەسىملەرنى مەمەت سىزغان

ئەقلىمگە كەلسەم بىزنىڭ ئۆيدە دادام، ئانام ۋە مەن ئۈچەيلەن بار ئىكەنمىز. دادام ئائىلىدە ئاساسەن ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن، ئانام ئوقۇتقۇ - چىلىق قىلىدىكەن. مەن ھازىر ئۈرۈمچىدىكى مەلۇم بىر ئالىي مەكتەپنىڭ تولۇق كۇرس سىنىپىنى پۈتتۈردۈم. ئائىلىمىدە بىرلا بالا بولغانلىقىمىدىنمۇ ياكى ئالىي مەكتەپ ئۈچۈن قۇغۇچىسى بولغانلىقىم ئۈچۈنمۇ، ئۆيدە ھەممىدىن بەك ھۆرمەتكە سازاۋەرەمەن.

مەھەللىدىكىلەر ماڭا ئىززەت - ئېكرام بىلەن مۇئامىلە قىلىشىدۇ. بەلكىم ئۇلار مېنى باشقىچىرەك ئويلىسا كېرەك. ئەمما مەن خىجىللىقتىن ئۈزۈمنى قويدىغان جاي تاپالماي

دادام

ئىلمى سىزگە

مەترووزى نۇرى

M
I
R
A
S

ئوقۇيمەن

قالىمەن. چۈنكى «قورساقتىكى ئوماچ» ئۆزۈمگە ئايانە - دى. دادام 16 يېشىدا ئەترەتتىن بىر قازان ۋە بىر تەلەڭگە مۇكاپات ئاپتىكەن. دېمەك، دادام شۇ ۋاقىتلاردىمۇ ئۆز ئىشىنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىققان. مەن ھازىرغا قەدەر ھەرقانداق بىر ئورۇننىڭ بىرەر پارچە تەقدىر نامىسىگىمۇ ئېرىشەلمىدىم. دادام 17 ياش ۋاقتىدا بوز يەرگە سۇ باشلاپ، 200 - 300 تۈپ كۆچەت قويۇپتىكەن. مەن ئەقلىمگە كېلىپ ھازىرغىچە بىر تۈپ كۆچەت تىككىنىمنى بىلمەيمەن. دادام 22 ياش ۋاقتىدا ئات چېپىپ ئوغلاق ئوينىيدىكەنتۇق. مەن تويۇغرا 26 ياشقا كىردىم. مېنىڭ ئۆز پۇلۇمغا ئالغان بىرەر ۋېلىسىپىتىممۇ يوق. دادامنىڭ نەزىرىدە دۇنيا ئادەمدىن

باشقا، ھايۋانلار بىلەنمۇ گۈزەل، قۇۋانچلىق بولسا كېرەك، چۈنكى ئۇ ھەرقانداق ھايۋاندىن قورقمايلا قالماستىن، يەنە ئۇلارغا سەمىمىي مۇئامىلە قىلىدۇ. ئەپسۇس، مەن سەھرا قوينىدا چوڭ بولۇپمۇ، توخۇ بىلەن قويدىن باشقا ھەممىسىدىن قورقۇمەن. دادام ئۆزىنى تەبىئەتنىڭ بىر قىسمى دەپ بىلەمدىكىن تاڭ، كۈندۈزگە قانداق مۇئامىلە قىلسا كېچىسىمۇ شۇنداق ئەركىن. ئەمما مەن كەچ كىرىشى بىلەن تالا - تۈزگە چىقىشتىن قورقۇمەن. دادام مال سويىدىغان، ئەتىيازلىرى ئۇلاق ئۇلايدىغان ئىشلارنى گۈل - گۈلگە كەلتۈرۈۋېتىدۇ.

مەن توخۇ بوغۇزلاش تۈگۈل، قەلەم ئۇچلايدىغان بەكىنىمۇ ئوڭلاپ تۇتالمايمەن، دادام خۇشال بولسا، قولىم - قوشنىلارنى چاقىرىپ، ئۇلار بىلەن بىرگە چاي ئەچىپ خۇشاللىقنى باشقىلار بىلەن تەڭ ئورتاقلىشىدۇ. ئەچى پۇشۇپ قالسا، جەينامازدا ئۇزاق ئولتۇرۇپ كېتىدۇ. ئەمما مەن ئۇنداق ئەمەس. خۇشال بولسام، دوستلىرىمنى چاقىرىپ تازا ئىچمەن، خاپا بولساممۇ ھەم شۇنداق. دادام مەھەللىدە توي - تۆكۈن بولسا ئۇلارغا كەچكە قارىشىپ بېرىپ قايىتىدۇ. مەن پولىدىن كېيىنلا قايىتمەن. دادام مەھەللىدە بىرەر ئۆلۈم نامىزى بولۇپ قالسا، شۇنداق تۆكۈلۈپ، شۇ ۋاپات بولغۇچىنىڭ تەرىپىنى قىلىپ تاۋۇتىنى كۆتۈرۈپ قايىتىدۇ. ئەمما مېنىڭ ئۇنداق جايلاردا كۈلۈپ سالمىغىنىمنىڭ ئۆزى بىر ئىش. دادام مەھەللىلەردىكىلەر - نىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن زىيانغا ئۇچراشقا رازى. دادام بۇنداق ئىشلارنى خالايدۇ، بىراق مەن ئۆزۈمگە زىيان يېتىدىغان بارلىق ئىشلارنى خالىمايمەن. دادام تېخى دۇتار، تەمبۇرلارنى راسا سازلاپ چالالايدۇ، ماڭا سۇناي بەرسە، پۈۋلەپ ئاۋازنى چىقىرالماسلىقىم تۇرغانلا گەپ. دادام - ئاپام 45 يىل ئۆي تۇتۇپ، ئىجىل ئۆتۈۋاتىدۇ. ئەپسۇس، مەن ئىككى - ئۈچ قىز يەڭگۈشلەپ بولدۇم.

دادام يىغقان پۇللىرىنى كۆڭۈلنىڭ ساغلام بولغان خۇشلۇقى، تېنىنىڭ سالامەتلىكى، ھويلا - ئاراملارنى كۆكەرتىش ئۈچۈن خەجلەيدۇ. ئەپسۇس، مەن دادام بەرگەن پۇللارنى كۆڭۈلنىڭ ئەرزىمەس

خۇشلۇقى ئۈچۈن خەجلەيمەن. بىلىشىمچە، دادامنىڭ كونا چا - كويلاردا بىرەرى بىلەن ئۇنلۇك پاراڭلىشىپ قالغىنىنى بىلمەيمەن، دادام چوڭلارغا قانداق مۇئامىلە قىلسا، كىچىكلەرگىمۇ شۇنداق مۇئامىلە قىلىدۇ. ئەمما مەن ئىككى - ئۈچ كۈندە بىرەرى بىلەن قىزىرىشىپ تۇرىمەن. دادامدىكى بۇ كۆيۈم ۋە مېھرىبانلىقتىن ھەممە بەھرىلەنگەن بولۇشى مۇمكىن. مەن ئۆزۈمدىن ئارتۇق «كە - بىر» نى يۈدۈپ يۈرىمەن. مەندىكى بۇ ئىنسانىي كەمتۈك - لۈكلەرنى دادام ئويلىمىسا كېرەك. 26 ياشلىق بىر يىگىتتە دادىسىنىڭ ياشانغاندىكى ئالامەتلىرىدىن بىرەرسى تېپىلسا، بۇنىڭدىن كېيىن مەنمۇ ئەر، دادا بولۇپ قالسام قانداق قىلارمەن؟

دادام مەكتەپتە ئوقۇپ ساۋاتلىقلا بولغان. ئەمما مەن قېلىن - قېلىن كىتابلارنى ئوقۇغان ۋە ئوقۇۋاتمەن. ئوقۇغان كىتابلىرىمنىڭ ھەم ئۆگەنگەنلىرىمنىڭ ھەممىسى بىلىم ئەمەستەك تۇيۇلىدۇ. بىلىم دېگەن ھەق بىلەن نا - ھەقنى، خاتا بىلەن توغرىنى، راست بىلەن يالغاننى ئايرىد - يالسا، شۇ ھەقىقىي بىلىم ئوخشايدۇ. مەن يېڭىۋاشتىن شۇ جاپاكەش دادامدا قايتا بىر ئوقۇسام بولغۇدەك. مېنى دا - ۋاملىق قىينايدىغىنى دادامدىكى ئىنسانىي خىسلەتلەرنىڭ مېنىڭ ۋۇجۇدىمدىن بارا - بارا يىراقلاۋاتقانلىقى... دادا، ئەمدى چوقۇم سىزدە ئوقۇيمەن. ئۆزۈمنى يوقىتىپ قو - يۇشتىن ئۆزۈمنى تارتىمەن. (ئاپتور: خوتەن ناھىيە لاڭرۇ يېزا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى)

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

20046

روھ پىلىتىزنى گىرەپ...

— سېرىق ئۇيغۇرلار يۇرتىغا زىيارەت

M
I
R
A
S

ئابلز ئورخۇن

سلا ئاشۇ رومان قەھرىمانلىرىنىڭ، ۋە قەلىكلەرنىڭ شەيداسى، ئەسىرىگە ئايلىنىپ قالاتتى. رومانلارنى ئوقۇ-غانسېرى ئۆزۈمنى خۇددى ئاشۇ ئەسەر قەھرىمانلىرى بىلەن بىر گەۋدەدەك ھېس قىلىدىغان، ئۇلاردىن پەخىر-لىنىدىغان تۇيغۇ شەكىللىنەتتى. بارا-بارا كۆزۈمگە رېئال دۇنيادىن كۆرە، ئىنسانىيەتنىڭ ئاشۇ قەھرىمانلىق دەۋرىنى ئەسلىتىدىغان ئۆتمۈش گۈزەل كۆرۈنىدىغان بولدى. مېنىڭ تارىخ ئىلمىغا بولغان ساددا قىزىقىشىم ئەنە شۇنىڭدىن باشلانغانىدى. تارىخ ئىلمىغا مۇھەببەت باغلىغان باشقا قۇرداشلار ئارىسىدىمۇ مانا مۇشۇنداق بىر تەسىرنىڭ بارلىقىنى چەتكە قېقىشقا بولمىسا كېرەك. تېخى ئاق-قارنى ئىلغا قىلىشقا قۇربىمىز يەتمەيدىغان پاك قەلبىمگە تارىخ ئىلمىنىڭ جىنى چاپلاشقان زامانلار 70-يىللارنىڭ ئاخىرى 80-يىللارنىڭ باشلىرى ئىدى. قەلبىمدە تارىخ ئىلمى ئوت بولۇپ كۆيۈۋاتقان، كىتابقا قاندە ماي يۈرگەن چاغلىرىمدا مەرھۇم شەرىپىدىن ئۆمەرنىڭ

بالىلىق چاغلىرىمىزدا خەنزۇ كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى تۆت بۈيۈك ئەسەرنىڭ بىرى بولغان «سۇ بويىدا» رومانىدىن باشقا ئوقۇغۇدەك تۈزۈك ئۇيغۇرچە كىتاب يوق ئىدى. تېخى ئۇنىمۇ تولۇقى بىلەن تېپىش تەس ئىدى. ئەسەر ۋە قەلىكلەرنىڭ قىزىقارلىق، تىلىنىڭ ئاممىباب ھەم جەزىبىدارلىقى ھەرقانداق كىشىنى بىردىنلا ئۆزىگە ئەسىر قىلىۋالاتتى. كىتابنى ئوقۇغانسېرى ئەسەر قەھرىمانلىرى قەلبىمىزگە شۇنداق مۇستەھكەم ئورنىشاتتىكى، كۆرىدىغان چۈشلىرىمىزنىڭ ئورنىنىمۇ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك قەھرىمانلىرى ئىگىلەشكە باشلايتتى. «سۇ بويىدا» نىڭ كەينىگە ئۇلاپلا «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» رومانى، سەل كېيىنرەك «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانلىرى نەشر قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ھەققىدە بىلىدىغانلىرىمىز تېخىمۇ كۆپەيدى. مەنلا ئەمەس ئۆز ئۆتمۈشىدىن ھېكايە قىلىدىغان مۇنداق جەلپكار قىسسە، رومانلىرى بولمىغان ئۇيغۇر بالىلىرىنىڭ ھەممە-

«ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدىن ئوچىركلار» دېگەن كىتابى قولۇمغا چۈشۈپ قالدى. كىتاب ئەدەبىيات تارىخىغا بېغىشلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئاشۇ ئەدەبىي مۇھىتنىڭ بارلىققا كېلىشى ھەققىدىكى بايانلاردا ئۇيغۇر تارىخىغا دائىر ئاز - تولا ئۇچۇرلار بار ئىدى. كىتابتىكى پارچە - پۇرات تارىخى ئۇچۇرلارنى بىر نوقتىغا يىغىشقا ھەمدە ئۇنى دەماللىققا ھەزىم قىلىشقا قۇربىم يەتمىسىمۇ، شۇ چاغقىچە كاللامغا يىغىلغان تارىخى ئۇچۇرلار بىلەن بۇ كىتابتىكى ئۇچۇرلارنى سېلىشتۇرۇپ كۆرىدىغان بول-دۇم. كىتابنى قايتا - قايتا ئوقۇپ چىققىنىمدىن كېيىن، ئۆتمۈشمۇ ۋە ئۇيغۇرلىقىمىزغا بولغان شەيداللىقىم كۈندىن كۈنگە يالقۇنچاشقا باشلىدى. شۇ چاغقىچە ئوقۇغان ئازغىنە كىتابلار ئىچىدىكى ئۆزلۈكىمىزگە ئائىت ئۇچۇرلارنى بىر يەرگە يىغىپ كۆرگىنىمدىن كېيىن، كاللامدەكى ماڭا ئوخشاش سانسىزلىغان بالىلارنىڭ كىرىسىز قەلبىگە ئورناشقان تارىخ ئوقۇمى ئاللىقاچان ماكان، ئىرق، ئۇيغۇرلىق چېگرىسىدىن چىقىپ كەتكەنىدى. ئۆزىدە ئۆزلۈك ئېغىنى تىكلىمىگەن ئوقۇتقۇچى نېمىنى ئاڭلىسا ۋە كۆرسە شۇنى ماڭىتتىك تۇتۇۋالالايدىغان سەبىيلەر قەلبىگە ئون يىل كاپشېمۇ شى نەيىمەن ۋە لوگۇەنجۇڭلاردەك ئۇلۇسسۆيەرلىك، يۇرتسۆيەرلىك تۇيغۇسىنى ئاتا قىلالمايدىكەن. بىزنىڭمۇ ئۆز ئۆتمۈشمىز، ئۇيغۇرلىقىمىز، ئالپ - ئەرەنلىكلىرىمىزدىن ھېكايە قىلغۇچى ئاشۇنداق قىسسە، رومانلىرىمىز، داستانلىرىمىز بولغان بولسىدى، گۆدەكلەر قەلبىدە ھەر زامان يېنىشقا باھانە تاپالماي تۇرىدىغان تۈرلۈك سۆيگۈ ئوتلىرىنى ياندۇرۇشتا چوغنى باشقىلاردىن تىلەپ ئېلىشقا مەجبۇر بولمىغان، ھازىرقىدەك روھىي، مەنىۋى چەلكەشلىكلەرگە دۇچار بولمىغان بولاتتۇق.

80 - يىللاردىن كېيىن مەندە مەيلى قانچىلىك بىلەنمىنىڭ جۇغلنىشىدىن قەتئىينەزەر، مەن چۈشەيدىغان جاي - سارىغ ئۆكۈز بويلىرىدىن چىن تېمىنىڭ (سەددە - چىن) شىمالغا يۆتكەلدى.

مىلادىيە 552 - يىلى چىن تېمىنىڭ شىمالدا قۇد - رەتلىك تۈرك قاغانلىقى بارلىققا كەلدى. قاغانلىقنىڭ شىددەت بىلەن قۇدرەت تېپىشى، زېمىنىنىڭ ھەدەپ كې-

خىيىشى شۇنىڭدىن 400 يىل ئىلگىرىكى ھۇن ئىمپېرىيىسى دەۋرىنى ئەسلىتەتتى. لېكىن، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك - تىكى ھاكىمىيەتلەر شىمالدىكى بۇ يېڭى ھاكىمىيەت بىلەن ھۇنلار دەۋرىدىكىدەك ئىزچىل پاسسىپ قوغدىنىش ھالىتىدە ئەمەس، بەلكى ئۇزاق تارىخى جەرياندا توپ - لىغان ئۈنۈملۈك چارە - تەدبىرلىرىنى ئىشلىتىش يولى بىلەن ئۆز مەۋجۇتلۇقى ۋە تەرەققىياتىنى كاپالەتلەندۈرۈپ كەلدى. مانا مۇشۇ تىنچلىق مەزگىللىرىدە نۇرغۇن تۈرك ئاھالىسى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە سودا - سېتىق ئىشلىرى بىلەن بېرىپ يەرلىشىپ قالدى. دېمىسىمۇ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ مەپتۇنكار مەدەنىيىتى ئەتراپتىكى خەلقنى ئۆزىگە ھەر زامان تارتىپ تۇراتتى. ئۆز دەۋرىدە شىمالدىكى ھاكىمىيەتلەرگە قارىتىلغان ئۆزىگە تارتىش سىياسىتى نەتىجىسىدە، ئۆز ئېلىدىن كۆڭلى بۆلۈنگەن بىر توپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى ھاكىمىيەتلەرنىڭ يار - دېمىدە غالىب چىقسا، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە بېقىنىدى سۈپىتىدە بىر مەزگىل دو سۈرەتتى؛ مەغلۇپ بولسا دەرھال چىن تېمىدىن ئۆتۈپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە سې - ھىناتتى. مۇنداق قوۋملار تابغاچ خانلىرىنىڭ ياردىمىدە قولدىن كەتكەن تاجۇ تەختىنى قايتۇرۇۋېلىش چۈشنى چۈشەۋېتىپ، ئۆزىمۇ تۇيىمىغان ھالدا يەرلىك خەلققە سىڭىشىپ يوقاپ كېتەتتى. چۆللۈكنىڭ شىمالدا قۇرۇل - غان ھاكىمىيەتلەرنىڭ ھېچقايسىسى بۇ قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلالغان ئەمەس. تۈرك خانلىقى دەۋرىدە بۇ خىل يۇغۇرۇلۇش يۇقىرى چېكىگە يەتتى. تۈرك خانلىقى 582 - يىلى غەربىي ۋە شەرقىي تۈرك خانلىقى دەپ ئىككىگە بۆلۈنگەن بولسىمۇ، لېكىن شەرقىي تۈرك خانلىقى سۈي ۋە تاڭ سۇلالىلىرىگە ھەمراھ بولۇپ قې - لىۋەردى. بۇ جەرياندا تاڭ ھاكىمىيىتىنىڭ يېنىنى ئالغان شەرقىي تۈرك خانلىقىنىڭ بىر تۈركۈم سانغۇن ۋە بەگ - لىرى ھاكىمىيەت تالىشىش ئۇرۇشلىرىدا يېڭىلىپ چاڭئەن ۋە باشقا شەھەر، ناھىيىلەرگە كېلىپ يەرلەشتى. سۈي سۇلالىسى دەۋرىدىن تارتىپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە بېرىپ يەرلىشىشكە باشلىغان تۈركلەر ئۆزىنىڭ ئۇلۇسال تە - ۋەلىكىنى ساقلاپ بىر جامائەت شەكىللەندۈرەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن كېيىنكى مەزگىللەردە تاڭ ھاكىمىيىتىنىڭ

2004

ئىچكى قىسمىدىكى تۈگمەس مىللىي ماجراغا ۋە مۇ-
 رەككەپ سىياسىي كۈرەشكە سەۋەب بولدى.
 تۈرك خانلىقىنىڭ بېقىندىسى بولۇپ كېلىۋاتقان بىر
 تۈركۈم ئۇيغۇر قەبىلىلىرى 630 - يىللىرىدىن باشلاپ
 ئىچىدىن ئارداپ تۈگەشكەن تۈرك خانلىقىغا تىخ كۆتۈ-
 رۇپ، ئۆز بېقىمىزلىقىنى تەلەپ قىلىشقا باشلىدى. بىر
 نەچچە يىللىق كۈرەشتىن كېيىن، يەنى 640 - يىلى ئۇ-
 لۇغ ئىلتەبىر تۈمۈد باشلىغان بېقىمىزلىق ئۇرۇشى
 دەسلەپكى نەتىجىلەرگە ئېرىشىپ، ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ
 تۇنجى خانلىقىنى قۇرۇشقا مۇۋەپپەقىيەت بولدى. لېكىن
 لىغىشپ قالغان شەرقىي تۈرك خانلىقى يەنىلا شىمالدىكى
 نوپۇزلۇق ھاكىمىيەت سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇر-
 غاچقا، ئۇيغۇرلار ئۆز بېقىمىزلىقىنى تولۇق ئەمەلگە
 ئاشۇرالمىدى. بۇ پەقەت 744 - يىلىغا كەلگەندىلا ئاد-
 دىن تولۇق ئەمەلگە ئاشتى. مانا شۇنىڭدىن باشلاپ
 ئۇيغۇرلار چۆللۈكنىڭ شىمالىدىكى ھەقىقىي ھۆكۈمرانغا
 ئايلاندى. شىمالدىكى خەلقلەرنىڭ تۈركۈملەپ ئوتتۇرا
 تۈزلەڭلىككە بېرىپ يەرلىشىشىدىن كېلىپ چىققان جارا-
 ھەت ئۇيغۇر خانلىقى مەزگىلىدە ئېغىز ئېلىشقا باشلىدى.
 تاڭ ئوردىسىدا مۇھىم ھەربىي ھوقۇقنى ئىگىلىگەن ئەن
 لۇشەن 755 - يىلى ئىسيان كۆتۈرۈپ، خانلىقنىڭ نۇر-
 غۇن يەرلىرىنى ئىشغال قىلىپ، تاڭ سۇلالىسىنى ھالاكەت
 گىردابغا ئاپىرىپ قويدى. دۆلەتنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈن
 چۈشكەن مانا مۇشۇنداق ھايات - ماماتلىق پەيتىدە
 ئۇيغۇر خانلىقى 757 - يىلى ياغلاقار مويۇنچۇرنى يار-
 دەمگە ئەۋەتىپ، ناھايىتى قىسقا ۋاقىتتا ئاز لەشكەر بى-
 لەن ئەن لۇشەن ۋەقەسىنى تىنچىتىپ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ
 داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنى كاپالەتكە ئىگە
 قىلدى. مۇشۇ قېتىملىق ياردەم بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ
 ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى تۈرلۈك سودا - سېتىق پائالى-
 يەتلىرى كەڭ ئىمكانىيەتلەرگە ئېرىشتى. ئەن لۇشەن
 757 - يىلى ئۆلگەن بولسىمۇ، لېكىن تاڭ سۇلالىسىنى
 قاتتىق زەئىپلەشتۈرگەن بۇ ۋەقە تاكى 762 - يىلىنىڭ
 ئاخىرىغىچە داۋاملاشتى. 762 - يىلى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ
 قاغانى ياغلاقار ئىدىكەن تاڭ سۇلالىسىنىڭ تەلپى بول-

يىچە ئۆزى قوشۇن تارتىپ بېرىپ، شى سىمىڭ، شى
 چاۋبى ۋەقەلىرىنى ئۇزۇل - كېسىل تىنچىتتى. تاڭ سۇ-
 لالىسىمۇ قايتا ئەمىنلىككە ئېرىشىپ ھۆكۈمرانلىقىنى دا-
 ۋاملاشتۇردى. بىراق، تاڭ سۇلالىسى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ
 ئىككى قېتىملىق ياردىمىنى ئېلىپ ئىسياننى تىنچىتىشتا
 ئىنتايىن ئېغىر بەدەل تۆلەشكە مەجبۇر بولدى. مەملى-
 كەت زېمىنىنىڭ ئۈچتىن بىرىنىڭ قولىدىن كېتىشىگە سە-
 ۋەب بولغان بۇ ئىككى قېتىملىق چوڭ ئىسياننى تىن-
 چىتىشتا ئۇيغۇرلارنىڭ شۇنچىلىق ئاز قوشۇن ۋە قىسقا
 ئارىلىقتا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىسى ھازىرقى زامان تا-
 رىخچىلىرىنى مەخدەتتەپ قويدى، ئۇلار ئۇيغۇرلار بۇ
 ئىسيانلارنى تىنچىتىشتا ئەرەب قوشۇنلىرىنىڭ ياردىمىگە
 ئېرىشكەن دېگەن ئويدۇرمىنى توقۇشقا مەجبۇر بولدى.
 ئۇيغۇرلار ئىككى قېتىملىق ھەربىي ياردەمدە ئوتتۇرا
 تۈزلەڭلىكنى قاتتىق بۇلاڭ - تالاڭ قىلغاندىن سىرت،
 نۇرغۇن قىز - چوكاننى ئۇيغۇر ئېلىگە ئېلىپ كەتتى ①.
 بۇنىڭدىن سىرت تاڭ سۇلالىسى بىلەن ئۇيغۇر خانلىقى
 ئوتتۇرىسىدىمۇ قۇدا - باجلىق مۇناسىۋەتلىرى ئەدەپ
 كەتتى. قۇدا - باجلىق سىياسىتى ئۇيغۇرلار تازا قۇدرەت
 تېپىپ، شىمالدا يېنسەي بويىدىكى قىرغىزلارنىڭ كۆپ
 قېتىملىق ئىسيانلىرىنى، ئىلى، يەتتسۇ بويلىرىدىكى
 قارلۇقلارنىڭ ئىسيانلىرىنى ئۇزۇل - كېسىل تىنچىتىپ،
 خانلىق زېمىنى تاكى بالاساغۇنغىچە كېڭەيگەن مەزگىل-
 لەردە ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى. ئوردىدىكى
 تابغاچ مەلىكىسىدىن تۇغۇلغان تېكىن بىلەن ئۇيغۇر
 مەلىكىدىن تۇغۇلغان تېكىننى تەخت ۋارىسى قىلىش مە-
 سلىسىدە كۆتۈرۈلگەن ئىختىلاپ ئوردىنىڭ ئىچكى
 قىسمىدىكى يىمىرىلىشكە سەۋەب بولدى. ئۇنىڭ ئۈستى-
 گە ئۇدا بىر قانچە يىل يۈز بەرگەن تەبىئىي ئاپەت قا-
 غانلىقىنى تېخىمۇ ھالدىن كەتكۈزۈۋەتتى. ئۇيغۇر خانلى-
 قى ئېغىر كىرىزىسكە پاتقان مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدى-
 لانغان قىرغىزلار ۋەزىر قارا بۇيرۇقنىڭ ياردىمىدە
 ئۇيغۇر خانلىقىنى گۇمران قىلدى. بىر كېچىدىلا ئۆز
 خانلىقىدىن ئايرىلغان ئۇيغۇرلار تەرەپ - تەرەپلەرگە
 پىتىراپ كەتتى. تېكىن ئورموزدا نۇرغۇن قوۋمىنى

M
I
R
A
S

باشلاپ تاڭ دۆلىتىگە ئەل بولدى. ئۆتمۈشتىكى بىر نەچچە قېتىملىق ياردەمنىڭ ئۆتىنىسى ئېلىشقا مۇتلەق ئىشەنگەن ئۆگە تېكىن سەددىچىندىن ئۆتۈپ تاغدىن ھەربىي ياردەم ئەمەس، بەلكى ئاشلىق ۋە ۋاقىتلىق پا- ناھ جاي سورىغان بولسىمۇ، تاڭ سۇلالىسى ئۇنىڭغا ياردەم بېرىشنى خالىمىدى. ئەكسىچە ئورموزدانى ئۇچ- لاپ ئۆگە تېكىنگە سالدى. خانلىق يېمىرىلىپ بىر يىل- دىن كېيىن يەنى 841 - يىلى ئۆگە تېكىن ئۆزىنى قاغان دەپ جاكارلاپ سەرسان بولغان ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنى تەشكىللەپ ئۇيغۇر خانلىقىنى قايتا تىكلەشكە ئاتلاندى. ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىش ئۈچۈن ۋاقىتلىق بازى سۈپىتىدە تۇرۇشقا سورالغان زېمىن تەلىپى رەت قىلىنغان ئۆگە قاغان ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە تاڭ سۇلالىسى بىلەن قار- شىلىشىشقا مەجبۇر بولدى. ئۆگە قاغاننىڭ قول ئاستى- دىكى قەبىلىلەر ئۆزلىرىنى «ئون تۈمەن كىشىلىك قو- شۇن» ② دەپ ئاتىدى. بىراق، ئۆگە قاغانغا قارشى ئۇيغۇر قوشۇنلىرى، قىرغىزلار ۋە تاڭ قوشۇنلىرىنىڭ تەرەپ - تەرەپتىن بەرگەن زەربىسى نەتىجىسىدە ئۆگە قاغان پاجىئەلىك ھالدا مەغلۇپ بولدى ۋە ئۇزاق ئۆت- مەيلا ئېچىنىشلىق ئۆلدى. تاڭ سۇلالىسىدىن ھەربىي ياردەم ۋە پاناھلىق تىلەپ بارغان ئۇيغۇرلارنىڭ يېرد- مىدىن كۆپرەكى يەنى 150 - 160 مىڭغا يېقىن ئۇيغۇر ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە تۇرۇپ قالدى. ③ تاڭ پادىشاھى دانا ۋەزىر لى دېيۈنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە جەنۇبقا كۆچكەن ئۇيغۇرلارنى بىر نەچچە ناھىيىگە تارقاقلاشتۇ- رۇپ ئورۇنلاشتۇردى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ ياردىمىدە تاجۇ تەختىنى قايتۇرۇۋېلىش نىيىتىدە جەنۇبقا كۆچكەن بۇ ئۇيغۇرلار بۇ ئارمانلىرىغا يېتىش تۈگۈل، تارىخ سەھنى- سىدىن ئۇن - تىنىز غايىب بولدى.

پان تېكىن باشچىلىقىدا گەنسۇدىكى قېرىنداشلىرى يېنىغا كۆچكەن يەنە بىر تۈركۈم ئۇيغۇرلار يەتتە - سەككىز يىللىق قانلىق كۈرەشتىن كېيىن، يەنى 847 - يىللىرى ئەتراپىدا گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ گەنجۇ (ھازىرقى جايى شەھىرى، گەنجۇ قەدىمكى ئۇيغۇرچە ۋەسىقىلەردە ئىزچىل «قامچى» دەپ يېزىلغان، ھازىرقى سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا گامسى دېيىلىدۇ) شەھىرىنى مەركەز قىل- گان قامچى ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇرۇپ چىقتى. تاڭ سۇ-

لالىسى ۋە قىرغىزلارغا بويسۇنۇشنى خالىمىغان ئۇيغۇر- لار نۇرغۇن توساق ۋە جاپا - مۇشەققەتلىك يولنى بى- سىپ پان تېكىننىڭ ئەتراپىغا ئۇيۇشتى. «سۇلك سۇلالى- سى تارىخى»دىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قامچى ئۆي- فۇر ئېلىنىڭ شەرقىي چېگرىسى سارىغ ئۆكۈزگە، غەربىي چېگرىسى قارلىق تاغقىچە سوزۇلغان، تەۋەسىدە بىر قانچە يۈز كىچىك ۋىلايەت بولغان. ④ بۇنىڭدىن باشقا خانلىقنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا شۇ چاغلاردا مەركىزىي ئا- سىيانىڭ سودا ۋە مەدەنىيەت مەركىزى بولغان دۇنخۇاڭ شەھىرىمۇ كىرگەنىدى. شىمالىي چېگرىسى گوبى چۆل- لۈكى ئىدى. شۇنداق قىلىپ قامچى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ زېمىنى 540 مىڭ كۋادرات كىلومېتىرغا يەتكەن. ⑤ بۇ خانلىقنى قۇرغان ئۇيغۇرلار خەنزۇ مەنبەلىرىدە قامچى ئۇيغۇرلىرى، شاجۇ ئۇيغۇرلىرى دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتالدى. قامچى ئۇيغۇر خانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سا- نى ئېنىق بولمىسىمۇ، بىر نەچچە يۈزمىڭدىن كەم ئە- مەس ئىدى. قامچى ئۇيغۇر خانلىقىدا قاغانلار يەنىلا ئورخۇن ئۇيغۇر خانىدانلىقىدەك ياغلاقار ئۇرۇقىدىن ئىدى. قامچى ئۇيغۇر خانلىقى يىپەك يولىنىڭ قاق ئۆت- تۈرسىدا تىبەت، تاڭغۇت، قىتان قاتارلىق ھاكىمىيەتلەر بىلەن قاتتىق تىرىشىپ ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى توپتوغرا 189 يىل ساقلاپ كەلدى. 1036 - يىلى قامچى ئۇيغۇر خانلىقى تاڭغۇتلار تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلدى. ئەڭ ئاخىر- قى ياغلاقار قاغان تاڭغۇتلارغا بويسۇنۇشنى ھاقارەت دەپ بىلىپ، باشكەنت قامچى بالىقتا خالايق ئالدىدا ئۆزىگە ئوت يېقىپ ئۆلۈۋالدى. شۇنىڭ بىلەن جەنۇب ۋە غەربىي جەنۇبقا كۆچكەن ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ سە- ياسى سەھنىسىدىن ئايرىلدى. قاغانلىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان مەزگىللەردە ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىدىكى قې- رىنداشلىرى بىلەن قويۇق ئالاقە ئورنىتىپ كەلگەن قامچى ئۇيغۇرلىرى ئاستا - ئاستا ئۇنتۇلۇشقا باشلىدى.. موڭغۇللار ۋە مىڭ سۇلالىسى دەۋرلىرىدە گەنسۇ ۋە چىڭخەي ئەتراپلىرىدا «سېرىق ئۇيغۇر» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىدىغان بىر قوۋم غىل - پال پەيدا بولۇپ يەنە غايىپ بولدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈم سۈرگەن كېيىنكى 300 يىلدا سېرىق ئۇيغۇرلارغا دائىر ئۇچۇرلار- مۇ بار بىلەن يوقنىڭ ئارىلىقىدا بولۇپ قالدى.

2004

ئۆز دەۋرىدە خېشى ئارىلىقىدىكى ئىككى چوڭ كۈچ — تىبەتلەر بىلەن تاڭغۇتلار ھەمدە شىمالدىكى قىتانلار بىلەن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى تاڭ، سۇڭ سۇلالىلىرى بىلەن تىركىشىپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى 200 يىلدەك تۇتۇپ تۇرالىغان ئۇيغۇرلار پۈتۈنسىۋرۇك مىللەت سۈپىتىدە غايىب بولدىمۇ؟ ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ئايرىلماس ھەم بەخمىرلىك بىر بۆلۈكى 1036 — يىلى بىلەن تۈگەشتىمۇ؟ ئۇدۇل جەنۇبقا كۆچكەن ئۇيغۇرلارنى ئېيتىمىزغا قويايلى، يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىن موڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا جەلپ قىلىنغان شۇنچىۋالا نۇرغۇن ئالم، باخشىلار، مەمۇرلار، ھېسابسىز ھۈنەرۋەنلەر، تىجارەتچىلەر، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنى تىنچىتىشقا بارغان ئۇيغۇر قوشۇنلىرى كېيىنكى كۈنلەردە نەگە كەتتى؟ موڭغۇل ئوردىسىدا ئوردا تارىخى يېزىشقا يېتەكچىلىك قىلغان ئۇيغۇر تارىخچىلىرى، تۈرلۈك دىنىي، ئەدەبىي، تارىخىي ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىش، يېزىشقا قاتناشقان ئۇيغۇر باخشىلىرى نەگە كەتتى؟ بېيجىڭدىكى جۇيۇڭ قوۋۇقىغا ئۇيغۇرچە بۇددا شېئىرلىرىنى يېزىپ قالدۇرغان بۇددا ئالىملىرى قېنى؟ بۇلار ئويلىغانسىزى كىشىنى ئويغا سالاتتى. مەركىزىي ئاسىيادىكى ئەڭ جەڭگىۋار، ئەڭ تېتىك، ئەڭ سۆزمەن، سودا — تىجارەتكە ماھىر، پائالىيەتچان، ئۇيغۇرلىقتا ئەڭ ئۈستۈن دەپ تەرىپلەنگەن ئۇيغۇرلارنىڭ شىنجاڭدىن باشقا جايلاردا جامائەت بولۇپ شەكىللەنمەي ئۇن — تىنسىز غايىب بولۇشى كەينى قاتتىق ئويغا سالدۇ. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە كەتكەن ھەرقانداق بىر كۈچلۈك مىللەتنىڭ ئاشۇ نەچچە مىڭ يىللىق سېھىرلىك مەدەنىيەت مۇھىتىدىن ئۆز يېتىچە قۇتۇلۇپ چىقالماسلىقى تەبىئىي. باش — ئاخىرى چىقمايدىغان بۇ چىڭىش سۇئاللىرىغا ئۆزۈمچە ئەنە شۇنداق جاۋاب بېرىپ، قانائەت ھاسىل قىلغان بولدىمۇ، ھېچقايسى مىللەت نوپۇسى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىيەلمەيدىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە چوڭقۇر تارىخىي، ئىجتىمائىي ئاساسقا ئىگە گەنسۇدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىز — دېرەكسىز غايىب بولۇشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇرلار كەڭ كۆلەمدە پائالەت يەت ئېلىپ بارغان بۇ رايونلاردا يۈچۈن مىللەتلەرنىڭ

پەيدا بولۇپ قېلىشى كىشىنىڭ ئەقلىغا سىغمايدۇ. ئايلەنپ — ئايلەنپ يەنە شۇ بىر سوئال: پۈتۈنسىۋرۇك بىر خانىدانلىق ئاھالىسى نەگە كەتتى؟ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مىللىي ئۆزلىكىنى شۇنچە تېز يوقاتقاندىمۇ، ياكى باشقا ياقىلارغا تۈركۈملەپ كۆچكەندىمۇ؟ كۆچكەن بولسا ھازىر قەيەردە؟ 14 — 15 — ئەسىرلەردە ئىسلامنى قوبۇل قىلىش — تىن باش تارتىپ، بۇددىزم ئەقىدىسىدە چىڭ تۇرغان، ئەدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قومۇل، تۇرپان ۋە لوپنۇر رايونلىرىدىن ئاممىۋى رەۋىشتە گەنسۇدىكى قېرىنداشلىرى يېنىغا قاچقان تۈركۈم — تۈركۈم ئۇيغۇرلارنىڭ ئەۋلادلىرى قېنى؟ قامچى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئاھالىسى ھېچ بولمىغاندا شەرقتىكى ئاشۇ قېرىنداشلىرىنىڭ ھېسابى بەدىلىگە بولمىسىمۇ ئاۋۋىشى كېرەك ئىدىمۇ؟ 13 — 14 — ئەسىرلەردە گەنسۇدىن قومۇل ۋە تۇرپانلاردىكى قېرىنداشلىرىغا سالام خەت ئەۋەتكەن ۋە تۇغقانلىرىنىڭ جاۋاب خەتلىرىگە تەلپۈنگەن ئۇيغۇرلار قېنى؟ قومۇل، تۇرپان رايونىدىن گەنسۇدىكى قېرىنداشلىرىنى پاناھ تارتىپ بېرىش ئىسمىلامدىن باش تارتىش سەۋەبىدىنلا ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن تۈرلۈك يېغىلىقلار تۈپەيلىدىن گەنسۇغا قېچىش تاكى 1932 — يىللارغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن ئۈزۈلمەس ئەنئەنە. يۇرت بېشىغا ھەر زامان بىر يېغىلىق ياغسا، ئىككىلەنمەيلا گەنسۇغا — ئۆز قېرىنداشلىرى يېنىغا بېرىش قومۇلۇقلۇقلار ئۈچۈن ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس. ئەقەللىسى، مۇشۇ قۇرلارنىڭ يازارى بولغان كەمىننىڭ دادىسىمۇ خوجىنىياز ھاجى يېغىلىقىدا دادىسىغا ئەگىشىپ خوجايوفلار جەمەتى بىلەن بىللە سۈكچى (ھا — زىرقى جىۈچۈەن قومۇلۇقلار ۋە سېرىق ئۇيغۇرلار تىلىدا ئىزچىل سۈكچى دەپ ئاتىلىپ كەلگەن) گە بېرىپ جاھان تىنچىغاندىن كېيىن قايتىپ كەلگەنلىكىنى ھېكايە قىلىدۇ. تېخى 19 — ئەسىردىلا تۇرپاندىن نەچچە تۈمەن ئادەمنى باشلاپ گەنسۇغا بېرىپ قايتىپ كەلگەن ئىمىن خوجىنىڭ گەنسۇدا تۇرۇپ قالغان قالدۇقلىرى قېنى؟ ئەدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ۋۇۋىيىغا بېرىپ ئەمىنلەشكەن خان جەمەتى ۋە ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى قېنى؟ مانا مۇشۇنداق ھەددى — ھېسابسىز، باش — ئاخىرى يوق چىڭىش سۇ —

M
I
R
A
S

موڭغۇل شېۋىسىدە، بىر پۈتۈن مىللەت سۈپىتىدە خەنزۇ تىلىدا سۆزلىشى دېگەندەك سان ۋە مەلۇماتلار...

ئارمانلىرىم ئارمان پېتى قېلىۋەردى، ئۇنىڭ ئۈس-تىگە سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ مەنبەسىنىڭ ھە دېسلا كە-يىنكى مەزگىللەردە قومۇل، تۇرپان رايونىدىن بارغان ئۇيغۇرلارغا باغلاپ تەتقىق قىلىنىشى كۆڭلۈمنى تېخىمۇ غەش قىلاتتى. چۈنكى مەن ئەڭ ئالدى بىلەن ئۇلارنى ئاشۇ ئالپ ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ مىللىي ئۆزلىكىنى يوقاتماي، ئەڭ مۇستەھكەم تۇرۇپ كەلگەن سەر خىل قىسمى دەپ تونۇيتتىم. شۇڭا ئۇلارنى كۆرۈش ئىستىكى ھەر دائىم قەلبىمدە ئوت بولۇپ ياناتتى. 1999 - يىلى بېيجىڭدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك تەزكىرە كىتابلىرى يەرمەنكىسىدە گەنسۇ ئۆلكىلىك تەزكىرە كومىتېتىدىن كەلگەن خې خۇڭمېي ئىسىملىك يۇغۇر ئايال بىلەن تە-شەبۇسكارلىق بىلەن تونۇشتۇم، ئۇ مېنىڭ ئۇيغۇرلۇ-قۇمنى بىلگەندىن كېيىن «سەن مېنىڭ قېرىنداشىم» دەپ ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرلار بىلەن قان - قېرىنداش ئىكەن-لىكىنى ئاشۇ خەنزۇچە بىر جۈملە سۆزگە يىغىنچاقلىغا-ندى. باشقا مىللەتلەر ئالدىدا ئالەمچە سۆيۈنۈپ كەت-كەندىم. ئۇنىڭ يۇغۇرلار توغرىسىدىكى ئۇچۇرلىرى مېنى بەكمۇ خۇشال قىلدى. شۇڭا سېرىق ئۇيغۇرلار يۇرتىغا بېرىش مېنىڭ مەڭگۈ چۈشەيدىغان چۈشۈم ئى-دى.

شۇنداق قىلىپ كالىمغا بۇ سەۋىيە ئاغرىق چۈ-شۈپ 20 يىلدىن كېيىن، يەنى 2004 - يىلى 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى تارىخچى سەمەت ئەسرا، شائىر ۋە تەرجىمان دىلمۇرات تەلئەت، شائىر ئابلىز ئۆمەر ھاجىلار بىلەن بىرگە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئوتلۇق سالىمىنى ئېلىپ قومۇل-دىن سېرىق ئۇيغۇرلار يۇرتىغا ئەۋەتكۈل دەپ ئاتلا-دۇق. مېڭىشتىن ئىلگىرى سېرىق ئۇيغۇرلار توغرىسىدا دوكتۇرلۇق دىسسىپلېنىسى ياقلىغان ئابدۇرىشىت جېلىل قارلۇق ئەپەندىدىن مۇناسىۋەتلىك يۇغۇرلارنىڭ ئىسمى، ئادىرىس، تېلېفون نومۇرلىرىنى ئېلىپ، ھەتتا ئۇ-نىڭ سۈنەندىكى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرگە ئالدىن تېلې-فون بېرىشى بىلەن كۆڭلىمىزنى تىندۈرۈپ ماڭغان

ئاللار مېنى 20 يىلدىن بېرى قىينايتتى، ئۆز ئۆتمۈشىمىز ھەققىدىكى ساۋاتلىرىم كۆپەيگەنچە سوئاللىرىمۇ شۇنچە كۆپىيىپ باراتتى.

80 - يىللاردىن كېيىنكى مىللىي ئۆزلۈك ئېڭىنى تىكلەش تىرىشچانلىقلىرى نەتىجىسىدە نۇرغۇن چىڭشى سوئاللارغا قىسمەن جاۋابلار تېپىلغان بولدى. ئىسلام-يەتتىن ئىلگىرىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى، تارىخى ۋە ئە-دەبىياتىنى تەتقىق قىلىشتا ئالىملار ئىككى چوڭ مەنبەگە يەنى ئۇيغۇر ۋە خەنزۇ مەنبەلىرىگە تاياندى. ئۇيغۇر مەنبەلىرى تۇرپان بىلەن گەنسۇغا مەركەزلەشكەن ئىككى ئۇيغۇر بۇددىزم بۆشۈكىنى ئاساس قىلغانىدى. چەت ئەل مۇزىيلىرىنى بېزەپ تۇرغان قەدىمكى ئۇيغۇرچە يازمە-لارنىڭ خېلى كۆپ قىسمىنىڭ گەنسۇدىكى سېرىق ئۆي-غۇرلار ئارىسىدىن يىغىۋېلىنىشى ئادەمگە ھەرھالدا ئاز-راق تەسەللى بېرەتتى. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ پۈت-كۈل ئوتتۇرا ئاسىيادا تۈركىي تىللىق خەلقلەرگە ئورتاق يېزىق سۈپىتىدە تاكى 15 - ئەسىرگە قەدەر ئىشلىتىلشى، بۇ يېزىقنى گەنسۇدىكى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ تاكى 18 - ئەسىرگە قەدەر داۋاملاشتۇرۇشى كىشىنى تېخىمۇ سۆيۈندۈرەتتى.

مىڭ ئەپسۇس، شۇنچە پارلاق ئۇيغۇرلۇق ۋە تا-رىخنىڭ ئىگىسى بولغان سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ سانىنىڭ كىشىنى چۆچۈتكىدەك دەرىجىدە ئازىيىپ كېتىشى كۆ-ئۇلنى قاتتىق غەش قىلاتتى.

كېيىنكى كۈنلەردە گەنسۇدا سۇنەن يۇغۇر ئاپتونوم ناھىيىسى دېگەن بىر جاينىڭ بارلىقىنى بىلگىنىمدىن كې-يىن ئىچىمگە بىر ئوت چۈشكەندەك بولدى - دە، مۇ-ناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى ئاڭتۇرۇپ كۆردۈم. لېكىن، كۆرگەن نەرسىلىرىمىنىڭ ھېچقايسىسى كالىمىدىكى چ-ىڭشى سوئاللارغا جاۋاب بېرەلمەيتتى. ھەرقانچە قىلسا-مۇ بۇ سان - سېپىلارنى قوبۇل قىلىشقا ئاھالىسىز ئى-دىم: ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇلغاندا سېرىق ئۇيغۇرلار نو-پۇسىنىڭ ئاران 3499 جان، 1992 - يىلىغا كەلگەندە ئازكەم 13 مىڭ، بۈگۈنكى كۈنلۈكتە 17 مىڭ بولۇشى... غەربتىكىلەرنىڭ سېرىق ئۇيغۇر تىلىدا، شەرقتىكىلەرنىڭ

بولساقمۇ، پۈتۈنلەي باشقا مۇھىت، باشقا دىندا تۇرۇ-
ۋاتقان، 900 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى سېرىق ئۇيغۇرلار
ئارىسىدا قانداق مۇئامىلىگە ئۇچرىشىمىزنى تەسەۋۋۇر
قىلالماي يول بويى سەل دېلىغۇلچىلىق ئىچىدە ماڭ-
دۇق. بويىز توققۇز يېرىم سائەتتىن كېيىن 792 كىلو-
مېتىرلىق مۇساپىنى بېسىپ ئەتىسى سەھەردە جاڭگىي شە-
ھىرىگە يېتىپ كەلدى. بىز بارماقچى بولغان سۇنەن
يۇغۇر ئاپتونوم ناھىيىسى جاڭگىي ۋىلايىتىگە قاراشلىق
ناھىيە بولۇپ، ۋىلايەتنىڭ غەربىي شىمالىي تەرىپىگە
توغرا كېلىدىكەن. جاڭگىي شەھىرى گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى
خېلى چوڭ شەھەرلەرنىڭ بىرى بولسىمۇ، شەھەر قۇ-
رۇلۇشى، كوچا-كوچىلار ئوخشاش بىر قېلىپتا بولغاچقا،
ھېچنەمىسىگە قىزىقماي، يەنىلا سۇنەنگە بېرىشقا ئالدىد-
رىدۇق. سۇنەن يۇغۇر ئاپتونوم ناھىيىسىنىڭ جاڭگىي
شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئورنى بار ئىكەن.
سۇنەن بىلەن جاڭگىي ئارىلىقىدا قاتنايدىغان يولۇچى
ئاپتوبۇسلىرىنىڭ ھەممىسى مۇشۇ يەردىن ماڭىدىكەن.
بىزمۇ جاڭگىي شەھىرىگە كىرىپ ھايال قىلمايلا سۇنەنگە
يولغا چىقتۇق. جاڭگىي شەھىرى بىلەن سۇنەننىڭ ئارى-
لىقىدا 92 كىلومېتىرلىق يول بار ئىكەن. شىمالدا ھەي-
ۋەتلىك تەڭرىداۋان (يۇغۇرلار بىز ھەر خىل ئاتاپ كې-
لىمۇاتقان چىلەنشەن تېغىنى تەڭرىداۋان دەپ ئاتايدىد-
كەن) سوزۇلۇپ ياتاتتى، ئاپتوبۇس بىرەر سائەت ماڭ-
غاندىن كېيىن ھەيۋەتلىك تاغ يولغا كىرىپ كەتتى،
ئەگرى-بۇگرى تاغ يولىنىڭ تار ھەم خەتەرلىكلىكى،
يولنىڭ ئوڭ قاسنىقىدىكى چوڭقۇر ھاك، ھاك ئاستىدا
يىلاندىكە تولىغىنىپ ئېقىۋاتقان دەريا ئادەمنىڭ تېنىنى
شۈركەندۈرەتتى. تاغ يولىنىڭ تۈز يېرى 100 مېتىرمۇ
چىقىمسا كېرەك، شۇنچىلىك تولغماچ، ئالدىڭىزدىن
تۇيۇقسىز بىرەر ماشىنا چىقىپ قالسا ئۆزىڭىزنى ھازىرلا
ھاڭنىڭ تېڭىدە كۆرىدىغاندەك قورقۇنچىلىق ئىدى.
كۆڭلۈم دەككە-دەككە بولسىمۇ، بىر سائەتكىچە ئا-
يىقى چىقمايدىغان ئاجايىپ تاغ مەنزىرىسى مېنىڭ ئەد-
دىشلىرىمنى ئۇنتۇلدۇراتتى. بۇ تاغلار تاغىر تاغ بول-
سىمۇ بىز قومۇلدا دائىم كۆرۈپ تۇرىدىغان تاغلارغا
پەقەت ئوخشمايتتى. مۇنداق دېسەم، سىز ھەيران قال-

غۇدەك ئۇنچۇالا ھەيۋەتلىك، دائىرىسى كەڭ، ئېگىز
چوققىمۇ يوق، ھەممىسىلا پاكار-پاكار، خۇددى كىشە-
لەرنىڭ ھۇزۇرلىنىشى ئۈچۈن ياساپ قويغاندەك تاغ
مەنزىرىلىرى ئىدى. بەزىلىرى بۇدا مۇنارلىرىغا، بەزىدە-
لىرى تاغ چوققىسىدا ئولتۇرغان بۈركۈتكە، بەزى يەر-
لىرى قاتار-قاتار كېمەر ئۆيلەرگە ئوخشايتتى. مانا
مۇشۇ خەتەرلىك تاغ يولىدا مېڭىۋېتىپ سېرىق ئۇيغۇر-
لارنىڭ نېمىشقا پەقەت سۇنەن تەۋەسىدىلا ساقلىنىپ
قالالغانلىقىغا ئۆزۈمچە جاۋاب تاپقاندىكە بولدۇم. ھا-
زىرقىدەك زامانىۋى قاتناش ۋاسىتىلىرى بولمىغان زامان-
لاردا بۇ مۇساپىنى ئات - ئۇلاغلار بىلەن ھەپتە
كۈنىسىز بېسىپ بولۇشى مۇمكىن بولمىسا كېرەك. ئۇنىڭ
ئۈستىگە ھېچكىمەمۇ ئۈستىدىن قاغا - قۇزغۇنمۇ ئۆتمەيد-
ىدىغان بۇ ئۇزۇن تاغنى ئاتلاپ سۇنەنگە بېرىشى مۇ-
مكىن ئەمەس ئىدى. دېمەك، سېرىق ئۇيغۇرلار ئۆز
مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن بۇ جاپا - مۇشەققەتلىك يولنى
تاللاپ، مۇداپىئەلىنىشكە ئوڭاي سۇنەن تەۋەسىگە كەت-
كەن بولسا كېرەك. ئىككى سائەتلىك مۇساپىنى تاغ
مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلغاچ، ھەش - پەش دېگۈچە
سۇنەن ناھىيە بازىرىغا يېتىپ كەلدۇق. ناھىيە بازىرىغا
كىرىشكە ئاز قالغاندا يېغىشقا باشلىغان يامغۇر ئاپتو-
بۇستىن چۈشۈشكەمۇ ئىمكان بەرمەي ئەدەپ كەتتى.
يامغۇرنى قۇت بەلگىسى، دەپ قاراش بىزگە ئورتاق
ئۇدۇم بولغاچقا، دەماللىققا كىرىدىغان تۆشۈكىمىزنى تا-
پالماي قالغان بولساقمۇ، كۆڭلىمىز توق ئىدى. ئۇزاق
ئۆتمەيلا يامغۇرمۇ توختىدى. ياھا! بۇلۇتلار تارقاپ ھاۋا
ئېچىلغاندىن كېيىن سۇنەن بازىرى شۇنچىلىك گۈزەل
نۆسكە كىردىكى، قومۇلدا يازىچە جان - جىنىمىزدىن
ئۆتۈپ كەتكەن تىنچىق، ئىسسىق ئازابى پۈتۈنلەي
ئۇنتۇلۇپ كەتتى. يامغۇردىن كېيىنكى سۈزۈك ئاسمان،
تەنگە راھەت بېغىشلايدىغان غۇر - غۇر مەيىن شامال،
تۆت ئەتراپنى قورشاپ تۇرغان يايېشىل ھەيۋەتلىك
تاغلار كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلاتتى. ئاراتۈرك ناھىيە
بازىرىدىن سەل - پەللا چوڭ سۇنەن ناھىيە بازىرى
تۆت ئەتراپى گۈزەل تاغلار بىلەن قورشالغان، يازنىڭ
پىزغىرىم ئىسسىقلىرىدا پاناھلىنىدىغان كۆڭۈلدىكىدەك

M
I
R
A
S

ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسىدە ئىشلىسىمۇ ، ئۆز مىللىتىنىڭ ئىشى ئۈچۈن ھەر دائىم پىداكارلىق كۆرسىتىدىغان خې جۈنچىڭ خانىم يېتىپ كەلدى ھەمدە بىزنى قىزغىن قارشى ئالدىغانلىقىنى ، قولىدىن كېلىدىغان ھەرقانداق ياردەمنى ئايمىدايدىغانلىقىنى ئېيتىپ كۆڭلىمىزنى ئاۋۇد-دۇردى.

بىز ئىزدىمەكچى بولغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ھۆ-كۈمەت خىزمىتىدىكى كىشىلەر بولغانلىقى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە دەل خىزمەت ۋاقتى بولغاچقا ، ئىزدىگەن كىشىلەرنى بىر-دىنلا تاپماق ئاسانغا توختىمىدى . يولبويى ئون نەچچە سائەتلەپ تۈزۈك ئۇخلىماي كەلگەن بولساقمۇ ، ئۆز خىراجىتىمىز بىلەن قىسقا مۇددەتلىك پىلان بىلەن كەلگىنىمىز ئۈچۈن ، ھېچقايسىمىزنىڭ كاللىسىدا بىردەم ھاردۇق ئېلى-ۋېلىش ئىستىكى يوق ئىدى . بىز ئۇزۇندىن بېرى تەلپۈد-گەن ، چۈشىنىشنى ئارزۇ قىلغان قېرىنداشلىرىمىز بىلەن قانچە تېز كۆرۈشسەك شۇنچە ياخشى ئىدى . بىزنىڭ ھا-لىمىزدىن خەۋەر ئالدىغان ئەر كىشىلەر بولمىغانلىقى ئۇ-چۈن خې جۈنچىڭ خانىم بىلەن گېرىل خانىم بىزنىڭ يالغۇزلۇقىمىزنى چاندۇرماي مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرگە

ئېسىل جاي ئىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ناھىيە بازىرىنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئۆتكەن ساقسغول (خەنزۇچە لۇڭ-چاڭخې دەرياسىنى سېرىق ئۇيغۇرلار ساقسغول ، بەزىدە لوڭسارغول دەپ ئاتايدىكەن ، ھەتتا سۇنەننى ساقس ، سۇنەنلىكنى ساقسلىق دەپ ئاتايدىكەن) دەرياسى ناھىيە ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى . كىشىلەرنىڭ سۇنەننى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ كۆركى ، دېڭىنى بىكار ئەمەسكەن . سۇنەن يۇغۇر ئاپتونوم ناھىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقى تەبرىكلەش پائالىيىتىمۇ ئەمدىلا ئاخىرلاشقاچقا ، كوچا ۋە بىنالارغا ئېسىلغان رەڭدار پىلاكات ۋە لوزۇد-كىلارمۇ بازارغا باشقىچە تۇس بەرگەندى .

سۇنەنگە يېتىپ كەلگىنىمىزدە ئاللىقاچان كۈن قىيىلىپ بولغانىدى . ساقسغول بويىغا جايلاشقان بىڭخې مېھماد-خانسىغا جايلاشقىنىمىزدىن كېيىن ، بىز ئىزدىمەكچى بول-غان ئاتاقلىق يۇغۇر تارىخچىسى ، يازغۇچى تۆمۈر ئەپەندى-دىنىڭ ئۆيىگە تېلېفون قىلدۇق . تۆمۈر ئەپەندى يۇغۇرلار ھەققىدە ئىشلىنىدىغان بىر تېلېۋىزىيە فىلىمى مۇناسىۋىتى بىلەن يايلاققا چىقىپ كەتكەچكە ، ئايالى گېرىل (موڭغۇل) خانىم ھايات ئۆتمەيلا يېتىپ كەلدى .

يېشى قىرقلارغا تاقاپ قالغان گېرىل خانىم ئۆزى باشقا ساھەدە خىزمەت قىلىشىمۇ ، يۇغۇرلارغا مۇناسىۋەت-لىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىدىنلا خېلى ياخشى خەۋىرى بار ئىكەن . بىز ئۇچراشماقچى بولغان باشقا مۇناسىۋەتلىك يۇغۇر كىشىلەرنىڭ ئىسمىنى ئېيتقىنىمىزدا ، ئۇ ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ياخشى بىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، بىزگە ۋاكالىت-تەن ئۇلارغا تېلېفون قىلدى . ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۆزى يېزا

2004.6

تېلېفون قىلغاچ بىز بىلەن مۇڭدېشىپ ئولتۇردى. ئىشتىن چۈشۈشكە يېقىن بىز ئىزدىمەكچى بولغان تو شياۋيۇڭ ئەپەندى (ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قوشۇمچە سەنئەت ئۆمىكىنىڭ باشلىقى) يېتىپ كەلدى.

شۋىسى» ناملىق كىتاب، ئۇنئالغۇ لېنتىسى ۋە پلاستىن-كىلارنى تەقدىم قىلدۇق. يۇغۇر تىلىنى تەتقىق قىلىشقا پايدىسى تېگەر دېگەن تىلەك بىلەن «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قومۇل شۋىسى» ناملىق كىتابتىن تۆتىنچە توشياۋيۇڭ ئەپەندى ئارقىلىق ناھىيىلىك كۈتۈبخانىغا تەقدىم قىلدۇق. توشياۋيۇڭ ئەپەندى نەق مەيداندىلا بۇ قىممەتلىك سوۋغىلاردىن ئالەمچە سۆيۈنگەنلىكى، بۇلار-نىڭ يۇغۇر مەدەنىيەت، سەنئىتىنى تىرىلدۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىشقا بەك ئەسقىتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۈستى - ئۈستىگە رەھمەت ئېيتتى. دىلمۇرات تەلئەتمۇ ئۆزىنىڭ خەنزۇچە «قۇملۇق روھى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىدىن بىرنى ھەدىيە قىلدى.

زىيالىي دېگەن يەنىلا زىيالىيەدە، قىلچە ئەمەلدارلىق كېسىرى يوق توشياۋيۇڭ ئەپەندى رېستورانغا كىرىشتىن ئىلگىرىلا: «خاتىرجەم بولۇڭلار، بۇ مۇسۇلمانچە رېستوران دەپ كۆڭلىمىزدىكى شەكىنى بىردىنلا كۆتۈرۈۋەتتى. بۇ ئادەتتىكى بىر ۋاق غىزالىنىش بولماستىن بەلكى ئۆمۈر-مىزدە ئەسلا دىدارلىشىپ باقمىغان يۇغۇر قېرىنداشلارنىڭ بىزنىڭ شەرىپىمىزگە بەرگەن زىياپىتى ئىدى. گۆشىنى ھەممىدىن ئەۋزەل بىلىدىغان يۇغۇرلارنىڭ ئون تۈرلۈك تامىقىنىڭ يەتتىسىنىڭ گۆش بولۇپ چىقىشى، بىزنى تەۋەززۇ ۋە ئىنتايىن مېھرىبانلىق بىلەن تاماققا تەكلىپ قىلىشى، ھەر بىر تائام ئالدىدىن يۇغۇرچە يېقىملىق ناخشا ئېيتىپ، مېھمانلار شەرىپىگە ھازاق تۇتۇشى، ئارىمىزدىكى 900 كىلومېتىرلىق مۇساپىنى پۈتۈنلەي كۆتۈرۈپ تاشلىدى. سورۇندا بىز تۆتەيلەندىن باشقا ساھىبخان توشياۋيۇڭ يۈك ئەپەندى، گېرىل خانىم، خې جۈنچىڭ خانىم، ئۆزى سەھىيە ئىدارىسىدە ئىشلىسىمۇ لېكىن ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىنى يۇغۇر ئەل ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاش، رەتلەش، تەرجىمە قىلىشقا بېغىشلىغان، چىرايىدىن ئانىلىق مېھرى يېغىپ تۇرىدىغان ئەن يۈلكى ئاچا ۋە بىر زانجۇزۇ يىگىتى بار ئىدى. زىياپەت سېرىق ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى قىزدىن قارلىق سۆھبەتكە كۆچكەندىن كېيىن، ۋاقىتنىڭ قىسقىلىقى تېخىمۇ بىلىنىشكە باشلىدى. توشياۋيۇڭ ئەپەندى بىر مەمۇرىي خادىم بولسىمۇ، قىلچە كېسىرى يوق، چىقىشقا، مۇڭداشقا، ئوچۇق مېجەزلىك كىشى ئىكەن. ئۇنىڭ يوقىلىپ كېتىش گىردابىدا تۇرۇۋاتقان يۇغۇر تىلىنىڭ

ئۆزىمىزنى قىسقىغىنە تونۇشتۇرغاندىن كېيىن ئۇ، «مەيلى كىم بولۇشۇڭلاردىن قەتئىينەزەر سىلەر بىزنىڭ قېرىندىشىمىز، يۇغۇرنى تەتقىق قىلىشقا كەلگەن ھەرقانداق ئادەمگە داستىخانىمىز ئوچۇق. يۈرۈڭلار، تاماق يېگەچ مۇڭدېشىمىز» دەپ رېستورانغا تاماققا باشلىدى. تاماققا مېڭىشتىن ئىلگىرى گېرىل، خې جۈنچىڭ خانىم-لارغا ئاددىي بولسىمۇ دوپپا تەقدىم قىلدۇق، تو شياۋيۇڭ ئەپەندىگىمۇ قولدا ئىنتايىن سېتىپ تىكلەنگەن قومۇل دوپپىسىدىن بىرنى، ئۆزۈم ئالاھىدە تەييارلىۋالغان «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ 70 - يىللاردا تاشكەنتتە رەتلەنگەن نۇسخىسىدىن بىر يۈرۈشنى، «قومۇل 12 مۇقامى» نىڭ كۆچۈرمىسىدىن بىر يۈرۈشنى، «قومۇل نەزمىلىرى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قومۇل

قايغۇسىنى قىلىپ سۆزلىگەن سۆزلىرى، ئانا تىلى يۈ-
غۇرچىدىن قاتتىق پەخىرلىنىشى؛ بىۋاسىتە ئىلمىي تەتقى-
قات بىلەن شۇغۇللانمىسىمۇ، زىيالىيلارنىڭ قەلبىنى چۈ-
شىنىشى ۋە ئۇلارغا ھامىي بولۇشى، يۇغۇر تارىخى
ھەققىدىمۇ نۇرغۇن ئىلمىي ساۋاتلارغا ئىگە بولۇشى
بىزنى سۆيۈندۈردى. خەنزۇ تىلىنىڭ مائارىپى ۋە ئىجتى-
مائىي ئالاقە ئارقىلىق يۇغۇرلار ھاياتىغا چوڭقۇر سىڭىپ
كىرىشى سەۋەبلىك پاراڭلىرىمىز پۈتۈنلەي خەنزۇ تىلىدا
بولدى. سورۇندىكى ئۈچ سېرىق ئۇيغۇرنىڭ ھەممىسىلا
يۇغۇرچىنى بىلىسىمۇ، بىۋاسىتە ئانا تىلىمىزدا پىكىر ئال-
ماشتۇرۇشقا ئامالسىز قالدۇق. سەۋەبى، بىز سۆزلەۋاتقان
ئۇيغۇر تىلىدا ئەرەبچە، پارىسچە سۆزلەرنىڭ زور سا-
ماقنى ئىگىلىشى، ئۇلارنىڭ تىلىدىكى مىڭ يىللار ئىلگە-
رىكى ئىپتىدائىيلىق ۋە زاڭزۇ، موڭغۇل تىللىرىدىن سۆز
قوبۇل قىلىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن مۇرەككەپلىك
ئارىمىزنى خېلىلا يىراقلاشتۇرۇۋەتكەنىدى. ھەر ئىككى
تەرەپكە ئورتاق ساپ ئۇيغۇرچە سۆزلەر چىققىنىدا ئۇ-
لارمۇ، بىزمۇ خۇشال بولۇپ، قېرىنداشلىق تۇيغۇسىغا
چۆمۈلەتتۇق. خۇشاللىقنىڭ يېرى شۇكى، مەيلى قانداق
سورۇن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر مېھمان شەرىپىگە تۇتۇ-
لىدىغان جۇڭزا (قەدەھ) ناخشىسى شەرتسىز يۇغۇر تىلىدا
ئىپتىلاتتى. يۇغۇرچە ناخشىلاردا ئاساسەن كېچىن (مې-
مان)لەرنى قىزغىن قارشى ئالدىغانلىقى، ئۇلارنى يۇغۇر
ئېلىگە يەنە كېلىشكە تەكلىپ قىلىدىغانلىقىدەك مەزمۇنلار
ئىپادىلەنگەنىدى. بىز قىزىققان يەنە بىر نۇقتا ئۇلاردىكى
خەنزۇچە فامىلىلەرنىڭ كېلىش مەنبەسى بولدى. تو ش-
ياۋيۇڭ ئەپەندىنىڭ ئاتا- بوۋىلىرى قەدىمكى ئۇيغۇر-
لارنىڭ توخسى قەبىلىسىدىن بولغاچقا، 1958 - يىلىدىكى
سولچىل سىياسەتنىڭ بېسىمى بىلەن پۈتۈن قەبىلە بويە-
چە خەنزۇچە «妥» خېتىنى ئۆزلىرىگە فامىلە قىلغاندە-
كەن. توخسى قەبىلىسىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دې-
ڭدەك مۇشۇ «تو» فامىلىسىنى قوللىنىدىكەن. ئەن
يۈلىڭ ئاچا بولسا «ئەنجال» قەبىلىسىدىن، خې جۇد-
چىڭ خانىم خولاڭغار قەبىلىسىدىن ئىكەن. زىياپەتتە
خۇشاللىقتىن ناخشا ئېيتىمىغان بىرمۇ كىشى قالمىدى.
ھەتتا زاڭزۇ يىگىتىمۇ جۇشقۇن زاڭزۇچە ناخشىلارنى

2004

ئېيتقان بولدى. تۆت سائەتكە يېقىن داۋاملاشقان كۆ-
ڭۈللۈك سۆھبەتتە بىر - بىرىمىزگە قېنىشماي ۋاقىت ئې-
تىبارى بىلەن ئامالسىز تارقاشقا مەجبۇر بولدۇق. كەمتەر
توشياۋيۇڭ ئەپەندى ئايالى ۋە بالىسىنى ئېلىپ بىزنى
ياتاقچى ئۆزىمىزگە كەلدى.

يۇغۇرلار ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات

1950 - يىلى پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا كەمسىتىش
مەنىسىدىكى ئاز سانلىق مىللەت ناملىرى ۋە يەر ناملىرى
ئۆزگەرتىلگەندە، يۇغۇرلارنىڭ ئاقساقلى ئىكەن گۈەن
بۇشقاننىڭ تەكلىپى بىلەن چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن بېرى
ئىشلىتىلىپ كېلىۋاتقان ھاقارەتلىك نام ئورنىغا سارىغ
ئۇيغۇر (撒里维吾尔) دېگەن نام دەستىلىگەن.
1954 - يىلى چىلەن تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدە جىۈچۈەن
ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيە دەرىجىلىك سارىغ ئۇيغۇر
ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغان. مەركەز سارىغ ئۇيغۇر نامىنىڭ
خەنزۇچە يېزىلىشىنى تەستىقلىغان بولسىمۇ، چىڭخەي
ئۆلكىسى تەۋەسىدىمۇ بىر چىلەن ناھىيىسىنىڭ بارلىقى،
شۇڭا ئاپتونوم رايون نامىنى قايتا بېكىتىش زۆرۈرلۈكىنى
ئەسكەرتكەن. نەتىجىدە ئاپتونوم رايون جايلاشقان جاي
سۇجۇ (سۈكچى) نىڭ جەنۇبىغا توغرا كەلگەنلىكى ئۈچۈن
«سۈنەن» دەپ بېكىتىلگەن. بىراق، مىللەت نامىنى
بېكىتىش مەسىلىسىدە ئىختىلاپ كۆرۈلگەن يەنى «سا-
رىغ ئۇيغۇر» دەپ بېكىتىش ئەقىلغا مۇۋاپىق بولسىمۇ،
«سارىغ» سۆزىنىڭ ئېنىقلىغۇچى سۆز ئىكەنلىكى، ئۇ-
نىڭ ئۈستىگە شەرقىي ۋە غەربىي سارىغ ئۇيغۇرلار تە-
لىدا بۇ سۆزنىڭ پەرقلىق تەلەپپۇز قىلىنىدىغانلىقى، بۇنى
خەنزۇ تىلىدا بىر خىل ئىپادىلەش مۇمكىن ئەمەسلىكى؛
شىنجاڭدىمۇ «ئۇيغۇر» نامىنىڭ بارلىقى، ئېتىقات جە-
ھەتتە تۈپتىن ئوخشىمايدىغانلىقى، شۇڭا ئۇقۇشماستىلىقنىڭ
ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئۇيغۇر نامىنىمۇ قوللىنىش -
قوللانماستىلىق مەسىلىسىدە قاتتىق دە تالاش بولغان.
بىراق، ئەقىلغا مۇۋاپىق تەكلىپ قويۇلمىغان. شۇنىڭ
بىلەن غەربىي شىمال بىۋروسىدىن چۈ دايۋەن بىلەن
يۇغۇر ۋەكىل ئەن جىنچاۋ كېڭىشىش ئارقىلىق «باياشات
ۋە مۇستەھكەم» مەنىسىنى بېرىدىغان «裕固»
سۆزلىرىنى مىللەت نامى قىلىپ بېكىتىش، خەنزۇ تىلىنىڭ

قانۇنىيىتى بويىچە « 尔 » خېتىنى قىسقارتىش ئەكلىپى بېرىلگەن، شۇنداق قىلىپ مىڭ يىلدىن بېرى خەنزۇچە ھەرخىل يېزىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ھەر ھالدا ئەسلىي ئۇيغۇرچە تەلەپپۇزغا يېقىن بولغان ئۇيغۇر (维吾尔) خېتى، بىراقلا ئىككى ئادەمنىڭ ئىجادىيىتى بىلەن تۈپ يىلتىزىدىن ئۆزگىرىپ، ئەسلىي ماھىيىتىدىن چەتنەپ كەتكەن. 1954 - يىلى ئاپتونوم رايون قۇرۇلغان چاغدى - كى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 3499 بولۇپ، ئاپتونوم رايون نوپۇسىنىڭ 50 پىرسەنتىدىن ئارتۇقراقىنى تەشكىل قىلغان. 1955 - يىلى ئاپتونوم رايون ئاپتونوم ناھىيىگە ئۆزگەرتىلگەن، ئەسلىدىكى تەۋەلىكىمۇ جىۋ - چۈەن ۋىلايىتىدىن جايگىي ۋىلايىتىگە ئايرىپ بېرىلگەن. ناھىيە جەمئىي 16 رايون، 23 يېزىدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، يەر مەيدانى 23مىڭ 430 كۇۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. ناھىيە تەۋەسىدە يۇغۇرلاردىن باشقا زاڭزۇ، موڭغۇل، خەنزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بار. يۇغۇرلارنىڭ 1990 - يىلىدىكى نوپۇسى 13 مىڭ، 2004 - يىلىدىكى نوپۇسى 17 مىڭ بولۇپ، 2000 دىن ئارتۇق كىشى سۈكچى شەھىرىنىڭ خۇاڭنېباۋ يۇغۇر ئاپتونوم يېزىسىدا، بىر قىسمى چىڭخېي ئۆلكىسى ۋە قومۇل شەھىرىنىڭ بۇلۇڭتوغراق يېزىسىدا ياشايدۇ.

موڭغۇل تىلىدا سۆزلىشىدىغان يۇغۇرلار شەرقىي يۇ - غۇرلار، ئۆز تىلىدا سۆزلىشىدىغان يۇغۇرلار غەربىي يۇ - غۇرلار دەپ ئاتىلىدۇ. يۇغۇرلار تىل ئايرىمچىلىقى تۈ - پەيلى ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىلسىمۇ، لېكىن يەنىلا «يۇ - غۇر» دېگەن ئورتاق تۇغ ئاستىغا ئۇيۇشۇپ، ئۆز مىللە - تىدىن سۆيۈنۈپ ياشاپ كېلىۋېتىپتۇ.

20 - ئاۋغۇست ئەتكەن تەرەپتە بىز بېرىشنى كۆزلىگەن يۇغۇر يېزىلىرىنىڭ ئارىلىقى يىراق، قاتناش قۇلايسىز بولغاچقا، ئاساسەن ناھىيە بازىرىنى ۋە سا - قىسغول دەرياسىنىڭ مەنزىرىسىنى تاماشا قىلدۇق. ھەيران قالارلىق نەرسە شۇكى، ئاشخانىدا ۋە كوچىدا قاڭشارلىق، قاش ۋە بۇرۇتلىرى قويۇق، قوش قاپاق - لىق كېلىشكەن يىڭىتلەرنى ئۇچرىتىپ، شىنجاڭدىن تە - جارەت بىلەن كەلگەن ئۇيغۇرلار بولسا كېرەك، دەپ گەپ سورىساق، ئۇيغۇرچىدىن قىلچە خەۋىرى يوق تۇڭگانلار بولۇپ چىقتى. دېمەك، بۇمۇ ئىچكىرىگە كېتىپ ئىز - دېرەكسىز غايىب بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ كېيىنكى تەقدىرىگە بېرىلگەن جاۋاب ئىدى. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن خې جۇنچىڭ خانىم بىزنى ناھىيە بازى - رى ئەتراپىدىكى تىلى، ئۆرپ - ئادەتلىرىنى ياخشى ساقلاپ كەلگەن بىر يۇغۇر ئائىلىسىگە باشلاپ كىردى.

يۇغۇرلار ئەسلىدە قەدىمكى تۈركىي تىللىق خەلق بولسىمۇ، كېيىنكى ئۇزاق ئېتىنك تەرەققىيات جەريانىدا بىر قىسىم خەلق موڭغۇل تىلىنىڭ ئېنگىر شېۋىسىدە سۆزلەيدىغان بولغان. ئېنگىر شېۋىسى موڭغۇللار ئىچە - دىكى ئەڭ كىچىك قەبىلە سۆزلىشىدىغان تىل بولۇپ، بۇ تىلدا سۆزلەيدىغان شەرقىي يۇغۇرلارنىڭ تىلىنى موڭغۇل - لار تولۇق چۈشەنەلەيدىكەن، بىراق، شەرقىي يۇغۇرلار موڭغۇل ئەدەبىي تىلىنى پەقەت 50 پىرسەنت چۈشەنەلە - دىكەن. دېمەك، شەرقىي يۇغۇر تىلى ئىنتايىن ساددىنلاش - قان، موڭغۇل ئەدەبىي تىلىدىن يىراقلاشقان بىر شېۋە بولۇپ، ھازىرقى ئاتاقلىق يۇغۇر تارىخچىسى، يازغۇچى، ياغلاقار قەبىلىسىدىن بولغان تۆمۈر ئەپەندى قاتارلىق زىيالىيلار مۇشۇ موڭغۇل شېۋىسىدە سۆزلىشىدىغان يۇ - غۇرلارنىڭ ۋەكىلى ئىكەن.

M
I
R
A
S

78 ياشقا كىرگەن بوۋاي كەم سۆز، ئېغىر بېسىق تەقۋادار كىشى بولۇپ، بىزنى كۈتۈش ئىشلىرىغا پۈتۈندۈلمەي موماي مەسئۇل بولدى. موماي ھەتتا ھاراقنىمۇ ئۆز قولى بىلەن قۇيۇپ، شۇنچىلىك چىرايلىق، زىل يۇغۇرچە ناخشىسى بىلەن ھەممىزگە بىر باشتىن قەدەھ تۇنۇپ چىقتى. بىر ئادەمگە بىر يولى تۆت قەدەھ ھاراق تۇنۇلىدىكەن ھەم ھەر بىر ئادەمگە قەدەھ بىلەن تەڭ ئايرىم ناخشا ئوقۇلىدىكەن. خې جۇنچىڭ خىزمەت ۋاقتى توشۇپ قالغانلىقى سەۋەبلىك ئالدىن مېڭىپ كەتتى. موماي يۇغۇرلارنىڭ دۈمەن (تۈمەن) قەبىلىسىدىن بولۇپ، خەنزۇچە ئىسمى دۇڭگۈيىلىڭ، يۇغۇرچە ئىسمى (ئەمەلىيەتتە زاڭزۇچە دىنىي ئىسىم) لاموسېرىڭ ئىدى. بوۋاي ئەنجاڭ قەبىلىسىدىن بولۇپ، خەنزۇچە ئىسمى ئەن تىەنلۇ، يۇغۇرچە ئىسمى ئېسىمىدىن كۆتۈرۈلۈپتۇ. موماي - بوۋاي بىزنىڭ تەلىپىمىز بويىچە يۇغۇرچە سۆزلەشنى ئاساس قىلدى. داستىخان ئۈستىدىكى تەكەل، لۇپ سۆزلىرى مەسلەن: يە، ئىچ، چاي، سۈت، ئالغان، ئاراق (ھاراق)، لوڭقا (بوتۇلكا)، گادۇرا (غېدىر چىنا)، ئالما، ئۇجۇم (ئۈزۈم)، قون (قوغۇن، تاۋۇز) دېگەندەك سۆزلەر ئاساسەن ئوخشاش ئىدى. موماي كىيگەن مىللىي كىيىمنىڭ ھەر بىر بۆلەكلىرىگىچە خاس ئاتالغۇلىرىنى دەپ بەرگەن بولسىمۇ لېكىن، بۇ تىلدىكى تاۋۇشلارنى ئېنىق ئاڭلىيالماسلىقىمىز، ئاڭلىغان تەقدىردىمۇ ئۇيغۇرچە چىغا ئۇدۇللاشتۇرالمىغانلىقىمىز سەۋەبلىك ئېنىق خاتىرە قالدۇرالمىدۇق. پەقەت كىيىم (يۇغۇرچە گېزىكى) گە زىننەت سۈپىتىدە تۇتۇلغان كۆك چەش تاشلارنى يۇغۇرلار ئۇيغۇرلارغا ئوخشاشلا ناھايىتى ئەتىۋارلىق بۇيۇم دەپ سانايدىكەن. ھەتتا بالىلىرىمۇ ئايدىڭجىس (ئايدىڭ چەش)، قۇرغۇبجىس (قۇرغۇبچەش)، مىجاسجىس (كىچىك چەش) دەپ ئات قويدىكەن. بۇ قېتىمقى سەپىرىمىز مۇنتىزىم بىرەر تەتقىقات پىلانى بىلەن ئەمەس، يۇغۇر قېرىنداشلارنى كۆرۈپ كېلىش، ئۇلار بىلەن دوستلۇق ئالاقىسى ئورنىتىش بولغىنى ئۈچۈن، موماي، بوۋايدىن سورىغان سوئاللىرىمىزمۇ ئانچە تەرتىپلىك بولماي قالدى. قانداقلا بولمىسۇن كۆزىمىزگە كۆرۈن-

ئاددىغىنا كېسەك ئۆيگە كىرىشىمىزگە 74 ياشقا كىرگەن تېتىك، خۇشخۇي موماي بىزنى خۇشاللىق بىلەن ئۆيىگە باشلىدى. موماي ھايال ئۆتمەيلا ئالدىمىزغا قويۇق ئەتكەنچاي ۋە كۆمىزە (كۆمەچ نان) كەلتۈردى. ھەر بىر چىنە ئۈستىگە بىردىن چوكا قويۇلغان ئىكەن. بىز بۇنى يۇغۇرلارنىڭ بىرەر ئۇدۇمغا مۇناسىۋەتلىك قائىدىسى بولسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدۇق. ئەسلىدە تالغان ئۈستىگە ئەتكەنچاي قويۇلغان بولۇپ، چوكىلار تالغاننى ئىلەشتۈرۈپ ئىچىش ئۈچۈن قويۇلغان ئىكەن. ئەتكەنچاي ئۈستىگە يەنە سېرىق ياغ سېلىنغانىدى. تالغان تەركىبىدە ئېرىمچىكمۇ بار ئىدى. قومۇل تاغ-لىقلىرىدا تا ھازىرغىچە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان بۇ ئادەتنى كۆرۈپ ھەممىمىزلا ھەيران قالدۇق. بىزنىڭ كېلىش مەقسىتىمىزنى ئۇققان موماي دەررۇ ئۆزى ئەجىز قىلىپ تىككەن يۇغۇرچە كىيىملەرنى كىيىپ ئالدىمىزغا چىقتى. ۋېدى، كۆز ئالدىمىزدا باشقىچە بىر دۇنيا نامايان بولغاندەك بولدى. بوۋايىمۇ يۇغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مىللىي تونىنى كىيىپ چىقتى.

2004.6

سەك «جوۋاتتى دەيمىز» دېمەسمۇ، تۆتمىزنىڭ خۇشال-لىقتىن بېشىمىز كۆككە يەتتى. ئۇيغۇر تىلىنىڭ پەقەت بەزى شېۋىلىرىدە ھاياتىي كۈچنى ساقلاپ كېلىۋاتقان بۇ سۆز-نىڭ يۇغۇر جانلىق تۇرمۇشىدا مەۋجۇت بولۇشى يۇغۇر-لارنىڭ قان-قېرىندىشىمىز ئىكەنلىكىدەك بۈيۈك بىر ھەقىقەتنى ئالدىمىزغا تاشلىدى. دېمەسمۇ، مېھماننى جې-نىدىن ئەزىز بىلىپ بېشىدا كۆتۈرىدىغان ئۇيغۇردا ئىشلە-تىلىش نىسبىتى ئەڭ يۇقىرى ئەرەبچە سۆز «رەھمەت»-نىڭ ئۇيغۇرچىسىنىڭ بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بىزنى خۇشال قىلىدىغان يېڭىلىقلار بۇلارلا ئەمەس.

تائاملارغا مۇناسىۋەتلىك سوئاللىرىمىزغا موماي كۆپرەك گۈرۈچ (سوقپا)كە ئالاقىدار تائاملارنىڭ ئىسمىنى ئېيتتى. كۈن ئولتۇراي دەپ قالغاچقا، موماينىڭ شۇنچە تۇتقىنىغا قارىماي ئايرىلدۇق. موماي بىزنى تاكى چوڭ يولغىچە ئۈزىتىپ باردى، موماي كىچىككەنە تار ھويلىسىغا چىققىنىمىزدا «تاغدا بولغان بولسام قوي سويۇپ بەرگەن بولاتتىم، مانا قوي تۈگۈل داقاغى (توخۇ) باقمىدەك يې-رىمىمۇ يوق، يەنە كېلىڭلار، ئوبدان تاماق ئېتىپ مېھمان قىلىمەن» دەپ بەكمۇ خىجىللىقنى بىلدۈردى. سۇنەنگە گەرچە قۇرۇق قول بارمىغان بولساقمۇ، لېكىن بۇ ئائىلىگە قۇرۇق قول كىرىپ قالغىنىمىزغا ئۆزىمىز مۇ ناھايىتى خە-جىل بولدۇق.

گەنلىكى نەرسىنىڭ يۇغۇرچىسىنى سورىدۇق. شۇنداق قىلىپ يۇغۇر تىلى ھەققىدىمۇ ئاز-تولا ساۋاتلىق بو-لۇپ قالدۇق. ئوچۇق-يورۇق، سۆزمەن موماي بىزنى بىر تەرەپتىن نان، چايغا زورلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھاراق تۇتۇپ ناخشا ئېيتىپ بىزنى ئۆزىگە ئەسىر قىل-ۋالدى. ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتكەنلىكىنىمۇ تۇيماي قاپتە-مىز. قايتىش ئالدىدىن لامو سېرىك ئانىنى ھېلىقى جې-رايلىق يۇغۇرچە ناخشىلىرىنى يەنە بىر قېتىم ئېيتىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق، بۇ قېتىم قائىدىدە سەل كەتكۈزگەن ئىكەنمىز، موماي لوڭقا تېگىدە ئازراق قالغان ھاراقنى تاشلاپ، يەنە بىر لوڭقا ھاراق كۆتۈرۈپ چىقتى، ئەسلىدە ھاراق ناخشىسى يېڭى، ئېچىلمىغان لوڭقىدىن باشلىنىدىكەن، خاتا قىلغانلىقىمىزدىن ئەپۋىس سوراپ، لوڭ-قىنى ئېچىشقا قويمىدۇق، لېكىن مومايمۇ بىزنىڭ كۆڭل-مىزنى قەتئىي يەردە قويغۇسى كەلمىدى ۋە شۇنداق چەيدەسلىك بىلەن ئاپئاق خادا (يۇغۇرچە بېلىگ) ئېلىپ چىقىپ، بىزنى قايتا سۇنەنگە تەكلىپ قىلىش مەزمۇنىدىكى تەسىرلىك ناخشىلىرى بىلەن ھەر بىرىمىزنىڭ بوينىغا بىردىن بېلىگ ئارتتى. ھاياجاندىن نېمە قىلىشىمىز، نېمە دېيىشىمىزنى بىلەلمەي قالدۇق. ئايرىلىشقا كۆزى قىيىمىغان موماينىڭ چاناقلىرىدا ياش ئەگىشكە باشلىغانىدى. بىز پەقەت «بىز سىزنى سۇنەندىكى ئانىمىز دەپ بىلىمىز، سىز بىزنى شىنجاڭدىكى بالىلىرىم دەپ تونۇسىڭىز بول-دۇ، سىلەر نەچچە ئەسىرلەردىن بېرى تەلپۈنگەن شىجى-خاجى يىراق ئەمەس، بېرىڭلار، ئەڭ ئالدى بىلەن باش بېكەت قومۇلغا بېرىڭلار، سىلەرنى ھەر زامان قارشى ئا-لىمىز» دېگەندەك ئىزگۈ تىلەكلىرىمىزنى ئېيتىپ مېڭىشقا تەمىشلىۋىدۇق، موماي «ياق، ئولتۇرۇڭلار، تاماق ئېت-مەن، تاماق (سېمپىن) يەڭلار، قۇرۇق كەتسەڭلار بولمايد-دۇ» دەپ ناھايىتى قاتتىق ئوتتى. يۇغۇرلارنىڭ سۈتچاي، تالقان، كۆمەزدىن باشقا نېمە تائاملار يەيدىغانلىقىنى بىل-گۈمىز كەلگەن بولسۇمۇ، ئاق كۆڭۈل، مېھماندوست مو-ماينى يەنە ئاۋارە قىلىشقا قەتئىي كۆڭلىمىز ئۈنمىدى. ئۈستى-ئۈستىگە ئۇيغۇرچىلاپ «رەھمەت» ئېيتتۇق، لېكىن موماي-بوۋاي نېمە دېگىنىمىزنى ئاخقىر-الماي قالدى، «سىلەر رەھمەتنى يۇغۇرچە نېمە دەيسىلەر» دې-

M
I
R
A
S

20

ناملىرىنىڭ ساقلىنىشى بىلەن ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان، قىسقىغىنا سۆھبەتتىن كېيىن بەي ۋېنشىن ئەپەندىگىمۇ «قومۇل نەزمىلىرى»، «قومۇل شېۋىسى» قاتارلىق كىتاب ۋە مۇقام پلاستىكىسىنى تەقدىم قىلدۇق. بەي ۋېنشىن ئەپەندىگىمۇ ئىنتايىن يېقىنچىلىق بىلەن بىزنى تاماققا تۇتقان بولسىمۇ، ۋاقتىمىز ئۇنىڭغا يار بەرمىدى.

ناھىيە بازىرىدىكى ھەممىلا ئۇن تاڭامنى شاخاردى يۇغۇرۇلغان كالا گۆشى ئۈگرە چۆپىدە ئېتىدىغان مۇسۇلمانچە ئاشخانىدا، كۆڭۈللۈك تەسراتلارنىڭ ئەكسىچە قىيىنلىق تاماق يەۋاتقىنىمىزدا، خىي جۇنچىڭ خانىم ئۆزىنىڭ بىزگە ھەمراھ بولۇشقا پۇرسەت چىقىرىۋالغانلىقى، شۇڭا ئىنىسىنى بىزنىڭ خىزمىتىمىزدە بولۇشقا باشلاپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ كىرىپ كەلدى ھەمدە تو شياۋيۇڭ ئەپەندىنىڭ بىزنى دېڭ شياۋيۇڭ تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن قويۇلىدىغان ئو-يۇنغا تەكلىپ قىلغانلىقىنى ئېيتتى.

كىنو خانى ئادەمگە لىق تولغانىدى. تاماشىبىنلار ئو-يۇننىڭ پاتراق باشلىنىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدى. ھەتتا بىر قىسىم تاماشىبىن ئورۇننىڭ قىسلىقىدىن ئۆرە تۇرۇپ قالغانىدى. ناھىيە ئاھالىسىنىڭ سەنئەتكە مۇنچىۋالا ھېرىسمەنلىكى ئەمەلىيەتتە سۈنەندە سەنئەتنىڭ ئالاھىدە تەرەققىي قىلغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى سەنئەت-نىڭ ئۇيغۇرلاردىكىدەك ئىجتىمائىيلاشمىغانلىقىدىن ئى-كەن. سەنئەت نومۇرلىرىدا ئاساسەن يۇغۇر تارىخى ۋە ھاياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەنىدى. ئارىلاپ زاڭزۇچە ۋە موڭغۇلچە ناخشا-ئۇسۇللار ئورۇندالغان بولسىمۇ، قەلبىمىزدە يۇغۇر سەنئىتىنى چۈشىنىش ئىستىكى كۈچلۈك بولغاچقا، يۇغۇرچە نومۇرلارغا كۆپرەك كۆڭۈل بۆلدۇق. ناخشا-ئۇسۇللار ئالدىن تەييارلىۋېلىنغان ئۇنئالغۇ مۇ-زىكىلىرىغا ئورۇندالدى. سەھنىدە ساز چالغان بىرمۇ مۇ-زىكانتىنى كۆرمىدۇق. يۇغۇر تارىخىغا بېغىشلانغان «تەڭ-رىخان» ناملىق ئۇسۇللۇق تىياتىر ئالاھىدە دىققەت-مەزنى تارتتى. يۇغۇر سەنئىتى يەنىلا ئۆزىنىڭ ئەۋرىشىم، سالماق، توختۇنلۇقى بىلەن باشقا مىللەتلەر سەنئىتىدىن مانا مەن دەپ ئايرىلىپ تۇرىدىكەن. ئويۇن ئاخىرىدا ئارتىسلار بىلەن بىللە خاتىرە سۈرەتكە چۈشتۈق.

بۇ قېتىمقى پائالىيەتنىڭ تەشكىللىگۈچىسى بولغان توشياۋيۇڭ ئەپەندى ئويۇندىن يېنىپ بىزنىڭ تەسراتلى-رىمىزغا ئورتاقلاشتى ۋە يۇغۇر سەنئىتىنى ئۆلكە مۇھىياسىدا قايتا كۆتۈرۈپ چىقىش نىيىتىنىڭ بارلىقىنى ئېيتتى.

يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى ئابدۇرېشىت ئەپەندى بىزگە تەۋسىيە قىلغان پېشقەدەم يۇغۇر زىيالىيسى بەي ۋېنشىن ئەپەندىنىمۇ يوقلاپ ئۆتمەكچى بولدۇق. لاموسېرنىڭ مو-مىنىڭ ئۆيىدىن ئىككى يۈز مېتر ئۆزىمىلا ئۇ كىشىنىڭ ئۆيىنىمۇ تاپتۇق. يوسۇن دېگەن يەنىلا يوسۇندە، يوغان قاڭغالىتر دەۋرۋازىنى قېقىشىمىزغا ئىچىدىن «كىمەن؟» دەپ قويال توۋلاشنىڭ ئورنىغا دەۋرۋالا 60 نەچچە ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان بەي ۋېنشىن ئەپەندى چىقىپ كەلدى.

ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىنى قىسقىلا تونۇشتۇرغاندىن كې-يىن، ئۇ كىشىمۇ ناھايىتى قىزغىنلىق بىلەن بىزنى ئۆيىگە باشلىدى. ئۆيلەرنىڭ بېزىلىشى، قۇرۇلمىسى خەنزۇلار-نىڭكىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمىسىمۇ، خېلىلا پاكىز ھەم سەرەھجان ئىدى. بەي ئەپەندىنىڭ يۇغۇرچە ئىسمى يوق ئىكەن. يۇغۇرلاردا بەي «白» فامىلىلىكلەر ئىككى خىل بولۇپ، بىر خىلى ئاق تاتار قەبىلىسىدىن بولغاچقا، شۇنداق ئاتالغانىكەن. بەي ۋېنشىن ئەپەندى ۋەكىللىك-دىكى «بەي» فامىلىلىكلەر ئۆزلىرىنى يۇغۇر تىلىدا «سنا» دەپ ئاتايدىكەن. بۇ قەدىمكى تۈركلەرنىڭ «ئاشىنا» قەبىلىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىكىمۇ، بۇنىسى ئې-نىق ئەمەس. بەلكىم، سنا سۆزىنىڭمۇ ئاق دېگەن مەنىسى بولسا كېرەك. بەي ۋېنشىن ئەپەندى يۇغۇرلارنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسى ھەققىدىكى سوئاللىرىمىزغا ناھايىتى ئەستاي-دىللىق بىلەن جاۋاب بەردى. يۇغۇرلاردا جەمئىي ئون قەبىلە، 29 ئۇرۇق بار ئىكەن، شۇڭا خەنزۇچە يۇغۇر فا-مىلىلىرىمۇ 29 غا يېتىدىكەن. 杨 (ياغلاقار)، 钟 (چۇ-ئۇل)، 妥 (توخسى)، 贺 (قۇلاڭغىت)، 柯 (كالگار)، 白 (ئاق تاتار، بايات، سنا)، 安 (ئەنجالڭ)، 郭 (قوڭمىرات)، 杜 (دۈمەن)، 郎 (ئۇلاڭ ياكى ئارلاڭ)، 苏 (سۇلدۇس)، 郑 (چىڭگىز)، 常 (چۆمەن ياكى چىڭگىل)، 兰 (لەنچاق)، 孟 (موڭغۇل)، 孔 (چوڭسا)، 贾 (چارۇق)، 葛 (گېلىك)، 顾 (گۈلئىناخسۇس)، 索 (سوگال)، 耿 (قىرغىز)، 洪 (قۇن)، 左 (چوروس) قاتارلىقلار.

يۇقىرىقىلاردىن يۇغۇرلارنىڭ ئېتىنىڭ تەركىبىنىڭ نە-قەدەر مۇرەككەپ، قەدىمىي ھەم يېڭى ئىكەنلىكىنى بىلىش تەس بولمىسا كېرەك. مۇرەككەپلىكى: تەركىبىدە قىسمەن قىرغىز، تاتار، موڭغۇل ھەتتا تىبەت تەركىبلىرىنىڭ بو-لۇشى بىلەن ئۆز-ئۆزىدىن مەلۇم. قەدىمىيلىكى: ياغلاقار، چۇڭۇل، چىڭگىل، توخسى قاتارلىق ئىپتىدائىي ئۇرۇق، قەبىلە ناملىرىنىڭ ساقلىنىشى بىلەن، يېڭىلىق بولسا كې-يىنكى مەزگىللەردىكى چوروس ھەتتا بەزى تىبەت قەبىلە

20046

دەدا مىللىي كىيىملىرىنى كىيگەن قىز، چوكانلار ۋە بىر توپ يۇغۇر جامائىتىگە كۆزىمىز چۈشتى. بىرەر مەرىكە ئۈستىدىن چۈشكىنىمىزگە خۇشال بولۇپ، چىللىمىغان توپقا تەشەببۇسكارلىق بىلەن باردۇق. توي باشلىغان بىر توپ يۇغۇر جامائىتى بىزنىڭ ئۇيغۇرلىقىمىزنى بىلگەندىن كېيىن «كەل، كەل، سەن ئاق ئۇيغۇر، بىز سارىغ ئۇيغۇر، بىر ئۇيغۇر» دەپ ئالدىمىزغا چىقتى.

ئەسلىدە ئۆز ۋاقتىدا گەنسۇ ئۆلكىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئۇلىنى يۇغۇر سەنئەتچىلەر تەشكىل قىلغان ھەمدە سەنئەت ساھەسىدە ئۆلكىنىڭ كوزېرى بولغانىكەن. يۇغۇرلار ئۆتمۈشتە نەي (پۇدىش) نى ئاساسلىق چالغۇ ئەسۋابى قىلغانىكەن.

ئارىلىقتا خې جۇنچىڭ خانىم ئۆكسى ئارقىلىق ئۆيىدە ساقلىنىۋاتقان يۇغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئەرەنچە، ئايالچە كىيىملىرىنى ئالدۇرۇپ كەلدى. ئالاھىدە سەنئەت بىلەن تىكىلگەن يۇغۇرچە كىيىم ئۇلارنىڭ ئۈچىسىغا چىققاندىن كېيىن ئۆز جۇلاسىنى تاپتى.

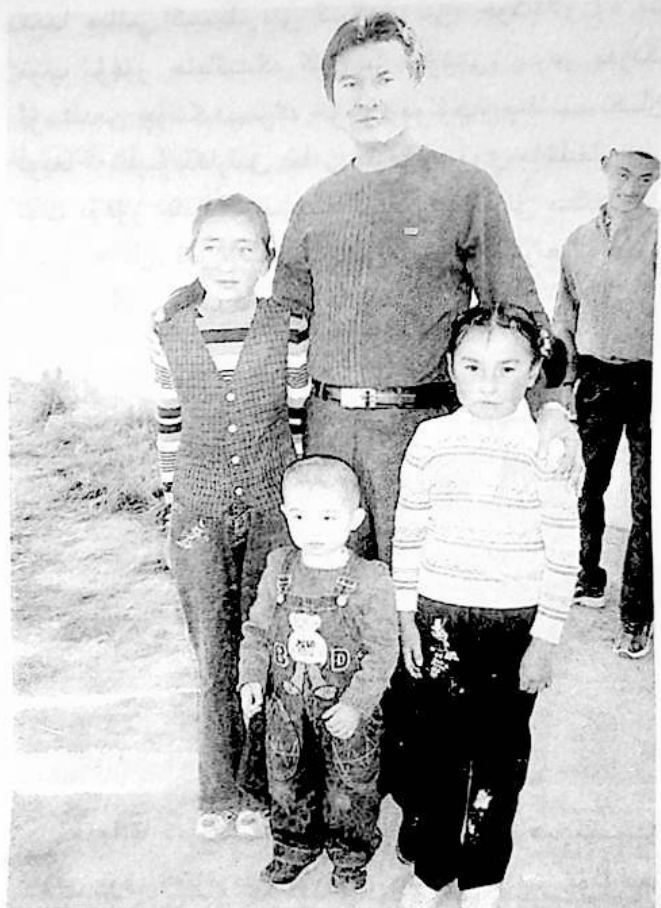

ھويلىغا كىرگىنىمىزدە ئۇيغۇر ئادىتىدىن ھېچقانچە پەرقى يوق مەنزىرىنى كۆردۇق. ھويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا يوغان قازانلار ئېسىلغان، ئىس - تۈتەك ھويلىنى بىر ئالغان، توي ئىگىلىرى پايىپتەك بولۇشقاندى. ئۇدۇلدەكى ئۆيىدە بىر توپ ياش ھاراق، تاماكا بۇسلىرى ئىچىدە تويىنىڭ كۆركىنى قىلماقتا ئىدى. توي ئىگىلىرى بىزنى ياندىكى ئۆيگە باشلىدى. كەينىدىنلا داستىخان تارتىلىپ، قېنىق دەملەنگەن چاي، كۆمىزىلەر كەلتۈرۈلدى. ئۈچ - تۆت ھويىسىپت كىشى بىزنى چايغا تەكلىپ قىلغاچ، ئۆزلىرىنىڭ توي ئىشى بىلەن ئالدىراش بولۇپ قالغانلىقى، بىزگە ئۇزاق ھەمراھ بولالمايدىغانلىقى، شۇنداقتىمۇ باشقا مېھمانلار بىلەن بىللە توپقا باشتىن - ئاياغ قاتنىشىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كۆڭۈل بىلدۈردى. توي ئىگىسىنى پاراكەندە قىلىشقا كۆڭلىمىز قىيماي، شۇنداقچە تۇتقىنىغا قارىماي باشقا نىشاننى كۆزلەپ توي ئىگىلىرى بىلەن خوشلاشتۇق. ھويلىدا شۇنچىلىك ئوماق، چىرايلىق ئەسلى نەسلىنى يوقاتمىغان تىپىك يۇغۇر بالىلىرىنى ئۇچراتتۇق. ئەپسۇسكى، ئۇلاردىن پەقەت بىر پارچىلا سۈرەت تارتىۋېلىشقا ئۈلگۈردۇق.

ئەتىسى يەنى 21 - ئاۋغۇست سەھەردە توشياۋيۇڭ ئەپەندىنىڭ ماشىنا ئاجرىتىپ بېرىشى بىلەن شۇ چاغقىچە كۆرۈشكە تاقىتىمىز تاق بولغان يۇغۇر يېزىلىرىنى كۆرۈشكە ئاتلاندىق. ناھىيە بازىرىغا ئەڭ يېقىن يېزا ياغلاقلار (خەنزۇچە جىۋسەيگۇ، يەنى كۆرتىلىك جىلغا مەنسىدە) يېزىسىغا بېرىم سائەتتىن ئوشۇق ۋاقىتتا يېتىپ كەلدۇق. يېزا مەركىزىگە كىرىشىمىزگە يول ياقىسىدىكى ھويلا ئال-

جىسى ھومبو دونجىپ ئائىلىسىگە كىردۇق. بۇ كىشى بىزنىڭ ئانچە بىر نەرسە دەپ بېرەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن تالقان سېلىنغان قويۇق ئەتكەنچىيى ئۈستى - ئۈستىگە قۇيۇلۇپ تۇردى. ئەمەلدارلىق كېيىرىدىن تېخى چۈشمىگەن بۇ كىشى ئۆز خەلقى ھەققىدە تۈزۈك بىر نەرسە دەپ بېرەلمەي گەننىڭ ئۈستىگە سورىغان سوئاللىرىمىزغا جاۋاب بېرىشكە ئۈمىد بولۇپ تۇرغان ئايالىنىمۇ مەنسىتمەسلىك نەزىرى بەلمەن گەپكە ئارىلاشتۇرماي قويدى. ماقال - تەمسىل دەپ كەن سۆزنى ئۇقتۇرالمىي خېلىلا ئاۋارە بولدۇق. ئاخىرى خەنزۇچىسىنى يېزىپ كۆرسەتكىنىمىزدە ھەر ئىككىسىلا ساۋاتسىز بولۇپ چىقتى: «بىتىك تانىماس نۇرو» (خەت تونۇمايمىز) دەپ جاۋاب بېرىشتى. شۇ چاغىچە مەن چۈشەنگەن يۇغۇر تىلى شۇنچە قەدىمىي تىل ئېلىپبىتىلەرنى ساقلاپ قاپتىمۇ، لېكىن جۈملە ۋە بارلىق ئىپادىلەش شەكىللىرى ئاددىيلىشىپ، تىلنىڭ «سەن»دىن باشقا ھېچقانداق سىپايە شەكلى قالمىغان. ئۆزلىرى، سىلىنىغۇ ئەسلا بىلمەيدۇ، ھەتتا «سىز»لەپ سوئال سورىسىڭىزمۇ ئاڭقىرالمىي تۇرۇپ قالىدۇ. بۇ جەھەتتە ئۇلارنىڭ يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە «سەن» لىشىدىغان قومۇل قارا دۆۋىلىكلەردىن نېمە پەرقى. قومۇل تاغلىقلىرىدىمۇ سىپايە سۆزلىرىنىڭ ئەڭ ياخشىسى «سىز» بىلەن چەكلىنىدۇ. ھومبو دونجىپ داستىخاندىن ئايرىلىشىغا ئىچى ماقال - تەمسىل، تېپىشماق بىلەن تىنغان موماي بىزنى نۇرغۇن تېپىشماق ۋە ماقال - تەمسىل بىلەن تەمىنلىدى. ئۈستى - ۋېشىغا شۇنچە ئاددىي كىيىنگەن بۇ موماينىڭ ئىچىنىڭ دەريا ئىكەنلىكىنى كىممۇ بىلسۇن. بىزنى قۇرۇق ئۇزىتىپ قويۇشقا كۆڭلى ئۈنمىغان موماي بىردەمدە بىر لوڭقىغا ھاراقنى ئەپچىقىپ، يۇغۇرچە ناخشىلىرى بىلەن بىزگە گۈزەل تىلەكلەرنى تىلدى. دەسلىپىدە تۈزۈك بىر نەرسىگە ئېرىشەلمىگەنلىكىمىزدىن ئازراق ئۆكۈنگەن بولساقمۇ، موماينىڭ ئىللىق مۇئامىلىسى، سۆزمەنلىكى بىزنى خېلىلا رازى قىلدى. ناخشىلىرىنى ۋە بىردىن يۈزگىچە بولغان يۇغۇرچە ساناقنى ئۇنئالغۇغا ئالدىق. بىردىن ئونغىچە سانلار ئۇيغۇرچىغا ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن ئۆتكەنلىرى قەدىمكى ئۇيغۇرچە ۋەسىقىلەردە ئىشلىتىلگەن ساناقنىڭ نەق ئۆزى ئىدى.

بۇ ئۆيدىن چىقىپ كۆچمىگەن چىقىشىمىزغا يولنىڭ ئۇ

يۇغۇرلارنىڭ چىرايى شەكلىگە قىزىققۇچى ئوقۇرمەنلەر سۈرەتلەردىن ئۆزىگە جاۋاب تاپالايدۇ، دەپ ئىشىنىمەن. تۇشياۋيۇڭ ئەپەندىنىڭ ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئالدى بىلەن يېزىلىق پارتكوم ئىشخانىسىغا كىردۇق. يېزا تەۋەسىدە 1200 ئاھالە ياشايدىكەن، بۇنىڭ 80 پىرسەنتتىن كۆپرەكىنى يۇغۇرلار تەشكىل قىلىدىكەن. يېزىدا بەش تۈمەن تۇياق چارۋا بار ئىكەن. بۇ خېلىلا ھاللىق يېزا دېگەنلىك ئىدى. ئويلىمىغان يەردىن تەلىمىمىز تەتۈر كېلىپ، يېزىدىكى چوڭ ياشلىق يۇغۇرلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يايلاققا، توي كۆچۈرۈشكە، يەنە بىر قىسمى ناخشىلار يىغىلىشىغا كېتىپ قالغاچقا، يېزا چۆلدە - رەپ قاپتۇ. مىڭ يىللار ئىلگىرىكى بۇددىزم پائالىيىتىنىڭ ھازىرقى يۇغۇرلار ھاياتىدا قانچىلىك ساقلىنىپ قالغانلىقىنى بىلىشكە ئوتتەك ئىنتىلگەن بولساقمۇ، لېكىن بۇددىزم يىغىلىشىنىڭ كونكرېت قەيەردە بولىدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن. شۇنداق قىلىپ كېسەل سەۋەبى بىلەن ئۆيىدىن ئاجرىيالماي قالغان سابىق يېزىلىق پارتكوم شۇ.

قېتىدا ھاسا تاياق ئايدانغان، بېشىغا سېرىق شەپكە كىيگەن بىر موماي كېتىپ بارغانىكەن. چاقىرىپ توختىتىۋالدى. چوڭ ياشلىق مومايلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك مەدە- نىيەت ئىنقىلابىدا مودا بولغان كۆرۈمىسىز سېرىق شەپكە كىيىشى بىزگە يۈچۈن تۈيۈلدى. موماي بۇ يەرنىڭ يۈ- غۇرچە نامىنىڭ ياغلاقار دېيىلىدىغانلىقى، قەبىلىنىڭ ئو- تاق، بىر قەبىلە كىشىلىرىنىڭ بىر ئۇيۇق، قوشنىنىڭ ئا- غىللىق، ھاسىنىڭ چوماق، ماشىنىنىڭ تېرىگىن دېيىلىدۇ- ڭانلىقى ھەمدە ئادەم ئەزالىرىنىڭ ساپ يۇغۇرچە ناملىرىنى ئېيتىپ بەردى. موماي شۇنچە ياشنىپ قالغانلىقىغا قارى- ماي ئارىمىزدىن بىرەيلەن سۇنغان تاماكنى (يۇغۇرچە تۈتۈن) تۈزۈت قىلمايلا ئېلىپ چەكتى. ئەمەلىيەتتە بۇمۇ بىز چۈشىنىشكە تېگىشلىك بىر نۇقتا ئىدى. بىراق، بىر ئادەمنىڭ بىلگىنىنى يەنە بىر ئادەمنىڭ تولۇقلىشىغا توغرا كېلەتتى، بىزمۇ شۇندىلا قانائەت ھاسىل قىلغان بولاتتۇق. قىزىنىڭ ئۆيىگە ماڭغان موماينى ئۇزاق تۇتۇۋېلىشقا بول- مايتتى.

سۆزمەن، بىلىمدان مويىسىپت يۇغۇرلار تېپىلىپ قالارمۇ، دېگەن ئۈمىدەتە ماشىنىنى ئۇدۇل يايلاققا ئارت- تۇق. ئوت - چۆپلەر سارغىيىشقا باشلىغان بولسىمۇ، پا- يانسىز يايلاق، ئېگىز - پەس چوققىلار يۇرتقا باشقىچە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. چارۋىچىلار يايلاققا جىق ئىچ- كىرىلەپ كەتكەچكە، بىر - ئىككى ئائىلىك يۇغۇردىن باشقا تۈزۈك جامائەتنى ئۇچرىتالمىدۇق. تەۋەككۈل دەپ كىرگەن ئۆيىمىز ئوخشاشلا يۇغۇر ئائىلىسى بول- سىمۇ، لېكىن موڭغۇل شېۋىسىدە سۆزلەيدىغان يۇغۇرلار بولۇپ چىقتى. كىشىگە ياتىراپ قارايدىغان بۇ يۇغۇرلار غەربىي يۇغۇرلاردەك بەك ئوچۇق مەجەزلىك بولمىس- مۇ، دەررۇلا نان، چاي كەلتۈرۈپ مېھمانغا كەڭ قۇچاق ئاچىدىغان، تىلىنى يوقاتقان بولسىمۇ، ئادىتىنى يوقاتمى- ڭان بۇ يۇغۇرلاردىن ئىختىيارسىز سۆيۈنگۈڭىز كېلەتتى. ئۆيدىكى چوڭ ياشلىق موماي گەرچە شەرقىي يۇغۇر- لارنىڭ ۋەكىلى بولسىمۇ، لېكىن كېلىپ چىقىشى غەربىي يۇغۇرمۇ، ئەيتاۋۇر سورىغان سوئاللىرىمىز «قۇلاق ئاڭلاماس تۇرۇ» (قۇلقىم ئاڭلىمايدۇ) دەپلا ھەممە سوئالغا بىر يولى جاۋاب بېرىۋەتتى.

ئەسلىدە ئۆز ھېسابىمىزغا بولسىمۇ بىرەر قوينى سو- يۇپ ھۇزۇرلانغاچ، يۇغۇرلار تۇرمۇشىدىكى ئاساسلىق ئىگىلىك شەكلى بولغان چارۋىچىلىق تۇرمۇشى بىلەن يە- قىنىدىن تونۇشۇش، چارۋا - مال ئەزالىرىنىڭ يۇغۇرچە ناملىرىنى ئېنىقلىۋېلىش ئىستىكىمىز بار ئىدى. بىراق، شۇيۇرنىڭ ئالدىرىتىشى بىلەن بۇ ئارزۇغىمۇ يېتەلمىدۇق. يەنە ناھىيە بازىرىغا قايتىپ كېلىپ بازار ئەتراپىغا كېلىپ يەرلەشكەن سېرىق ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنى زىيارەت قىلدۇق. ئەسلىدىكى تەبىئىي يېزا جامائەتچىلىكىدىن ئايرىلغان بۇ كىشىلەرنىڭ بىلىدىغىنىمۇ بىزنى قانائەتلەندۈرەلمىدى. سۈنەنگە كېلىشتىن خېلى بۇرۇنلا كۆڭلۈمگە پۈككەن زاڭزۇ تىبابىتىگە كۆرۈنۈش ئارزۇسى بىلەن سۈنەن ناھ- يىلىك مىللىي شىپاخانىغا باردۇق. يۇغۇرلاردا ئېم (دورا)، ئېمچى (تېۋىپ) دېگەندەك قەدىمىي ئاتالغۇلار ساقلىنىپ قالغان بولسىمۇ، تىبابەت ئۆز ئالدىغا بىر ئىلىم سۈپىتىدە شەكىللەنمەيچكە، شىپاخانا زاڭزۇ تىبابىتى بىلەن جۇڭىي تىبابىتىنى ئاساس قىلىدىكەن. ئۆزىمىزگە لازىملىق دورا- لارنى ئېلىپ، ناھىيە مەركىزىگە بىر - ئىككى كىلومېتىرمۇ كەلمەيدىغان مەنزىرىلىك تاغ رايونىنى بىردەم سەيلە قىل- غاندىن كېيىن يەنە ناھىيە بازىرىغا قايتىپ كىردۇق. ئەس- لىدە بەش كۈنگە مۆلچەرلەنگەن تەكشۈرۈش پىلانىمىز ئۆزگىرىپ، تاسادىپىي ئىككى كۈن بالدۇر قايتىدىغان بو- لۇپ قالغاچقا، قالدى - قاتتى ئىشلىرىمىزنى دەررۇ شۇ كۈندىن قالدۇرماي پۈتكۈزۈۋالماستىن بولمايتتى. شۇڭا كۆڭلىمىزدە زادى رازى قىلىپ بولغىلى بولمايدىغان لامو- سىرنىڭ ئەر - ئايالغا ۋە بەي ۋېنىش ئەپەندىلەرگە ئالغاچ كەلگەن سوۋغاتلىرىمىزنى ئاپىرىپ بەرگىلى ماڭدۇق. ھويلىغا كىرگىنىمىزدە بوۋاي - موماي بىزنى ۋەدىسى بو- يىچە ئايرىم مېھمانغا كەلگەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىغان چىغى، خۇشاللىقتىن قىلغىلى قىلىق تاپالماي قالدى. لېكىن ئامال قانچە، موماي - بوۋايغا ئۇيغۇر دوپپىلىرىنى كىي- گۈزۈپ ئالدىراش خاتىرە سۈرەتكە چۈشتۈقتە، مېڭىپ كەتتۇق. كۆڭۈلچان موماي بىزنى يەنە بالىلىرىنى ئۇزاق سەپەرگە ئۇزاتقاندا، خېلى بىر يەرلەرگىچە يىغلامسە- رىغان پېتى ئۇزىتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ دوپپا كىيگەندىن كېيىنكى تۇرقىغا قاراڭ.

M
I
R
A
S

ئەپەندى ۋە ئۆز مىللىتىنىڭ ئىشى ئۈچۈن پەرۋانە بولۇپ دىغان ئايقاتۇنغا دوپپا كىيگۈزدۈق ۋە كىتاب تەقدىم قىلدۇق.

تۆمۈر ئەپەندى يۇغۇرلار ئىچىدىن چىققان كاتتا تا- رىخچى ۋە يازغۇچى ھەمدە بارلىقىنى يۇغۇر مىللىتىگە بېغىشلىغان پىداكار ئىدى. ئۇنىڭ ئەدەبىي ئۆسۈپتا ياز- غان «يۇغۇرلارنىڭ مىڭ يىللىق تارىخى» ناملىق كىتابى سېرىق ئۇيغۇر تارىخىغا بېغىشلانغان ئەڭ ياخشى، ئاممە- باب ئوقۇشلۇق ئىدى. ئايالى گىرىل خانىم ئۇنىڭ ئول- تۇرسا قوپسا «ئاھ، مېنىڭ يۇغۇرۇم» دەپ ھەسرەت چىكىدىغانلىقى، يۇغۇرلارنىڭ تارىخ، مەدەنىيىتىنى قېزىش ۋە ئۇنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن تارتمىغان جاپاسى قال- مىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ بىر ئۆمۈرلۈك قان- تەرنىڭ مەھسۇلى بولغان «يۇغۇرلارنىڭ مىڭ يىللىق تارىخى» مۇ ئاتىسىنىڭ ئىقتىسادى ياردىمى بىلەن نەشر قىلىنغانىكەن. يۇغۇر ئاپتونوم ناھىيىسى قۇرۇلغان- لىقىنىڭ 50 يىللىقىنى تەبرىكلەش باھانىسىدە ئۇنىڭ شەخسى تىرىشچانلىقى بىلەن مىڭ بىر تەسلىكتە نەشر قىلىنغان يۇغۇر تارىخىدىكى تۇنجى قەرەلسىز ژۇرنال «- يۇغۇر مەدەنىيىتى» مۇ بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلاشقا يېتەرلىك ئىدى. يەنە ئۇنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن يېڭىلا قۇرۇلغان ناھىيىلىك يۇغۇر مەدەنىيەت تەتقىقات ئىشخانىسى ئۆز ئىشىنى باشلاپتۇ. لېكىن كەمتەر، كىچىك پېئىل تۆمۈر ئە- پەندى ئۆزى ھەققىدە گەپ بولۇشنى مۇناسىپ كۆرمەي، ئايالىنى بىر نەچچە قېتىم ئوقۇدى. يولدىشىنىڭ خۇشاللى- قىنى ئۆزىنىڭ خۇشاللىقى دەپ بىلىدىغان گېرىل خانىمنى بىز «ئۇيغۇرنىڭ ياخشى كېلىنى» دەپ تەرىپلىگىنىمىزدە ئۇ «شۇ نامغا مۇناسىپ كېلەلسەم ئۆزۈمنى بەختلىك ھې- سابلىغان بولاتتىم» دەپ مەمنۇن بولدى.

شۇ ئاخشىمى سۇنەندىكى بىر قانچە كىشىنىڭ بىزگە كۆرسەتكەن دوستانە ياردىمىگە رەھمەت ئېيتىش ۋە خوشلىشىش يۈزىسىدىن ئۇلارغا ساقسغول بويىدىكى بىردىنبىر مۇسۇلمانچە رېستوراندا داستىخان سالدۇق. توشياۋيۇڭ ئەپەندىگە تېلېفوننى قىلىۋېتىپ رېستورانغا يېتىپ بارغىچە ئۇلار بىزدىن بۇرۇن رېستوران ئالدىغا كەپ بوپتۇ. ئەسلىدە توشياۋيۇڭ ئەپەندى تېلېفوننى قو- يۇپلا تېخى ھېلىلا ئۆيدە قالغان بەي ۋېنىش ئەپەندى، يازغۇچى ۋە تارىخچى تۆمۈر ئەپەندى، ئەن يۈلىڭ ئاچا، خې جۇنچىڭ، جۇڭلى (يۇغۇرچە ئېتى ئايقاتۇن) قاتارلىق- لارنى ئۆي- ئۆيلىرىدىن تېرىپ بىردەمدە رېستورانغا يەتكۈزۈپ كەلگەنىكەن. بۇ ئۇلارنىڭ ۋاقت قارىشى ۋە زىيالىيلاردىكى كۈچلۈك ئۆملۈكنىڭ تىپىك مىسالى ئىدى. تۆمۈر ئەپەندىمۇ شۇ كۈنى چۈشكە يېقىن يايلاقتىن قايتىپ كەلگەن بولسا كېرەك. بىز بىلەن بىللە بولالمىغانلىقىغا ئۆكۈنۈپ ئۆزى خاھلىق ئېيتتى. سۇرۇندىكى تۆمۈر ئە- پەندىدىن باشقا يۇغۇرلارنىڭ ھەممىسى غەربىي تىلدا سۆزلىشىدىغان يۇغۇرلار ئىدى. بىز ئالدى بىلەن تۆمۈر

2004.6

سۆھبەت يەنىلا تۆمۈر ئەپەندى باشلىغان، يۇغۇرلار-
 نىڭ بېشىغا كەلگەن ئېغىر كەچۈرمىشلەردىن باشلاندى.
 بولۇپمۇ 1958 - يىلىدىكى ئېغىر سولچىل سىياسەت يۈ-
 غۇرلارنى ئۆزلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدىن
 پۈتۈنلەي ئايرىۋەتكەنكەن. يۇغۇرلارنى پۈتكۈل مىللەت
 مىقياسىدا خەنزۇچە فامىلە قوللىنىشقا، يېزىق، دىن، كى-
 يىم - كېچەك ۋە باشقا ئۆرپ - ئادەتلىرىنى تاشلاشقا ۋە
 ئۆزگەرتىشكە زورلانغان ئىشلارمۇ ئەنە شۇ يىلدىن باش-
 لانغانكەن. ئەنە شۇ «تۆت كۈننى يوقىتىش» تا ئۇيغۇر
 بۇددىزم مەدەنىيىتىگە ئۆچمەس تۆھپە قوشقان، نۇرغۇن
 بۇددا نوملىرىنى تەرجىمە قىلغان، بۇددا مىڭ ئۆيلىرىنى
 قازغان، مىڭ ئۆيلەرگە ئۆز قاغانلىرى، مەلىكىلىرىنىڭ
 رەسىملىرىنى سىزىپ قالدۇرغان، نۇرغۇن ئېسىل دىنىي ۋە
 ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ياراتقان، كۆچۈرگەن سېرىق ئۆي-
 غۇرلاردىن بىر ۋاراقمۇ ئۇيغۇرچە يازما قالماي، پۈتۈنلەي
 كۆيدۈرۈۋېتىلگەنكەن. شۇ سەۋەبلىك بىر قىسىم يۇغۇرلار
 ئۆزلىرىنى ئەلمىساقىتىن تارتىپ يېزىقسىز كەلگەن مىللەت-
 تەك ھېس قىلىدىكەن. بىز ئۇلارنىڭ يېزىقسىز مىللەت
 ئەمەسلىكىنى، كاڭشى خان زامانىسىدىلا گەنسۇدىكى ئۆي-
 غۇر باخشىلىرىنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇرچە «ئالتۇن يارۇق»
 ناملىق بۈيۈك ئەسەرنى كۆچۈرۈپ چىققانلىقىنى، 20 -
 ئەسىرنىڭ باشلىرىدىمۇ بەزى ئۇيغۇر باخشىلىرىنىڭ قە-
 دىمكى ئۇيغۇرچە نوملارنى كۆچۈرگەنلىكىدەك ئۇچۇر-
 لارنى ئېيتىپ بەردۇق. تېخى ئالدىنقى ئەسىرنىڭ باشلى-
 رىدىلا مالوف، ستەيىن قاتارلىق كىشىلەرنى ھەيرەتتە قال-
 دۇرغان قەدىمكى ئۇيغۇرچە يازمىلارنىڭ ھەممىسى پاك -
 پاكىز ياۋروپا مۇزېيلىرىغا توشۇپ كېتىلدىمۇ؟ ئۇنداق
 بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

يۇغۇرلارنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن باش قاتۇرۇش سو-
 رۇندىكىلەرنىڭ ئورتاق تېمىسىغا ئايلانغاندا، بىزمۇ ئاز -
 تولا سۆز قىستۇرۇپ، يۇغۇر مىللىتىنى ساقلاپ قېلىش
 ئۈچۈن ئەڭ ئالدى بىلەن خەنزۇ تىل - يېزىقىنى ياخشى
 ئۆگىنىش بىلەن بىرگە يۇغۇر تىلىنى ساقلاپ قېلىش كې-
 رەكلىكى، بۇنىڭمۇ ئالدىنقى شەرتى يېزىق يارىتىپ، مىل-
 لىي مەتبۇئات ۋە باشلانغۇچ مىللىي مائارىپنى تەرەققىي
 قىلدۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتۇق. ئۇلار-
 نىڭ نۆۋەتتە ئويلاۋاتقان جىددىي مەسلىسىمۇ شۇ ئىكەن.
 يۇغۇر يېزىقى ۋە ئەدەبىي تىلى بەرپا قىلىنغاندىن كېيىن
 قايسى تىلنىڭ يېتەكچى ئەدەبىي تىل بولىدىغانلىقىنى سو-

رىغىنىمدا تۆمۈر ئەپەندى «ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز
 تىل - يېزىقىنى ئىشلىتىدۇ» دەپ قىسقا جاۋاب بەردى.
 بىراق، ئۇلار يۇغۇر مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قېلىشتا
 پۈتۈنلەي دېگۈدەك شەخسىي تىرىشچانلىققا تايىنىشقا
 مەجبۇر بولۇۋاتقانلىقى، ئەقەللىيسى، يۇغۇر تارىخىدىكى
 تۇنجى قەرەلسىز ژۇرنال «يۇغۇر مەدەنىيىتى» (يۇغۇرچە
 نامى شەرقىي يۇغۇر تىلىنى ئاساس قىلىپ «يۇغۇر پىچىگ»
 دەپ ئاتالغان) نىڭمۇ تېخى ھېچقانداق ئىقتىسادىي كاپا-
 لەتكە ئىگە ئەمەسلىكى، تۇنجى سانىنىڭمۇ بىر مۇنچە سا-
 خاۋەتچى ئورۇن ۋە شەخسلەرنىڭ ياردىمى بىلەن نەشر
 قىلىنغانلىقىنى ئېيتتى.

«يۇغۇر مەدەنىيىتى» چوڭ 16 فورماتلىق ھەجىمدە
 50 بەت نەشر قىلىنغان بولۇپ، ئەپسانە، رىۋايەت، چۆ-
 چەك، ماقالە قاتارلىق ماتېرىياللار يۇغۇر (موڭغۇل ۋە
 تۈركىي)، خەنزۇ تىللىرىدا بېرىلگەن ئىدى. يۇغۇر تىلىنى
 ئىپادىلەشكە 30 نەچچە ھەرپلىك لاتىن يېزىقى ئىشلىتىل-
 گەن، يۇغۇرچە ماتېرىياللاردا ئىشلىتىلگەن ھەرپلەرنىڭ
 مۇرەككەپ ھەم بىردەك بولماسلىقى تۈپەيلىدىن ژۇرنال-
 نىڭ يۇغۇرچە قىسمىنى ئوقۇپ چۈشىنىش ئەسلا مۇمكىن
 بولمىدى. ھەتتا بىزگە ئورتاق سۆزلەرنىڭ ترانسكىرىپ-
 تىسىسىدىمۇ ئېغىر مەسىلىلەر ساقلانغان.

سۆھبەت ئارىلىقىدا سورۇندىكى يۇغۇر قېرىنداشلار
 بىزنىڭ شەنمىزگە ئاتاپ يۇغۇرچە ناخشا ئېيتتى، ھەر بىر
 قەدەھ ناخشىسىز تۇتۇلمايتتى، تۆمۈر ئەپەندى يۇغۇرلار-
 نىڭ شەرققە كۆچۈشى ھەققىدىكى مەشھۇر داستان «شىجى
 خاجى» نى ئېيتقاندا قالغانلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا جور
 بولۇپ، سورۇننىڭ كەيپىنى يەنە بىر بالداق كۆتۈرۈۋەتتى.
 مەملىكەت ئىچى - سىرتىدىكى ئالىملارنىڭ قاتتىق دىققەت-
 تىنى تارتقان بۇ داستان، يۇغۇر ھاياتىنىڭ ئايرىلماس بىر
 بۆلۈكى ئىكەن. ئۇلار بۇ داستان ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ
 قان - ياشلىق كۆچ - كۆچ تارىخىنى ھەر زامان ئەسلەپ
 تۇرىدىكەن. مۇشۇ داستان مەزمۇنىغا ئاساسەن يۇغۇرلار
 ئۆزلىرىنىڭ ئېتنىك مەنبەسىنى شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىس-
 مىدىن ئىزدەيدىكەن، شۇ سەۋەبلىك شىنجاڭنى ئۆزىنىڭ
 تارىخىي ماكانى، ئۇيغۇرلارنى ئۆزىنىڭ قېرىندىشى دەپ
 قارايدىكەن. داستاندا يۇغۇر ئەجدادلىرىنىڭ 14 - 15 -
 ئەسىردە شەرقتىكى شىجى خاجى دېگەن جايدىن گەنسۇغا
 كۆچۈپ بارغانلىقى سۆزلىنىدۇ. شىجى خاجىنىڭ ئورنى
 نۆۋەتتىكى تەتقىقاتلاردا شەرقىي شىنجاڭغا مۇقىملاشقان

M
I
R
A
S

ئۇچراپ تۇرىدۇ. بۇنىڭلىق بىلەن يۇغۇر تىلىغا ئالدىرات دىئاگنوز قويغىلى بولمىسىمۇ، لېكىن كۆپچىلىك يۇغۇر تەتقىقاتچىلىرىنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى مۇتلەق شەرقتىن ئىزدەش خاھىشىغا گۇمانلىق سوئال قالدۇرغىلى بولىدۇ. ئۇلار مۇنداق ئىپتىدائىي تىل ئېلېمېنتلىرىنى، قەبىلە - ئۇرۇق تەشكىلىنى شىنجاڭنىڭ قەيرىدىن ئىزدەيدۇ؟

مېنىڭچە ئاتالمىش يۇغۇر دەپ ئاتالغان سېرىق ئۆي-ھۇرلار ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ياغلاقار خان جەمە-تىنى ئۇيۇتقا قىلغان؛ نۇرغۇن قەدىمكى تۈركىي تىللىق قەبىلە، ئۇرۇقلارنى ئېتىتىك تەركىب قىلغان؛ كېيىنكى مەز-گىللەردە شەرقتىن كۆچۈپ كەلگەن ئاز ساندىكى خەلقلەرنىڭ يۇغۇرلۇشىدىن كېلىپ چىققان مۇرەككەپ ئېتىتىك گۇرۇپپا. ئۇلارنىڭ بىزگە قىلغان دوستانە، قېرىنداشلارچە مۇ-ئامىلىسىگە جاۋابەن بىزمۇ سوتۇقىمىز كەلمىسىمۇ ئۆي-ھۇرچە ناخشىلارنى ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ سورۇننىڭ كەيپىنى كۆتۈرۈۋاتىدۇ. ئىلمىي سۆھبەتمۇ، تاماشىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن سورۇندىن ھېچكىمنىڭ ئايرىلغۇسى كەلمە-دى. سۆھبەت ئاخىرلىشاي دېگەندە ھەممىگە يېتىشىپ تۇرىدىغان تۇشياۋيۇڭ ئەپەندى سۈكچى شەھىرى خۇاڭ-نىباۋ يۇغۇر مىللىي يېزىسىدىن كەلگەن ئىككى يۇغۇر مېھماننى سورۇنغا باشلاپ كىردى. ئۆزىمۇ، ناخشىسىمۇ

بولسىمۇ، لېكىن ئېنىق قايسى جايىنى كۆرسىتىدىغانلىقى مەلۇم ئەمەس. خۇسۇسەن تۆمۈر ئەپەندى بۇ جايىنى ھا-زىرقى چەرچەن، چاقىلىق ئەتراپلىرى دەپ قارايدىكەن. شۇنداق قىلىپ، ھازىرقى سېرىق ئۇيغۇر تەتقىقاتچىلىرى-نىڭ ھەممىسى ئۆز ئەجدادلىرىنى شەرقتىن ئىزدەش بىلەن بولۇپ كېتىپ، گەنجۇ (قامچى) ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىد-ىدىكى سەلتەنەتلىك تارىخىغا سەل قارىغان. ئورخۇن ئۆي-ھۇر خانلىقىدىن گەنسۇغا كېلىپ يەرلەشكەن ئۇيغۇرلارنىڭ كېيىنكى تەقدىرى ھەققىدىكى سوئالغا تۆمۈر ئەپەندى: «ئۇلار ئاللىقاچان زاڭزۇلۇشىپ كەتتى، ئۆز دەۋرىدە زاڭ-زۇلار ئۇلارنى «خور» دەپ ئاتىغان» دەپ جاۋاب بەردى. مېنىڭچە، بۈگۈنكى سېرىق ئۇيغۇرلار ئۇلار ئېيتقانداك گەنسۇغا تۈنۈگۈنلا پەيدا بولۇپ قالغان ئەمەس، پۈتۈن-لەي شەرقىي شىنجاڭ تەۋەسىدىن بارغانلىقى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى شەرقىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار 14 - ، 15 - ئەسىرلەردە ئاللىقاچان ئۆزلىرىنىڭ قەبىلىۋى تۇرمۇشىدىن قول ئۈزۈپ بىر سىياسىي گەۋدىگە ئايلىنىپ بولغان. ئۇلاردىكى ھازىر مەۋجۇت قەبىلە، ئۇرۇق نامى-رى شۇ دەۋرگە ئائىت ئۇيغۇرچە يازمىلاردا تىلغا ئېلىن-غانمۇ ئەمەس. ئەڭ چوڭ پاكىت، يۇغۇر تىلىدىكى قەدىم-كى ئۇيغۇر - ئوغۇز تىل گۇرۇپپىسىغا خاس فونېتىك-لىق ئالاھىدىلىكىنى قەدىمكى ئۇيغۇرچە ۋەسىقىلەردىنمۇ، ھازىرقى ئۇيغۇر شېۋىلىرىدىنمۇ ئىزدەپ تېپىش مۇمكىن ئەمەس. يۇغۇر تىلىدا كۆپىنچە سۆزلەردە ھازىرقى ئوغۇز تىلى گۇرۇپپىسىدىكى تىللارغا ئوخشاش «T» تاۋۇشىنىڭ ئورنىغا «D» (تۇمشۇق = دۇمشۇق، تىل = دىل، تىز = دىز، تىش = دىس، تۈمەن = دۈمەن...)؛ «K» تاۋۇشىنىڭ ئورنىغا «G» (كۆز = گۆز، كىرىك = گىرىمىك، ئۆكۈز = گۆس، كۆپ = گۆپ، كەكلىك = گېگىلىك...) تاۋۇشلىرى كېلىدۇ. ئالاھىدە بىر تەرىپى شۇكى، ئۇيغۇر تىلىدىكى «Y» تاۋۇشىنىڭ ئورنىغا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكىدەك «D» ئەمەس «Z» تاۋۇشى كېلىدۇ. مەسىلەن: ئاياق = ئازاق، قۇيرۇق = قۇزۇرۇق، تويماق = دوزماق، كۈيى-غۇل = قىزكۈزبېگى. بۇ خىل تىل ھادىسىسىنى باسكاكوف قەدىمكى ئۇيغۇر - ئوغۇز تىل گۇرۇپپىسىدىكى چىگىل تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكى، دەپ چۈشەندۈرىدۇ. ⑦ يۇغۇر تىلىدا ھەتتا بەزىدە قىپچاق تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىمۇ

20046

رەك. بىز بىلەن ساپ يۇغۇر تىلىدا مۇڭداشقان بولسىمۇ، لېكىن بىز تولۇق ئاغقىرىپ كېتەلمىدۇق. ئۇ ئايال « مېنىڭ دادام ئۇيغۇر » دېدى.

كىشىنى مەھلىيا قىلىدىغان سۆكچىلىك ئايال كېچىن جەز- بىدار يۇغۇر ناخشىلىرى بىلەن سورۇننىڭ ھۆسنىگە ھۆ- سىن قوشتى.

ئېغىر - بېسىق بەدى ۋېنىش ئەپەندى بىزنىڭ تەلپى- مېز بويىچە ساپ يۇغۇر تىلىدا بىرەر ھىنۇتتەك سۆز قى- لىپ، بىزگە ئىزگۈ تىلەكلىرىنى تىلىدى. ئادەتتە يۇغۇرلار ھەر قانچە كۈچەپ يۇغۇرچە سۆزلىسىمۇ، خەنزۇچە سۆز- لەرنىڭ ئارىلىشىپ قېلىشىدىن خالىي بولالمايدىكەن.

نەۋرىسىنىڭ خاپچىلىقى بىلەن خاتىرجەم ئولتۇرالمىي قالغان ئەن يۈلىڭ ئاچا بىزنى ئۆز يۇرتىغا ئاپىرىپ مال سويۇپ مېھمان قىلىش ئارزۇسىدا كۆپ ئىزدىگەن بولسى- مۇ، ئالاقىلىشالمىي، كۆڭلى بەك يېرىم بولغانلىقى، شۇڭا ئەتە سەھەردە ئۆيىگە چايغا تەكلىپ قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بالدۇرلا كېتىپ قالدى.

بىزنىڭ ئالدىراش - تېنەش قايتىشقا تەرەددۇت قىل- شىمىز ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىلا مەيۈسلەندۈردى. يۇرت ئاتلاپ ئۆزگە يۇرتلارغا بارغىنىڭدا ساڭا ئىللىق چىراي ئاچىدىغان مۇشۇنداق قېرىنداشلىرىڭنىڭ بولۇشى نېمە دېگەن بەخت. ئەل ئايىقى بېسىققاندا بەزىلەر سۆھبەتتىن، بەزىلەر ناخشىدىن، يەنە بەزىلىرىمىز ھاراقىتىن مەستخۇش بولۇشۇپ تارقاپ كەتتۇق. قاتتىق مەست بولغاندا كېچىنى كېچە دېمەي، سورۇندىن يانغان مېھماننى ئۆيىگە قاتتىق زورلاپ تۇرۇۋالدىغان بۇ ئادەت ئۇلاردىمۇ ئوخشاشلا مەۋجۇت ئىكەن. بۇ ئىشلارنى ئويلاپ ئۆزىمىزچە كۈلگە- مىز كەلدى. ھاياجاندىن كېچىچە كۆزىمىزگە ئۇيقۇ كەلمە- دى.

22 - ئاۋغۇست ئەتىگەن ناشىلىق قىلىپ تۇرۇشىمىزغا ئەن يۈلىڭ ئاچا ئالدىمىزغا ماشىنا ئەۋەتتى. تۆمۈر ئە- پەندىمۇ بىزنى ئاخشامقى رېستورانغا تاماققا تەكلىپ قىل- دىغانلىقىنى ئېيتىپ تېلېفون قىپتۇ.

ئەن يۈلىڭ ئاچىنىڭ ھەيۋەتلىك ساقسىغول بويىغا جايلاشقان ھويلا - ئاراملىرى ناھايىتى پاكىز سەرەمجان- لاشۇرۇلغان ئىكەن. ئەن يۈلىڭ ئاچا داستىخانغانالىق سېلىنغان سۈتچاي، قوي گۆشى كەلتۈردى. يەنە بىر تە- رەپتە قېيىناتى قورۇما قورۇشقا تەييارلىنىۋاتقانكەن. ۋاقتىمىز قىستاپ قالغاچقا، ئۈنىمىغىنىغا قويماي توختىتىپ قويدۇق. ئەن يۈلىڭ ئاچىنىڭ قېيىناتى تىپىك يۇغۇر ئەنئەنىسى ساقلىغان ئائىلىدە ئۆسكەن ئايال بولسا كې-

ئۇنىڭ سەۋەبىنى سوراشقىمۇ پۇرسىتىمىز تەگمەي ئالدىراش - تېنەش ئۆيىدىن چىقتۇق. ئەن يۈلىڭ ئاچا بىزگە ئۆزىنىڭ كۆپ ئەجرى تەگكەن «يۇغۇر خەلق ما- قال - تەمسىللىرى»، «يۇغۇر خەلق قوشاقلىرى»، «يۇغۇر خەلق چۆچەكلىرى» دېگەن كىتابلاردىن بىر يۈرۈش تەقدىم قىلدى.

تۆمۈر ئەپەندىنىڭ داستىخنى گۆش تائاملىرى ئاساس قىلىنغان بولۇپ، شۇ چاغقىچە ئاغزىمىزغا تېتىغان تائاملار شۇ بولدى. سۇنەننىڭ ئۆزگىچە كۆكتاتلىرىدىن قىلىنغان خام سەيلەرمۇ خېلىلا يېقىشلىق ئىدى. تۆمۈر ئەپەندى ئۆزى باشقۇرۇۋاتقان سۇنەن ناھىيىلىك تەزكىرە ئىشخانە- سى بىلەن، ناھىيىلىك يۇغۇر مەدەنىيەت تەتقىقات ئىشخا- نىسىدىكى ئۈچ يۇغۇر كىشىنى باشلاپ كەلگەندى. ئىك- كىسى موڭغۇل تىللىق يۇغۇرلاردىن بولغاچقا، ئانچە تىل تېپىشىپ كېتەلمىدۇق. ئارسلان ئىسىملىك غەربىي يۇغۇر تىلىدا سۆزلەيدىغان يىگىت بىلەن بىر دەمدىلا تىل تېپ- شىپ قالدۇق. ئەسلىدە ناھىيىلىك ئەدلىيە ئىدارىسىدە خىزمەت قىلغان بۇ يىگىتنىڭمۇ ئۆز مىللىتىگە بولغان مېھرى - مۇھەببىتى چەكسىز ئۈستۈن ئىدى. «يۇغۇر مە- دەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ باش ماقالىسى مانا مۇشۇ ئەمدىلا 32 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ئارسلاننىڭ «يوداچۇق» ناملىق قەدىمىي يۇغۇر ئېپوسى بىلەن باشلانغانىدى. ئۇ- نىڭ «بىز پات ئارىدا ئۆز مىللىي يېزىقىمىزنى ۋە مىللىي ماڭارپىمىزنى يارىتىمىز» دېگەن ئۈمىدۋار سۆزلىرى تا ھازىرغىچە قۇلقىمىزدىن كەتمەيدۇ. داستىخاندا پەقەت

M
I
R
A
S

بىر - بىرىمىزنىڭ ئالاقىلىشىش ئادرېسلىرىنى يېزىۋېلىش - قىلا بۇرسەت چىقتى. سۆھبەتلەشكەدەك ئىمكانمۇ بولمىدى. تۆمۈر ئەپەندى بىزگە «سۇنەن يۇغۇر ئاپتونوم ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «يۇغۇرلارنىڭ مىڭ يىللىق تارىخى»، «يۇغۇر مەدەنىيىتى» قاتارلىق كىتاب، ژۇرنال - لارنى تەقدىم قىلدى. بۇ يەردىنمۇ بىر - بىرىمىزنى ئىككى كى ئۇيغۇر يۇرتىغا تەكلىپ قىلىشىپ قايتتۇق.

شۇ كۈنگىچە ناھىيىلىك مۇزىينى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولالمىغاندۇق. يەكشەنبە كۈنى بولۇپ قالغاچقا، مۇزىي تاقاق ئىكەن، كۆڭۈلچەك بەي ۋېنشىن ئەپەندى مۇزىي خادىمىنى ئۆيىدىن تاپتۇرۇپ كەلدى، ھەمدە مۇزىيىدىكى ئاسار - ئەتىقىلەرنى ئېرىنمەستىن تونۇشتۇرۇپ چىقتى. بىر كونا تاغارنى كۆرسىتىپ بۇنى يۇغۇرچە نېمە دەيدۇ، دېسەك قومۇلۇقلاردەك «سۇ - مال» دېدى، «بۇنچۇ» دەپ بىر يەككەنى سورىساق جاۋابى يەنە قومۇل، تۇرپان شېۋىسىدىكىدەك «چام - جا» دېدى. قەدىمىي شەھەر خارابىسىنى كۆرسىتىپ «شەھەرنى نېمە دەيسىلەر؟» دېسەك «بالىق» دەيمىز دەپ جاۋاب بەردى. بۇ يەردە ھەممىلا نەرسىنى قومۇلغا باغلاپ چۈشەندۈرگەنلىكىم ئەمەس، ئەمەلىيەت شۇنداق، قومۇلۇقلار ھېلىھەم «بالىق» سۆزىنى تاشلىغىنى يوق. قومۇلۇقلار شەھەرگە كىرگەننى «بازار - بېلىققا بارماق» دەيدۇ. گەپ ئارىلىقىدا بەي ۋېنشىن ئەپەندى كىچىكىدە چوغلاردىن «سۈكچىنىڭ سارتى قوزغىلىپتۇ» دېگەن گەپنى دائىم ئاڭلايدىغانلىقىنى، بۇنىڭ نېمە ۋەقە ئىكەنلىكىنى بىلەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ قالدى، بىز قومۇلدا «سۈكچىلىكلەر» نامدا بىر توپ ئۇيغۇرنىڭ بارلىقى، ئۇلارنىڭ 100 نەچچە يىللار ئىلگىرى سۈكچىدىكى ئېغىر قىرغىنچىلىقتىن قومۇلغا قېچىپ چىققانلىقىنى ئېيتىپ بەردۇق. شۇڭا مەن سېرىق

2004.6

ئۇيغۇرلارنى تەتقىق قىلغۇچى قېرىنداشلارنىڭ قومۇن شېۋىسىگە مۇراجىئەت قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. مۇزىيغا يەنە بەي ۋېنشىن ئەپەندى ئۆز قولى بىلەن ياسىغان، قويۇق يۇغۇر تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ياغاچ، لاي قوچاقلار قويۇلغانىكەن. مۇزىيىدا موڭغۇل شاھزادىلىرىدىن قايسىدۇر بىر شاھزادىنىڭ نامىغا تىكلەنگەن بىر مەڭگۈ تاش بار ئىكەن. خەت ئەينەن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى بولسىمۇ، لېكىن قايسى تىلدا ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدۇق.

قىسقىغىنە تۆت سائەتلىك ۋاقىتىمىز ھەرھالدا ئەھمىيەتسىز ئۆتمىدى. سىم - سىم يامغۇر يەنە يېغىشقا باشلىدى. يولۇچى توشۇش بېكىتىگە بارىدىغان يول ئۈستىدە مەخسۇس يۇغۇر مىللىي كىيىملىرىنى ساتىدىغان ۋە تىكىدىغان فولكلور دۇكىنى بار ئىكەن. ئەرەز - چە يۇغۇرچە كىيىم ئېلىۋېلىش ئىستىكىمىز بولسىمۇ دۇكاندا ئەرەنچە كىيىم يوقكەن.

ئۆز كۆڭلىنى قانداق ئىپادىلىشىنى بىلەلمەي قالغان بەي ۋېنشىن ئەپەندى بىلەن ئايقاتۇن سېمىلداپ يېغىۋاتقان يامغۇرغا قارىماي، تاكى ئاپتونوس قوزغالغىچە بىزگە ھەمراھ بولدى.

23 - ئاۋغۇست كۈنى قومۇلدا شېرىن سەپەر تەسىراتلىرىغا بۆلۈنۈپ ئولتۇرغىنىمىزدا تۇ شياۋيۇڭ ئەپەندىدىن ئۆزىڭلارنىڭ ئۆزىڭلارنىڭ ۋە ھاردۇق سوراپ قىلغان تېلېفونى كەلدى. ئەسلىدە ئۇ كىشى 22 - ئاۋغۇست كۈنى خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن سۈكچىگە كېتىپ قالغاچقا، بىزنى ئۇزىتىپ قويالمىغانىكەن.

ئىزاھلار:

- ① بويىك تەرجىمە قىلىپ ئىزاھلىغان «ئەلنى ئىدارە قىلىش ئۆرنەكلىرى» 53 - كىتاب، 35 - بەت
- ② قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتى تۈزگەن «ئۇيغۇرلار ۋە غەربىي يۇرتتىكى باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 - يىل، ئۇيغۇرچە نەشرى، 211 - بەت
- ③ يۇقىرىقى كىتاب، 212 - بەت
- ④ يۇقىرىقى كىتاب، 280 - بەت
- ⑤ يۇقىرىقى كىتاب، 280 - بەت
- ⑥ گاۋ زىخۇ، خې خۇجېي: «يۇغۇرلارنىڭ ئومۇمىي تارىخى»، گەنسۇ خەلق نەشرىياتى، 2003 - يىلى خەنزۇچە نەشرى، 110 - 111 - بەتلەر
- ⑦ ن. ئا. باسكاكوف «تۈركىي تىللار»، 1986 - يىلى، مىللەتلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 350 - بەت.

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

يۇمۇرلار

M
I
R
A
S

دەپ سورىسا، قانداق قىلىسىلەر؟— دەپ سوراپتۇ مۇخبىر.
دىرىكتور دەرھال جاۋاب بېرىپتۇ:
— تۇنجى مۇھەببەتنىڭ تەمى قېتىقنىڭ تەمى بىلەن
ئوخشاش دەپ جاۋاب بەرسەكلا بولدى،— دەپتۇ.

80 ياشلىق ئوغرى

سوتچى:— جاۋابكار، سەن 80 ياشقا كىرگەن تۇرۇپمۇ
قانداقسىگە ماشىنا ئوغرىلاشنى ئويلىدىڭ؟ سەن نېمىشقا
مۇشۇ يېشىڭدىمۇ باشقىلارنىڭ ماشىنىسىنى ئوغرىلايسەن؟
جاۋابكار:— سوتچى گەپەندىم، خاتا چۈشىنىپ قاپسىز،
مەن ياش ۋاقتىمدا تېخى ماشىنا يوق ئىدى.

تاۋۇز سېتىۋېلىش

بىر كىشى دوستلىرى بىلەن كېتىۋېتىپ، يول بويىدا
تاۋۇز سېتىۋاتقان باققالدىن:

— بۇ تاۋۇزلار تاتلىقمۇ؟— دەپ سوراپتۇ.

— ئەلۋەتتە تاتلىق، تاتلىق بولمىسا پۇل ئالمايدى.

مەن،— دەپ جاۋاب بېرىپتۇ باققال.

— ھە، ئۇنداقتا ماڭا تاتلىق ئەمەستىن بىرنى تاللاپ

بېرىڭ!

سۈنئىي يامغۇر يېغىشنىڭ سەۋەبى

بىر جايدا ئۇزاق مۇددەت قۇرغاقچىلىق بولغانلىقتىن،

ئەپۇ سورىماسلىق

يەسىلدە بىر قىزچاق بىر ئوغۇلنى ئۇرۇپتۇ. تەربىيىچى
قىزچاقنى ئوغۇلدىن ئەپۇ سورانقۇزماقچى بولسىمەن، قىز
قەتئىي ئۇنىماپتۇ.

تەربىيىچىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ نېمە ئۈچۈنلۈكىنى
سورىغانىكەن، قىزچاق: «ئائىلىمىزدە ئەزەلدىن دادام ئا-
پامدىن ئەپۇ سوراپ كەلگەن» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ماركىسىنى ئېلىۋېتىشنى ئۇنتۇش

— قىزچاق، كىيىۋالغىنىڭىز يالغان چاچمۇ؟
— شۇنداق، بىراق ماڭىزىندىكىلەر ماڭا بۇنى پەرق
ئەتكىلى بولمايدۇ دېگەنتىغۇ؟!

— مېنىڭمۇ پەرق ئېتەلمەسلىكىم مۇمكىن ئىدى، بىراق
سز يالغان چېچىڭىزدىكى تاۋار ماركىسىنى ئېلىۋېتىشنى
ئۇنتۇپ قاپسىز.

تۇنجى مۇھەببەتنىڭ تەمى

مەلۇم بىر سۈت شىركىتى قېتىقنىڭ ئېلانغا مۇنداق
يېزىپتۇ:

«تاتلىق ھەمدە چۈچۈك بولغان قېتىقتا تۇنجى مۇ-
ھەببەتنىڭ تەمى بار.»

— ئەگەر بالىلار تۇنجى مۇھەببەتنىڭ تەمى قانداق؟

كەن - دەپتۇ.

— ئۇنداقتا شۇم خەۋەرچۇ؟ — دەپتۇ ھېلىقى كىشى

ئالدىراپ.

— شۇغىنىسى، كېلەر ھەپتە ئەتىگەن سائەت 10 دا توپ

باشلاش نۆۋىتى سىزگە كەپتۇ.

كېلەر يىلى نېمە كىيەر؟

ئەر - خوتۇن ئىككىسى تېلېۋىزور كۆرۈۋېتىپ، ئايا-

لى:

— شەھەر ھاۋاسى پەقەت ياخشى ئەمەس، يىلدىن -

يىلغا ئىسسىق كېتىۋاتىدۇ، دەپتۇ.

— بۇنى قانداق بىلىدىك؟ — دەپتۇ ئېرى.

— قارىمامسىز، شەھەر قىزلىرى ئۆتكەن يىلى ئىسسىق

كېتىپ بىلەك ۋە پاقالچەكلەرنى ئوچۇق قويغانىدى، بۇ

يىل تېخىمۇ ئىسسىق قورساقلىرىنى ئوچۇق قويدى. كېلەر

يىلى ئۇلار نېمە كىيەر، دەيمەن، — دەپتۇ ئايالى.

كىيىمىنى سېلىشنى خالىمايدىكەن

سېنىپ مۇدىرى سېنىپ يىغىنىنى تەرتىپلىك ئېچىش

مەقسىتىدە، سېنىپ باشلىقغا:

ئاسما مايكا ۋە كالتە ئىشتان كىيگەن بالىلارنى سە-

نىپقا كىرگۈزمەك، — دەپتۇ ۋە سېنىپ يىغىنى ئېچىش ئال-

دىدا سېنىپ باشلىقنى چاقىرىپ:

— مەن دېگەن ئىشنى قىلىدىغىزمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ياق، قىلالىدىم، — دەپتۇ سېنىپ باشلىق ھودۇ-

قۇپ، — چۈنكى ھېچكىم كىيىمىنى سېلىپ، ئۆزىنى ماڭا

كۆرسىتىشنى خالىمايدىكەن، ئەمەسمۇ!

ئالماشتۇرۇش

بىر قىز دوستغا:

— ھەرگىز ئېرىڭ بىلەن بىللە مودا كىيىم پائالىيىتىنى

كۆرمە، بۇ ھەر ئىككى تەرەپكە پايدىسىز، چۈنكى بۇنى

كۆرگەندە ئايالنىڭ يېڭى كىيىم كىيگۈسى كېلىدۇ، ئەرنىڭ

يېڭى خوتۇن ئالغۇسى كېلىدۇ، — دەپتۇ.

تۈگمىسىز ئەرلەر چاپىنى

ئايالى: — بۇ يىل ئەرلەرنىڭ تۈگمىسىز چاپىنى مودا

بوپتۇ - ھە!

ئېرى: — بۇنىڭ ھەيران قالغۇدەك نېمىسى بار، مەن

سەن بىلەن توي قىلغاندىن بېرى قاچان تۈگمىلىك چاپان

كىيىپ باققان!

خۇرسەنئاي مەتىمىن تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: نۇرئىسا باقى

سۇنئىي يامغۇر ياغدۇرۇلماقچىكەن، ئەتراپتىكى پۇقرالار
يىراقتىن قاراپ تۇرۇپتۇ. بىرىنچى توپ ئېتىلىشى بىلەنلا
يامغۇر يېغىپ كېتىپتۇ، بىر دېھقان ھاياجانلىنىپ يەنە بىر
دېھقانغا: «قىزىق، كىچىك بالا تاياق يېسىغۇ يىغلايدۇ،
تەڭرى تاياق يېسىمۇ يىغلايدىكەن» — دەپتۇ.

تەرجىمە قىلغۇچى: قادىر ئۆمەر (مارالبېشى ناھىيىلىك 2 -

ئوتتۇرا مەكتەپتىن)

ئىسىم

بىر كۈنى بىر كىشى گولفى توپ ئويناۋېتىپ، توپنى
كۈچەپ بىر ئۇرغانىكەن، توپ يىراققا ئۇچۇپ كېتىپتۇ. ئۇ
كىشى توپنى ئىزدەپ بارسا، بىر خانىم توپنى ئويناپتۇ
بولۇپ تۇرغانىكەن.

— كەچۈرۈڭ، — دەپتۇ ھېلىقى كىشى، — ئۇ توپ مېنىڭ

ئىدى.

— ياق، بۇ مېنىڭ توپۇم، — دەپتۇ خانىم دەرھال.

— خانىم، قاراپ باقسىڭىز، توپتا مېنىڭ ئىسىمىم يې-

زىقلىق، — دەپتۇ ئۇ كىشى. خانىم توپقا ناھايىتى ئەستايى-

دىل قاراپ چىقىپ، ھەيران بولغان ھالدا:

— سىزنىڭ ئىسىمىڭىز مېنىڭ توپۇمنىڭ ئۈستىدە نېمە

ئىش قىلىدۇ؟ — دەپتۇ.

قايل بولماسلىق

بىر كىشى گولفى توپ ئويناپ بولۇپ، ئۆيگە قايتىپ

كەلسە، تۆت ياشلىق قىزى ئۇنىڭدىن:

— دادا، سىز ئۇتتىڭىزمۇ ياكى ھېلىقى تاغام ئۇتتىمۇ؟

دەپ سوراپتۇ.

— بىز مۇسابىقىلەشمىدۇق، پەقەت كۆڭۈل ئېچىش

ئۈچۈنلا ئوينىدىق، — دەپتۇ دادىسى. بۇ چاغدا قىزچاق

قايل بولماي:

— ئۇنداقتا كىم بەكرەك خۇشال بولدى؟ — دەپ

سوراپتۇ.

خۇش خەۋەر ھەم شۇم خەۋەر

گولفى توپ ئويناشنى ناھايىتى ياخشى كۆرىدىغان يا-

شانغان بىر كىشى پوپتىن جەننەتتە گولفى توپ مەيدانى

بار - يوقلۇقىنى سوراپتۇ. پوپ بۇنىڭغا 2 - كۈنى جاۋاب

بەرەمەكچى بوپتۇ. ياشانغان كىشى ئەتىسى كەلگەندە، پوپ

ئۇنىڭغا:

— مەن ھەم خۇش خەۋەر ھەم شۇم خەۋەرگە ئېرىش-

تىم، خۇش خەۋەر جەننەتتە يايىشىل چىم يېيىتىلغان

گولفى توپ مەيدانى ۋە ئەڭ ياخشى ئۈسكۈنىلەر بار ئە-

بېسخانەنىڭ مومىيالانغان جەسىدى ۋە مۇھەممەد سالىمىتوۋچ يۈسۈپوفنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەر

4

چىقىپ قالدىم. بۇ مۇزىيىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ھەققىدە ئالدىن خەۋەرسىز ئىكەنمەن. ئىشىك ئالدىدىكى لەۋھەنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ كەتتىم. بۇ ئەتراپلارنى بۇرۇن سەيلە قىلغانلىقىمنى ئەسلەپ، ئېتىبار قىلمىغان بولسام كېرەك، دەپ ئويلىدىم... مەن ساياھەت قىلىشنى بەك ياخشى كۆرىمەن... شۇ سۆزلەرنى ئېيتىپ ۋېكتور ستانسلا ۋىچ بىر ئاز سۈكۈتكە چۆمدى. ئۇ خىيالەن شۇ يىراق كۈنلەردە ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئۆزبېك پايتەختى كوچىلىرىدا ساياھەت قىلىپ يۈرگىنىنى سېزىپ، ئۇنىڭ بۇ ساياھىتىنى بۇزماي، دەپ ئۈندىمەي ئولتۇردۇم.

— مۇزىي ناھايىتى ئاجايىپ ئىدى، — دەپ ھېكايىسىنى داۋام قىلدى ئۇ: ئۇنىڭ بىناسىنى پالاسىي دېگەن بىر رۇس دىپلوماتى ئىنقىلابتىن بۇرۇن شەرقچە ئۇسلۇبتا

... بىز كېلىشىۋالغان ۋاقىت بويىچە ۋېكتور ۋېتكوۋ ۋېچنىڭ ئۆيىگە كەلدۇق. بوۋاي ماختىنا — ماختىنا، ئۆزى «ئۆزبېكچە» دەپ ئاتىۋالغان چېپىنى دەملىدى. چاي ئۈستىدە بېسخانە ھەققىدە سۆھبەتلەشتۇق. ئۇنىڭ ھېكايىسى «داۋاملىق مەكتۇپلار» دىكى ۋەقەگە ئازىراقمۇ قوشۇمچە قىلىنمىغان ھالدا بايان قىلىنىۋاتقان بولسىمۇ، ناھايىتى قىزىق ئاڭلىدىم.

مەن تاشكەنتتىكى ناھايىتى سۆيىمەن، ئۇرۇشنىڭ ئالدى ۋە كەينىدىمۇ كۆپ قېتىم شەرق لاتاپىتىنى سېغىنىش بىلەن ئاشۇ ياققا قاراپ جۈنەيتتىم، مانا شۇنداق سەپەرلىرىمنىڭ بىرىدە، يەنى 1946 — يىلى تاشكەنتتىكى بويلاپ سەيلە قىلىپ يۈرۈپ، ئەمەلىي سەنئەت مۇزىيى بىناسىنىڭ ئالدىدىن

يېنىدا ياتقان ئوغۇللىرى ۋە جاھانگىرنىڭ بۈيۈك نەۋرەسى سى مىرزا ئۇلۇغبېكىنىڭ قەبرىلىرىنى ئاچقاندا مەلىكە ياتقان مەقبەرىمۇ ئېچىلغانىكەن. كېيىنچە ئەمىر تۆمۈرنى، ئۇنىڭغا قوشۇپ ئوغۇللىرى ۋە نەۋرىلىرىنى قايتا جايغا قويۇشقان. بىبىخانم بولسا «ۋاقتىنچىلىك» دەپ مانا مۇشۇ مۇزىيغا كەلتۈرۈلگەن ۋە ۋاقت ئۆتۈپ پۈتۈنلەي ئۆتۈلگەن.

— ئۆزىڭىزچۇ؟ ئۆزىڭىز ئۇلارغا ئەسلىتىدىڭىز-مۇ؟ — دەپ سورىدىم مەن.

— ھەي، نەچچە قېتىم ئەسلىتكەن مەن، ھېچكىمنىڭ شۇغۇللانغۇسى كەلمەيدۇ، ئىشىڭنى قىل، دېيىشىدۇ...

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن موسكۋاغا قايتتىم. بىراق، قايتقاندىن كېيىنمۇ بۇ كۆرگەنلىرىمنى غارا يىپ چۈش كەبى ئەسلىپ يۈردۈم. بىر - ئىككىسىگە سۆزلەپ بەرگەندىم، «چۆچەك توقۇشقا ئۇستا سەن» دەپ كۈلۈشتى. ئاخىر ئۆزۈم ھەم «كۆرگەنلىرىم چۈش ئەمەستۇر» دەپ ئويلىدىم. نىپ قالدۇم.

5

مەن سەمەرقەندنىڭ يېقىنىدىكى قىشلاقلارنىڭ بىرى - چاردەرەدە توغۇلغان. مانا شۇ قىشلاقتا ئانا تەرەپتىن بولغان بوۋامنىڭ دالاھويلىلىرى بولغان. بوۋامنىڭ شەھەردىكى ئاساسىي ئۆي - ھويلىلىرى زاماننىڭ تۈسى - توپانلىرى سەۋەبلىك بوۋامنىڭ ۋاپاتىدىن (30 - يىللاردا ناھەق قاملىپ، قاماخاندا دۇنيادىن كۆز يۇمغان) كېيىن باشقىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن.

سەمەرقەند تارىخى پەقەت ئاپزاسىياپ ۋە تۇپىراق ئاستىدا قېپقالغان، جاھانغا مەشھۇر ئابدۇلئەزىز، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئەسىرلەر داۋامىدا ئۆزگەرمەي كەلگەن شەھەر - مەھەللىلەردىن، ئۇنى قورشاپ تۇرغان قىشلاقلاردىن ئىبارەتتۇر. بۇ قەدىم مەھەللىلەر ۋە قىشلاقلارنىڭ نامىنى تىلغا ئالسىمۇ تارىخ كىتابىنى ۋاراقلاۋاتقاندا نامى بولسىمۇ، مانا، مەسىلەن، ئۆزۈم تۇغۇلغان جاي ئەتراپىدىكى قىشلاقلارنىڭ نامىنى بىرمۇبىر ئېيتىپ: بۇخارا قىشلىقى، ئۆرگەنچ قىشلىقى، تۈركمەن قىشلىقى، ئەدەب - خاندا، ھەزادە، نايىمان... ھەر قاچان بۇ ناملارنى تىلغا ئالسام كۆز ئالدىمىدىن سەمەرقەند ئۈستىگە قىلىنغان باس - قۇنچىلىقلار ئۆتۈشكە باشلايدۇ. بىر كۈنلىرى قىشلىقىمىز

تىكلەپ، خانىلىرىنى مەھەللىۋى ئۇستىلارنىڭ سەنئەتلىرى بىلەن بېزەتكەنىكەن. ئۇنىڭ پەردازلىنىشىغا پالاسپىنىڭ شەخسىي كاتىپى، كېيىنچە تۈركىستان خەلقلەرنىڭ ئېت-نوگرافىيىسى بويىچە بىلىمدار كىشى بولۇپ يېتىشكەن پروفېسسور - م. س. ئاندىرېيىنى رەھبەرلىك قىلغان. بۇ گۈزەل نەقىشلەرنى، تەكچىلەردە تىزىپ قويۇلغان دوپپىلارنى، ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە خاس مىللىي لىباسلارنى، كۆركەم سەمەرقەند دەشتلىرىنى ئەسلىتىدىغان كەشتىلەر ۋە گىلەملەرنى، سوزانلەر ۋە زەرباب چاپانلارنى، كۈلاچى - لىق نەمۇنىلىرىنى قىزىقىش بىلەن كۆرۈپ چىقتىم. مېنى كۆرگەنمىخاننى ئايلىندۇرۇپ يۈرگەن مۇزىي دىرىكتورى كۆرگەزمە ئاخىرلىشاي دەپ قالغاندا:

— خالىسىڭىز، بىبىخانمى كۆرىستىمەن - دېدى. — نېمە، نېمە دېدىڭىز؟! - دېدىم - دە، ئۇنىڭغا تەكىلىپ قارىدىم، بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ يولدىشىمنىڭ يۈزىگە تەبەسسۇم يېيىلدى - دە:

— بىبىخانم - دە... سارايمۇلۇك خانىم نامى بىلەن مەشھۇر، تۆمۈرنىڭ چوڭ خوتۇنىنى كۆرۈشنى ئىستىمەن - سىز؟ - دېدى.

— ئىلاج بولسا... تېزىرەك... تېزىرەك... - دېدىم مەن ئالدىراپ. مۇزىي دىرىكتورى مېنى خانىلەرنىڭ بىرسىگە باشلاپ كىردى ۋە بۇرجەكتە تۇرغان، ئۈستىدە ماتا تاشلاپ قويۇلغان تۆت بۇرجەك ئۈكەك مۇردا (ساندۇقى) ئالدىغا باشلاپ باردى. ئاندىن ماتانى قۇتىنىڭ ئۈستىدىن ئاستا سىيىرىلدۈرۈپ ئالدى - دە، شۇ ئان ئەينەكتەك قۇتا ئىچىدە ياغاچ تاۋۇت تۇرغانلىقىنى كۆردۈم. ئىچىدە بولسا ناھايىتى ياخشى ساقلانغان، كىچىككىنە بىر ئايالنىڭ قۇرۇغان جەستى ياتاتتى. ئايالنىڭ ئاساسەن سۆڭەكلىرى قالغان بولسىمۇ، ئەگىنىدىكى لىباسلىرىنىڭ ئايرىم قىسمى - لىمى، مەخمەل پەرىجىسىنىڭ پارچىلىرى، ھەتتا يۈزلىرى - نىڭ ئايرىم جايلىرىدا تېرە ھەم ساقلىنىپ قالغانىدى. چاچلىرى ئاپئاق بىر سىقىم تۇراتتى. مېنى ئۇنىڭ ئۆسۈپ كەتكەن تىرناقلىرى ھەيرەتكە سالدى. بۇ ئاجايىپ مۆجىزە ئالدىدا ئۇزاق ۋاقىت تىلىم گەپكە كەلمەي گاڭگىراپ تۇرۇپ قالدۇم. بىر ئازدىن كېيىن ئۆزۈمگە كېلىپ:

— قايرەدىن تاپتىڭىز؟ - دەپ سورىدىم. ھەمراھىم نىڭ ھېكايە قىلىشىچە، 1941 - يىلى ئەمىر تۆمۈر، ئۇنىڭ

20046

لاق كىشىلىرىنىڭ يۈزلىرى توزان باسقان، ئېشەكلىرى ھارغىن ھالدا ماڭاتتى...
* * *

مۇندىن 12 يىل ئىلگىرى بېيخانم ھەققىدە داستان يېزىشقا باشلىغىنىدا قەغەزگە چۈشۈرگەن بىرىنچى يېزىق قىم شۇ بولغانىدى: «بۇ داستان بېيخانم ھەققىدە ئەمەس، بەلكى بىزنىڭ تارىخقا بولغان مۇناسىۋىتىمىزنى بەلگىلەش ھەققىدەدۇر» شۇنداق ئىكەن، بۇ يازمىلىرىم پەقەت بېيخانم ھەققىدىلا ئەمەس، بەلكى، 12 يىل ئاۋ-ۋال ئۆتكەن ياشلىقىم، دەريا ياقىسىدىكى باغ، مەمەت يۈسۈپۇف ھەققىدە سۆزلىگەن ھېكايىلەر ھەم بولماقچى... تاشكەنتتىكى ئەمەلىي سەنئەت مۇزېيىدا ساقلانغان بېيخانمىنىڭ جەستى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ۋەقەلەرنىڭ خاتىمىسىنى ماڭا ئۆزبېكىستان تارىخى ۋە قەدىمىي مە-مارچىلىق سەنئىتىنىڭ كاتتا بىلىمدانى - لازەرىي ئىزرا ئىلبۇيۇچ رامبەلى ھېكايە قىلىپ بەردى.

مەمەت سالھوۋىچ يۈسۈپۇف دېگەن كىشى سەمە-قەند تارىخ مۇزېيىنىڭ دىرېكتورى ئىدى.
— سىز تونامتىڭىز؟— دېدى ئۇ ئۆز ھېكايىسىنى سوئال بىلەن باشلاپ، شۇ ھامان كۆز ئالدىغا ئورۇقلاپ قېتىپ قالغان بىر كىشىنىڭ سۈرىتى نامايان بولدى. ئەل-ۋەتتە ئۇنى ياخشى ئەسلەيمەن، تارىخچى ئالىم ئىدى. ئۆز ئىشىنى ناھايىتى ئوبدان بىلەتتى. لېكىن ناھايىتى كەم سۆز ئىدى. ئۆتمۈش پائالىيەتلىرى ۋە ئۇنۋانلىرى ھەققىدە، بولۇپمۇ سەمەرقەند تارىخى ھەققىدە ھاياجان بىلەن ھې-كايە قىلىشنى ياخشى كۆرگەن كىشى بولسىمۇ، ئۆزى ئا-ساسەن مەنبەئەشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. «بۇخارا ئەمىرلىكىدە ئىش يۈرگۈزۈش ۋە سۈت قەغەزلىرى» ماۋ-زۇسىدا ئىلمىي ئىش قىلغانلىقى يادىدا.

— ھە، ھە، شۇ ئادەم،— دېدى تەستىقلاپ رامبەلى. مەن ئۇنىڭ بىلەن بۇخارا ئەمىرلىكى ئارخىپلىقىدا بىللە ئىشلىگەن. باش كۆتۈرمەي ئىشلەيتتى. دۇنيادا بارلىقىنى سەزدۈرمەي، بىراۋنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتماي ياشايدىغان ئادەملەر تائىپىسىدىن ئىدى. ئەينەن، مانا شۇنداق كىشى-لەر بەزەن ئەقىلگە سىغماس غارايىپ ئىشلارنى قىلىدۇكى، ئاڭلاپ ھەيرانلىقتىن ياقىلىرىڭىزنى تۇتۇپ قالسىز. بىيە-خانمىنىڭ جەستىنى سەمەرقەندكە— ئۆز جايىغا يەتكۈز-

مازىرى يېنىدىكى ئېرىقتىن ئاتلاپ ئۆتسىڭىز ئۇلۇغ تۆ-پىلىككە دۇچ كېلەتتىڭىز. بالىلىقتا ھەممە نەرسە چوڭ كۆرۈنىدىكەن. مەن ھازىر «ئاتلاپ ئۆتسىڭىز» دېدىمغۇ؟ ئەسلىدە بۇ ئېرىق بالىلىق ۋاقتىدا ناھايىتى چوڭ ئېقىن-دەك، تۆپىلىك بولسا تاغدەك بولۇپ تۇيۇلغانلىقى ھامان يادىدا. مانا شۇ تاغدەك تۆپىلىككە چىقىپ ۋەزەق ئۈچ-راتتۇق. ھەر قېتىم بۇ تۆپىلىك ئۈستىگە چىققىنىدا يىراق-تىكى تاغلارغا تىكىلىپ خىيال سۈرگۈم كېلەتتى. خىيال سۈرگەنسىرى يىراقلاردىكى تاغلار پۈتۈن ھەيۋىتى ۋە سالمىقى بىلەن يېقىنلىشىپ كېلەتتى— دە، ئاخىر ئۇلارنىڭ ياپيېشىل قۇچاقلرىغا سىڭىپ كەتكىنىمنى بىلمەي قالاتتىم. مانا شۇ تۆپىدىن تۇرۇپ سەمەرقەندنى— رېگىستان مۇ-نارلىرىنى، گۆرى مەر گۈمبىزىنى كۆرۈش مۇمكىن ئىدى. ئۇ پەيتلەر— سەمەرقەندتىكى ئەڭ بەلەن بىنالار تۆت قە-ۋەتلىك بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەم بالىلىق تېغىنىڭ چوققىسىغا چىقىپ تىكىلگەن بالىلارچە نەزىرىنى توسايدى-غان توساق يوق ئىدى. سەمەرقەند تەرەپكە تىكىلەتتىم. ئانامنىڭ «بىز ئالدىدا شەھەردە ياشىغانمىز، بۇ يەردە بولسا بوۋاڭنىڭ دالاھويلىلىرى بولغان» دېگەن سۆزلىرى يادىغا چۈشەتتى.

— بوۋاڭنىڭ ھويلا— جايلىرى ھېلىمەم بار،— دەپ ھېكايە قىلاتتى ئانام،— شۇنداق، رېگىستان مەيدانى ئۇ-دۇلىدىكى كىنو خانىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، توغرا مېڭ-ۋەرسەك، ئىككى قەۋەتلىك قىشلىق بىناغا كۆزۈڭ چۈش-دۇ. ئاشۇ بوۋاڭنىڭ ھويلىسى بولىدۇ.

مەن بوۋاڭنىڭ ئىككى قەۋەتلىك ئۆيىنى كۆرمىمەن، دەپ تىكىلەتتىم. دەم ئۆتمەي بۇ ئۆيىنى ئۇنتۇلۇپ، پۇ-تۇن خىيالىمنى ئۇزاقلاردا يۈكسىلىپ تۇرغان مۇنارلار، گۈمبەزلەر مەپتۇن قىلىۋالاتتى. تۆپىلىك ئۈستىدە تۇرۇپ ئانام سۆزلەپ بەرگەن ئەپسانىلەرنى ئويلايتتىم. ئۇلارنى ئويلاپ، يىراقتىكى سېھىرلىك شەھەر— كوچىلار ۋە مەي-دانلارغا بېرىپ قالغانلىقىمنى سەزمەي قالاتتىم. ئەتراپىم-دىن ئاپتوموبىللار ئەمەس، ساۋۇت كۆتۈرگەن، ئەڭنىدىكى تۆمۈر كىيىملىرى يالتىراپ تۇرغان ئالىپ سۈپەت ئاتلىق-لار، مەدرىسىدىن ساۋاق ئېلىپ قايتىشۋاتقان، باشلىرىغا ئاپئاق سەللىلىرىنى ئورنىغان، ئاپئاق چەكەنلارنى كىيگەن تالىبەلەر، تالىبلار ئۆتەتتى. بازاردىن قايتىشۋاتقان قىش-

M
I
R
A
S

سنى سەمەرقەندكە ئېلىپ كەلگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە يۈز بەرگەندى... يۈسۈپوف، بەك غەيرەتلىك كىشى ئىدى - دە، ئاز گەپ قىلىپ، كۆپ ئىشلەشنى ياقتۇراتتى. دەسلەپ رۇس تۈزۈم (تەربىيە) مەكتىپىدە ساۋاتنى چىقارغانىدى. پوپوفنى قاتتىق يۆتەل تۇتتى. چالنىڭ ئورۇق بار - ماقلىرى ئارىسىدا چوغلنىپ تۇرغان تاماكنىڭ كۈلى يەرگە تۆكۈلۈپ چىچىلىپ كەتتى. يۆتلى تىنىدى. نېمە بولدى، گەپنى پۈتۈنلەي باشقا ياقتىن باشلىدى.

— سەن بالا، كۆپ گەپنى بىلمەيسەن، سەمەرقەند مۇزىيىغا كەلگەنمىدە ياشقنا يىگىتچاق ئىدىم، قانچە ۋاقت ئۆتۈپ كەتتى، — ياشنىپ چاناقلىرى يۇمشاپ كەت- كەن چالنىڭ كۆزلىرى يەنە ياشلاندى، — سەمەرقەند مۇزىيىدەك باي مۇزىيى ئىتتىپاققا كەمدىن - كەم تېپىلىدۇ. ئەمىر تۆمۈرنىڭ، تۆمۈرى شاھزادىلىرىنىڭ شەخسىي بۇ - يۈملىرى، لىباسلىرى، قورال - ياراغلىرى بار ئىدى. شۇنداق قەدىمىي كىتابلار بار ئىدىكى، بېزەكلىرىنى كۆر- سەڭ ھەيرانلىقتىن ئاغزىڭنى ئېچىپ قالسىەن. ناھايىتى كۆپچىلىكى تىللا ساندۇقچە، مەخسۇس غىلاپلاردا ساقلى- نىدىكەن. بۇ سۈپەتلىك نادىر ۋە قىممەتلىك بۇيۇملارنى ئۆمرۈم بىنا بولۇپ، باشقا ھېچقانداق مۇزىيىدا كۆرۈپ باقمىغانىدىم، — چال جىمىپ قالدى. چۈنكىدىن يەنە تاماكا ئېلىپ تۇناشتۇردى.

— بالام، ھازىر ئۇ نەرسىلەر مۇزىيىدا يوق. ھەممىسى - نى، ھە، ھە، ھەممىسىنى ئېلىپ كېتىشتى. «ياخشى قوغ- دالمايدۇ» «تەئەمد قىلىمىز»، «كۆرگەزمىگە كېرەك» - دېگەندەك مىڭ خىل باھانە - سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، مەركىزىيەمۇ زىيىغا، ئاساسەن لېنىنگرادتىكى كۆرگەزمىگە، موسكۋادىكى قورال - ئەسلىھەلەر پالاتاسىغا توشۇپ كې- تىشتى، بەرنى!...

پوپوف ئەمدى ئېنىق ھالدا يىغلاشقا باشلىدى. ئە- زەلدىن چوڭ ئادەملەرنىڭ مۇنداقلارچە يىغلىغانلىقلىرىنى كۆرمىگەندىم. نېپە قىلىشنى ۋە قانداق تەسەللى ئېي- تىشنى بىلمەي تەمتىرەپ قالدىم. چال بىر ئازدىن كېيىن بىر ئاز تىنچلاندى - دە، چوڭقۇر خورسىنىش ئارىلاش داۋام قىلدى.

— بىسپخانمىنىڭ مۇمىيالىغان جەستى تاشكەنتتە ئى- دى. يۈسۈپوف ئۇنى سەمەرقەندكە قايتۇرۇپ كېلىشكە

گەن ئادەم ئەنە شۇ يۈسۈپوف بولدى، بىلىشىڭىز! رامپە- لىنىڭ ھېكايە قىلىشىچە، يۈسۈپوف سەمەرقەند مۇزىيىنىڭ دېرىكتورلۇقىغا تەيىنلىنىش بىلەن ئالدىن پىلانلاپ يۈر- گەن نىيىتى - بىسپخانمىنى ئۆز مەقبەرىسىگە قايتۇرۇش ھەرىكىتىگە چۈشۈدۇ. بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرمىغۇچە كۆڭلى ئورنىغا چۈشمەيدىغانلىقىنى ۋە تىنچ ياشىيالمايدى- غانلىقىنى ئۆزى ياخشى بىلەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئالىم ۋا- قىتى كۆپ سوزماي تاشكەنتكە ئاتلاندى. تېگىشلىك بولغان يۇقىرى تەشكىلاتلارغا مۇزىيىنىڭ مۆھىرى بې- سىلغان ئىلتىماسلارنى كۆتۈرۈپ كىردى. ئۇنىڭدا سەمەر- قەند تارىخ مۇزىيى دېرىكتورى مەمەت سالھوۋىچ يۈ- سۈپوفقا بىسپخانمىنىڭ مۇمىيالىغان جەستىنى سەمەر- قەندكە ئېلىپ كېلىشكە ئىجازەت بېرىشلىرى سورالغانىدى. بۇ ۋەقە مېنىڭ بىسپخانم بىلەن ئۇچراشقىنىمىدىن كېيىن، يەنى 1948 - يىلى بولۇۋاتقان ئىش ئىدى. بۇنىڭغا قاراڭ- كى، يۈسۈپوف ئاخىر نىيىتىگە يەتتى. رۇخسەتنامە ئېلىپ ئەمەلىي سەنئەت مۇزىيىغا سەمەرقەند ھەلىكىسىنى قايتۇ- رۇپ كەلدى.

6

«داۋاملىق مەكتۇپلار» كىتابى بىلەن تونۇشۇپ بو- لۇپ، قوشۇمچە مەلۇماتلار ئىزدەش مەقسىتىدە سەمەر- قەندكە ئاتلاندىم. ئاشۇ كۈنلەر شەھەر مۇزىيى دېرىكتور- سىز قالغان ئىكەن. مۇزىي دېرىكتورىنىڭ ئورۇنباسارى بولغان ئايال:

— ئۇ كىچىك، مەن بۇ يەردە ئىشلىگىلى ئۇزۇن بول- مىدى. سىزنى قىزىقتۇرغان سوئاللارغا جاۋاب بېرەلمەسمە كېرەك، دەپ قورقمەن. ياخشىسى سىز گېننادىي ۋاس- لېيۋىچنى تېپىڭ، ئۇ كىشى مۇزىيىمىزنىڭ ئەڭ كونا، سا- لاهىيەتلىك خادىمى بولدى، - دېدى. ئاشۇ كۈننىڭياقى گېننادىي ۋاسلېيۋىچ پوپوفنى ئىزدەپ تاپتىم. بىسپخانم بىلەن يۈسۈپوف ھەققىدە گەپ باشلىشىم بىلەن بوۋاينىڭ كۆزلىرى لىق ياشقا تولدى. كېيىن خىرقىرىغان ئاۋازى بىلەن پىچىرلىدى:

— ئۇھ! مەن بىسپخانمىنى كۆرگەنمەن...

ۋۇجۇدۇمنى ھايانچان قاپلاپ كەتتى.

— بۇ ۋەقە، - دەپ سۆز باشلىدى بوۋاي، - مەمەت سالھوۋىچ يۈسۈپوف بىسپخانمىنىڭ مۇمىيالىغان مۇردى-

20046

راتتى.

ھاممالار بەشياغاچقا يېتىپ كېلىپ، ئازراق ئارام ئېلىش ئۈچۈن زەمبىلىنى يەرگە قويۇشقاندا يۈسۈپونىڭ سەۋرىسى تۈگىدى. سىرنى ئاچتى. ئۇ بۇ يېڭىلىق بىلەن يىگىتلەرنى ھەيرەتكە سېلىشقا، ئۇلارنى قانداق ئۇلۇغ شەرەپكە مۇيەسسەر بولۇپ كېلىشۋاتقانلىقىدىن خەۋەردار قىلىپ قويۇشقا ئالدىرىغانىدى. لېكىن ئۇ بۇ قېتىم ھەم ئىلىمگە چوڭقۇر بېرىلىپ كەتكەن ئالىملارغا خاس ساددىلىق ھالىتىگە بېرىپ قالغان ۋە قاتتىق يېڭىلىشكە نىدى. يولبويى ھاممال شېرىكلىرىگە بۇيرۇق ۋە تەنبە بېرىپ كېلىۋاتقان، ئۆز - ئۆزىدىن ئۇلارغا باش بولۇۋالغان سېمىز بىر كىشى شېرىكلىرىگە سىرلىق ھالدا بىر قاراپ قويدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ سۆز باشلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى ناھايىتى خۇنۇك ئىدى. يول داۋامىدا قىسقا - قىسقا بۇيرۇق بېرىشتىن باشقىغا ئۆتمەيلىكى ئۈچۈن ئالدىدىن بىلىنمىگەنكەن:

— ئەمدى، ئاكا، بىزنىڭ ھەققىمىزنى ئازراق ئاشۇردىمىز، — ئۇ يۈسۈپونىڭ ھەيرانلىق بىلەن داڭقىتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ يەنە داۋام قىلدى، — كۆنمىسىڭىز ئۆزىڭىز كۆتۈرۈپ كېتىۋېرىسىز. ھاممالارغا ئەمىر تۆمۈر بىلەن بىبخانىم ھەققىدىكى ئاجايىپ ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بېرىشكە تەييارلانغان يۈسۈپونىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

8

يۈسۈپونى ھاممالارغا بار - يوق پۇلىنى، كەم يېرىگە سائەت ۋە كاستيۇمنىمۇ بېرىپ مۇتەھەممەلەرنى ئاران كۆندۈردى ۋە مىڭ بىر غوغۇغا بىلەن قونالغۇغا يېتىپ كەلدى. ئەمدى ئايروپىلانغا بېلەت ئېلىشى زۆرۈر ئىدى. بىر ھەپتىلىك يۈگۈر - يۈگۈردە كۈچ - ماغدۇرى قالمىغان يۈسۈپونىڭ بىرىنچى قېتىم ئامىتى يۈرۈشتى. قونالغۇ باشلىقى تارىختىن ئانچە - مۇنچە خەۋەردار كىشى ئىكەن. يۈسۈپونىڭ ئىلتىماسىنى ئاڭلاش بىلەن: «بۇ تەرىپىنى بىزگە قويۇپ بېرىڭ» دېدى ۋە ئالدىدا بىبخانىمنى كۆرسىتىپ، دەپ تۇرۇۋالدى. «ياق» دېيىشنىڭ ئىلاجى يوق ئىدى. يۈسۈپونى ئىلاج كۆندى. قاش قارايماقتا ئىدى. قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىغانلىقىنى كۆرۈپ، يۈسۈپونىڭ كۆڭلى بىئارام بولۇشقا باشلىدى. ئادەملەر تىقىلىپ

قاتتىق تىرىشتى. راسا بىر ئاي سەمەرقەندتە، بىر ھەپتە - دىن ئوشۇق تاشكەنتتە ئىدارىمۇ ئىدارە چاپتى. بىچارە ئاخىر رۇخسەت ئالدى... زور ئادەم ئىدى. نىھايەت تو - شۇپ كېتىلگەن مۇزېي بۇيۇملىرىلا قايتىدىغان بولدى، دەپ ناھايىتى قۇۋانغانىدىم. بىراق، مىڭ ئەپسۇسكى، بۇ نەرسە ھازىرغىچە ئارزۇ پېتىچە قەپقالدى.

7

يۈسۈپونى ئاخىر نىيىتىگە يەتتى. ئىجازەتنامە ئېلىپ، ئەمەلىي سەنئەت مۇزېيىغا تۇران مەلىكىسىنى قايتۇرۇپ كەلدى. مۇمىيىلانغان مەلىكە مۇردىسىنى ئايروپورتقا ئېلىپ بېرىش كېرەك ئىدى. يۈك ماشىنىسىغا قاچىلاي دېسە، يوللار ئېگىز - پەس، قاتتىق سىلكىنىپ كەتسە جەسەت چېچىلىپ كېتىشى مۇمكىن. ھارۋىغا ئېلىش تېخى يارىمايدۇ. ئاخىر مەمەت سالىھوۋىچ مەدىكار بازىرىغا بېرىپ ھاممال ياللاشقا قارار قىلدى. «بىبخانىمنى تەختىراۋاندا ئېلىپ بارىمەن» دەپ ئويلايتتى يۈسۈپونى، كۈنىشەھەر بازىرىدىكى ئۇستىلارغا دەپ تاۋۇتقا مۇۋاپىق بولغان زەمبىل ياساتتى. ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ ئاخىر تۆت ھاممال تېپىلدى - دە، ئۇلارنى شېلگاۋىچىننا كۈچىسىغا ئەمەلىي سەنئەت مۇزېيىغا باشلاپ كەلدى. مۇمىيىلانغان مۇردا تۇرغان ئۆكەك (مۇردا ساندۇقى) نى «تەختىرا - ۋان» غا جايلاشتۇردى - دە، كۆتۈرۈپ يولغا چۈشتى. يۈسۈپونى: «ھاي، ھاي، ئاستىراق، قاتتىق سىلكىنىپ كەتمەسۇن» دېگىنىچە دۇنيانىڭ يېرىمىنى تەۋرەتكەن جاھانگىرنىڭ «جۈپىتى» نىڭ جەستىنى يەلگىسىدە كۆتۈرۈپ مېڭىۋاتقان ئەزىمەت ھاممالارنىڭ يېنىدا پىلدىر - لاپ باراتتى. ھەر دەققىدە گۈزەل مەلىكىنىڭ ئۇستىخاندىلىرى چېچىلىپ كېتىشتىن ئەنسىرەپ، يۈرنىكى قېسىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك ھالدا بىناقەت بولاتتى. يولدا ئۈچ - دىن ئادەملەر يۈزلىرىگە پاتىھە تارتىشاتتى. بەزىلىرى يۈگۈرۈپ كېلىپ تاۋۇت دەستىسىنى يەلگىسىگە ئالماقچى بولاتتى. يۈسۈپونى بولسا بۇنىڭغا يول قويمىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ھەيران - ھەس قېلىشاتتى. ئەمما كۆپچىلىك بۇ بەشەيلەنگە، ئۇلار كۆتۈرۈۋالغان «تەختىراۋان» غا ئىختىيارسىز كۆز تاشلاپ ئۆتۈشەتتى. بۇنى كۆرۈپ يۈسۈپونىڭ ئىچى قىزىپ، تاۋۇتتا كىمىنىڭ جەستى بارلىقىنى چار سېلىپ قويۇشتىن ئۆزىنى ئاران - ئاران تۇتۇپ با -

M
I
R
A
S

ئالدىدا بىر چىمدىم ناس ئېتىپ ئېلىش ئۈچۈن توختىدى.
 دى - يۇ، ئۆزى تەرەپكە يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان چاچلىرى
 توزغاق، كۆزلىرى قانتالاش كىشىنى كۆرۈپ قورقۇپ
 كەتتى. «دېۋانە!» كىشىنىڭ ئىشىكىگە يېپىشتى، ئەمما ئۇ.
 شىكى ئېچىشقا ئۈلگۈرەلمىدى. «دېۋانە» ئۇنىڭ قولىدىن
 شاپىدە تۇتتى. كېيىن قانداقتۇر بىبخانىم، قانداقتۇر مۇ.
 مېيلىغان جەسەت ياتقان ئۆكەك، شۇ ئۆكەكنى قايماقتۇر
 ئېلىپ بېرىش زۆرۈرلۈكى ھەققىدە ھولۇقۇپ، تاغدىن -
 باغدىن سۆزلەپ كەتتى. بالدۇر ناھايىتى قاتتىق چۆچۈپ
 كەتكەن بولغاچقا ھېچنەمىنى چۈشەنەلمىگەن يىگىت، بىر
 ئاماللاپ ئۇنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئىزدى.
 دى. بىراق، ھەرىكەتلىرى زىيا كەتتى. چىڭ سىقىلغان
 بارماقلار ئۇنى قويۇپ بەرمىدى. ئاخىر گەپنىڭ مۇددىئا.
 سى نېمە ئىكەنلىكىنى ئاز - تولا ئاڭلىغان يىگىت، بۇ
 ئادەمدىن پەقەت ئۇ ئېيتقان مەنىلىگە ئېلىپ بارسلا قۇ.
 تۇلۇشى مۇمكىنلىكىنى چۈشەندى. ئىككىسى بىرلىشىپ
 ئۇنى قىلىپ، بۇنى قىلىپ دېگەندەك تاۋۇتنى ماشىنىغا
 ئېلىشتى. ماشىنا غىجىلداپ، تۆمۈر سۆڭەكلىرى قىسىرلاپ
 يولغا چۈشتى. ئاشۇ كېچە ئاي تولغانىدى. تولۇن ئاينىڭ
 تىللارەڭ شوللىرى ماشىنا كېسىپ ئۆتۈۋاتقان ئادەمسىز
 ئافراسىياپ بوتەزارلىرىنى، دۆڭ - تۆپىلەرنى، ئوي -
 چوڭقۇرلارنى خۇددى سۈتتەك يورۇتۇپ تۇراتتى. شۇنچە
 بىپايان ئادەمسىز جايدا تەنھا يۈك ماشىنىنىڭ لەپەڭلىگەن
 قارا شەپسى ۋە زورلىق غوڭغۇلداشلىرىدا تىرىكلىكتىن
 دالالەت بېرىپ تۇراتتى. كوزۇپتا بىبخانىمىڭ جەستى
 ياتقان ئۆكەكنى سىلكىنىپ كېتىشتىن ئەنسىرەپ ئۇنى
 قۇچاقلاپ ئولتۇرغان يۈسۈپوف باھار كېچىسىنىڭ نەقەدەر
 سوغۇق بولىدىغانلىقىنى قايتا بىر قېتىم سەزدى.
 قەدىمىي ئافراسىياپ گەرچە ئادەمسىز ۋە ھۇشقۇرۇپ
 ھۇۋلىغاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئويغاق ئىدى.
 باھار نەرسىسى ئاللىقاچانلا ئۇنى ئويغىتىپ، باغرىدىن
 ئۇنۇپ چىققان مايسىلارنىڭ تومۇرلىرىدا ئىللىق شەربەت
 پەيدا قىلىشقا باشلىغانىدى، شۇ ئويغىنىش تۈپەيلى ھاۋانى
 مىڭ تۈرلۈك ئوت - ئۆلەنلەرنىڭ ھىدىلىرى قاپلاپ كەت.
 كەن، جىلغا - ئۆڭكۈرلەردە، ئارخېئولوگلار قېزىپ تاش.
 لاپ كەتكەن چوڭقۇرلاردا مايچىچەك ۋە چۈچىمەلەر
 ئۇنۇپ چىققان. ئېگىز - پەس تۆپىلىكلەردە، چىمزارلاردا

كەتكەن قونالغۇ بىناسىنىڭ ئىچى خىرە - شىرە يورۇتۇل.
 خان. ھاۋاسى دىمىق، تاماكا تۇتۇنگە تولغان مۇنداق
 دوزاختا تۇنى ئۆتكۈزۈش ئۇياقتا تۇرسۇن، بىر نەپەسلىك
 پۇرسەتتە تۇرۇشنىڭ ئۆزىمۇ ئازاب ئىكەنلىكىنى بىلىپ،
 يۈسۈپوف خوجاينىنى بىبخانىمىڭ جەستى ياتقان ئامبار
 تەرەپكە باشلاپ كەتتى. تۆمۈرنىڭ سۆيۈملۈك خوتۇننىڭ
 جەستىنى كۆرۈش بەختىگە مۇيەسسەر بولغانلىقىدىن
 مەمنۇن بولغان باشلىق قىلغان ۋەدىسىگە ئەمەل قىلدى
 ۋە ۋارقىراپ - جارقىراشلارغا قارىماي، تۈرلۈك سەۋەب.
 لەرنى كۆرسىتىپ بىر نەچچە يولۇچىنى ئەمەلدىن قالدۇر.
 دى. يۈسۈپوف بىلەن بىبخانىمىنى جايلىدى، ئاشۇ يىللار.
 نىڭ ئەڭ مەشھۇر ئۇچارغۇسى بولغان «ИП - 2»
 (ئىل - 2) سەمەرقەندلىك تارىخ تەلۋىسىنى يەتتە كۈن
 يۈگۈرتكەن پايتەختنى پەستە قالدۇرۇپ، يېرىم دۇنيانى
 دىر - دىرتىرەتكەن جاھانگىرنىڭ مەشھۇر جايى، ئالەم
 پايتەختى، سەيقلە زېمىن ئاتالغان سەمەرقەندكە قاراپ
 ئۇچتى.

يۈسۈپوف بەختىيار ئىدى، ئەمما ئۇنى قانچە - قانچە
 تەشۋىش ۋە غەلۋىلەر كۈتۈپ ياتقانلىقىنى ئۇ تېخى بىل.
 مەيتتى.

9

تەييارە (تېز يەتكۈزۈلىدىغان قاتناش) سەمەرقەند
 قونالغۇسىغا يېرىم كېچىدە قوندى. يۈسۈپوف مۇزېغا تې.
 لېفون قىلىشنى ئويلىدى - يۇ، لېكىن مۇزېنىڭ ئىختىيا.
 رىدىكى يالغۇز ماشىنا - يۈك ئاپتوموبىلىنىڭ ھەيدىگۈ.
 چىسى شۇ پەيتتە ئۆيىدە سېمىز خوتۇننىڭ قوينىدا مۇ.
 شۈكتەك خورۇلداپ ئۇخلاپ ياتقانلىقىنى تەسەۋۋۇر قى.
 لىپ، پىكرىدىن ياندى ۋە قونالغۇ بىناسى ئالدىدىكى ك.
 چىك مەيدانغا كېلىپ، غۇجەك - غۇجەك يۇلتۇزلارغا
 تىكىلگەن ھالدا سەمەرقەند مەلىكىسىنىڭ تاۋۇتنى قۇ.
 چاقلاپ تاڭ ئاتقۇزدى. تېخى ئەتراپ يورۇماي تۇرۇپ،
 خۇددى پاشا ئاۋازىدەك بىر تاۋۇش ئاڭلاندى. ئۇزاق
 ئۆتمەي شالقى چىققان يۈك ماشىنىسى كۆرۈندى. بۇ
 ئەتتىگەنلىك تەشارەدە پايتەختكە ئۇچىدىغان رەئىس با.
 بانى ئۈزىتىپ چىققان كولخوز ماشىنىسى ئىدى. رەئىس
 بابانىڭ يۈكىنى قونالغۇ بىناسىنىڭ ئىچكىرىسىگە كىرگۈ.
 زۇپ، خەيرلىشىپ قايتىپ چىققان ياشقنا يىگىت ماشىنىسى

2004

ماي چېچەكلەر، لالە قىزغالداتلار، بىنەپشەلەر گۈل ئېچە-
 لىشقا باشلىغان. ئېتىكىدىكى ئابى رەھمەت ساھىلىنى يال-
 پۇزلار، سەمەرقەندچە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، پۇدىنىلەر
 باسقاندى. بۇ ئوت - ئۆلەن ۋە گۈل - چېچەكلەرنىڭ
 بىرى يۇنان نەيزىسىدىن يېقىلغان ئالىپ يىگىت، بىرى
 ئەرەب قىلچىدىن يەر چىشلىگەن ئاقساقال قېرى. يەنە
 بىرى موغۇللارنىڭ سادىقلىرىدىن ئۈزۈلگەن ئوق يۈرد-
 كىگە قالدانغان ئۆسۈر بالا، بىرى چار ئەسكەرلىرىنىڭ
 مىلتىقىنىڭ ئوقىغا ئۇچرىغان بىچارە كەمپىر ئىكەنلىكىنى
 ئافراسىياپتىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى. بۇ قەدىمىي تۈپ-
 راقنىڭ ۋۇجۇدىدا تالانچىلار ۋە ئارخېئولوگلار قېزىپ
 تاشلىغان مەبدانلاردا چېچىلىپ ياتقان رەڭگارەڭ ساپال
 سۇنۇقلىرىدەك مەڭگۈ پۈتمەس ئارمانلار يوشۇرۇنغان-
 دى. شۇ تۈپەيلى بولسا كېرەك ئۇ، ئەنە ئاۋۇ شالاقشىپ
 كېلىۋاتقان يۈك ماشىنىسىنىڭ شاۋقۇنلىرىنى ئەمەس، بىر
 ۋاقىتلىرى شۇ ئېدىرلاردا ئات چاپتۇرۇپ چېچەكلەر تەر-
 گەن مەلىكىنىڭ تاۋۇتىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرغان ئىنسان
 يۈرىكىنىڭ بىتاقەت ھالىدىكى تىنىشلىرىنى ئاڭلار ۋە بۇ
 تىنىشلەردە ئۆز ئارمانلىرىدا يۈكسەك ھېسابلارنىڭ بارلىقى-
 نى سېزىپ، نەپەسلىرىنى ئىچىگە يۇتار ئىدى. ئافراسىياپ
 ئاسمىنىدا يۇلتۇزلار توپ - توپ بولۇشۇپ ئوينايتتى.
 يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان تاڭ شامىلى ئۇرۇلۇپ، قارا ئاسمان
 بىلەن قارا زېمىن ئۇلانغان سىزىقلار بوزىرىپ ئاجرىل-
 ۋاتقان جايلاردا شولا پەيدا بولۇشقا باشلىغانىدى. بۇ شولا
 تۆپىلىكلەرنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، سۇنۇپ قالغاندەك بو-
 لۇپ، ماشىنا ئۆمىلەپ تۆپىگە چىققاندا يەنە پىلىلداپ
 تاۋلىنىشقا باشلايتتى. يۈسۈپونىڭ كۆكسىگە سەلىكىن
 شامالار ئۇرۇلاتتى. ئەگەر يۈسۈپونى شۇ تاۋۇت بېسىلغان
 ماشىنىنى توختىتىپ، قۇلاق سالىسا ئافراسىياپنىڭ قەھرىد-
 ىدىن چىقىپ كېلىۋاتقاندا تۇيۇلغان ئېغىر سۈكۈناتنىڭ
 نىداسىنى ئاڭلىغان بولاتتى. بۇ ئېغىر نىدا ھەر قانداق
 ئادەمنى تەھلىكىگە سالاتتى. ئەگەر كىم دە - كىم بۇ نىدانى
 بىرەر قېتىم ئاڭلىسا، ناھايىتى يىراقلارغا - دۇنيانىڭ نې-
 رىقى بېشىغا كەتسىمۇ، بەربىر ئۇنىڭ دەھشىتىدىن قۇتۇ-
 لالايتتى. بۇنىدا زېمىن قەھرىدىن بۇلاق سۈيىدەك ئېت-
 لىپ چىقىپ، كۇھىقاپ غارلىرىنى قۇرۇقداپ ياتقان دىۋود-
 لەردەك، ئېغىر - ئېغىر، سۈرلۈك - سۈرلۈك قەدەم تاش-

لاپ، سەمەرقەند چېگرسىغىچە يېيىلىپ باراتتى ۋە قور-
 غان تەرەپتىن كىملىرىنىدۇر تىنماي ئۆز ھۇزۇرىغا چاق-
 راتتى. ئەگەر يۈسۈپونى ماشىنىنى توختىتىپ بىردەم ئەت-
 راپقا قۇلاق سالغىنىدا كونا زېمىن قەھرىدىن كېلىۋاتقان
 ناھايىتى بېھساب ئادەملەرنىڭ تاۋۇشلىرىنى ئاڭلىغان
 بولاتتى. ئەمما تاڭ سۈكۈناتىنى بۇزۇرۇپ بېرىۋاتقان ما-
 شىنىنىڭ شەپقەتسىز، يېقىمسىز شاۋقۇنى بۇ ئاۋازلارنى
 بېسىپ كېتەتتى. ئافراسىياپ قەھرىدىكى ئادەملەر تىرىك-
 لەرنى چاقىراتتى. تىرىكلەر بولسا ئۇلارنىڭ بارلىقىنى
 بىلمەي، سەزمەي خاتىرجەم ئۆتۈپ قايتىشار ۋە بىمالال
 ياشاۋېرەر ئىدى. ماشىنا پەسكە شۇڭغۇپ ئالدىدىكى ئې-
 گىز ئېدىرغا كۆتۈرۈلدى. خۇددى شۇ يەردە، يولنىڭ چېپ
 قىرغىقىدىكى ئېدىر تۆپىسىدە ياپېشىل گىياھلار ئارىسىدا
 قېپقىزىل لالە قىزغالدات شامالدا تەۋرىنىپ، شەھەر تە-
 رەپكە كېتىۋاتقان يۈك ماشىنىسىغا ھەيرەتلىنىپ باقاتتى.
 بۇ چىڭگىزخاننىڭ پاكىنەك ئەسكەرلىرى شەھەر كۆتۈپ-
 خانىسىغا ئوت قويغاندا، يالقۇن ئىچىدىن بىر كىتابنى
 تارتىپ ئېلىپ، كۆكسىگە بېسىپ قېچىشقا تەمشەلگەندە
 ئاتلىق موڭغۇل ئەسكىرىنىڭ كامانىدىن چىققان ئوقتىن
 ھالاك بولغان بالا ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن كىم دە - كىم شۇ
 لەھزىدە ئۇپيالىدەك بولۇپ ئېچىلىپ تۇرغان مەھەلدە
 كېلىپ ھىدىلغاندا ئىدى، ئۇنىڭدىن تۆمۈر ۋە قان ھىدى
 كېلىۋاتقانلىقىنى سېزەتتى. لالە قىزغالدات ھەيرەت ئىچىدە
 تىكىلەتتى. ئۇ بۈگۈن ئېچىلغاندا دۇنيانى تۇنجى قېتىم
 كۆرۈپ تۇراتتى. ئۇ ھەر باھاردا قايتا ئۇنۇپ چىقىمۇ،
 ئۆتكەن كۆكلەملەرنى ئۇنتۇيدۇ ۋە بۇ يورۇق دۇنيانى
 تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرغاندەك ھەيرەتكە چۈشىدۇ. تۆ-
 پىگە كۈچىنىپ يامىشىۋاتقان ماشىنا ماتورى بوغۇق ئاۋازدا
 غۇڭۇلدايدۇ. بۇ غۇڭۇلداشنىڭ باراۋەرىدە قىلىچ ۋە قال-
 قانلارنىڭ جاراڭ - جۇرۇڭلىرى بىلەن كامانلاردىن ئۈچ-
 قان ئوقلارنىڭ ۋىشىلداشلىرى ئاڭلانغاندەك بولىدۇ. شۇ
 سەۋەبلەردىن بولسا كېرەك، ھېلىقى لالە قىزغالدات تىت-
 رەپ - قاقشاپ مايسىلار ئارىسىغا ئۆزىنى ئۇرۇۋاتقاندا
 كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ئەبەدىلەبەد ئۆلمەيدىغان
 بالا قورقۇنچىسى ئويغانغانىدى.

M
I
R
A
S

شۇ قورقۇنچ تۈپەيلى ئۇنىڭ خاتىرىسى خىرەلىشىپ، بىر نەرسىنى زورمۇ زور ئەسلىشىپ كەتتى. بۇ قورقۇنچ-لۇق ۋە شەپقەتسىز ئاۋازلارنى قايرىدە ۋە قاچان ئاڭلىدى؟ يۈسۈپ يۇقىرىغا ئۆرلەۋاتقان ماشىنا ئۈستىدە تۇرۇپ، يۇمۇق كۆزلىرىنى زورمۇ زور ئېچىپ ئاسمانغا باقتى. قاپقارا ئاسماندا يۇلتۇزلار توپ-توپ بولۇپ كۆرۈنەتتى. يىراقتىكى تاغ تەرەپتىن كۆپۈلدەپ چىقىپ كەلمى، ئۇنىڭ كۆكسىگە ئۇرۇلۇۋاتقان شامالنىڭ شىددىتى كۈچەيگەندەك بولدى. شۇ پەيتتە قانداقتۇر بىر مەھزۇن نەرسە يادىغا چۈشكەندەك يۈرىكى قىسىلدى ۋە چوڭقۇر ئاھ تارتتى.

بۇ مەھزۇن نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالمىدى. چۈنكى، تۆت چاقنىڭ تەسىرىدە ئۇنىڭ مېڭىسىدە قويۇق زۇلمەت پەيدا بولغان. ئۇ يالت قىلىپ پەيدا بولغان پىكرىنى يىغىپ ئۆچۈرەتتى. يۈسۈپ قانچىلىك ئۇرۇد-مىسۇن، ھەرىكىتى زايى كەتتى. ئۇ كۆڭلىنى بىئارام قىلغان قايغۇلۇق نەرسىنى ئۇنتۇش ئۈچۈن يولنىڭ چېتىگە كۆز تاشلىدى. بوزىرىپ بېرىۋاتقان تاڭ يۇرۇقىدا يول پىچاق كەبى كېسىپ ئۆتكەن ئېدىرنىڭ تۆپىرىدە، ياپيېشىل مايسىلار ئىچىدە پىيالىدەك كېلىدىغان لالە قىزغالداننىڭ تاۋلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. «كىمىنىڭ قىسمىنى بۇ؟» دەپ ئويلىدى. ئۇ بۇ سوئالنىڭ ئۇنىڭ خىيالىغا قانداق كەلگەنلىكىنى تېخى بىلمەي، گۈپۈلدەپ چىقۇۋاتقان شامال كۆكسىگە شىددەت بىلەن ئۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ، قۇلقى ئاستىدا «ئانىجان!» دېگەن شىددەتلىك بىر پەرياد ياڭ-راپ كەتتى. ھە، ھە ئېنىق ياڭراپ كەتتى. قورققىنىدىن بىسخانىنىڭ جەستى ياتقان ساندۇققا يەنمۇ قاتتىق يەپىشتى. ئاسمان يەنمۇ ئاقىرىشقا باشلىدى. شەرق تەرەپ-تىكى تاغلارنىڭ تۆپىسىدە توپلىشىپ ياتقان بولۇتلار يە-رىم قىزىل رەڭ بىلەن چۇلغىنىشقا باشلىدى. كارۋان-كارۋان بولۇتلار كىچىدىن بېرى تىنىق تارتىپ ياتقان ئاسماننى ئاستا-ئاستا بېسىپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. قۇشلار ئويغىنىدىغان چاغ ئىدى. يورۇق ئاشقانسېرى چارچاپ قالغان يوسۇپونىڭ يۈرىكى باھار تەنتەنىسى بىلەن ئۇچرىشىشقا باشلىدى. پەقەت ئافراسىياپ ئەمەس، پۈتۈن تەۋەلىكتە، كۈن چىقىشتىن كۈن پىتىشقا قاراپ ئېقىۋاتقان زەرەپشان مەۋج ئۇراتتى. تۆمۈرنىڭ ئامان قالغان باغ-ۋارانلىرىدا، جەنۇب تەرەپتىكى چوققىلىرىنى

گۈل ۋە چېچەكلەرگە، ئاي-يۇلتۇزلارغا، ئۇنىڭ ئۆزىگە، «سېنى ئۆلتۈرۈشكە بېرىۋاتمەن» دەپ تەھدىت قىلاتتى. لالە قىزغالدان (بالا) جامائە مەسچىت بىلەن كۈتۈپخانىنىڭ لاۋۇلداپ يېنىۋاتقانلىقىغا زوقلىنىپ تىكىلىپ ئولتۇرغان، سۇ كۆرمىگەنلىكتىن بەتلەرنى قاسماق بېسىپ كەتكەن، بەدجەھىل ئادەملەرنى ئەسلىدى. ئۇلارنىڭ پىشۇرۇلمىغان گۆش ۋە قېنى، قېتىپ قالغان لەۋلىرى ئارىسىدىن چىقىپ-ۋاتقان تۈكۈرۈكلۈك، بوغۇق چىقىرىشلىرىنى ئېنىق ئاڭلىغاندەك بولدى. مەسچىت بىلەن كۈتۈپخانا ئەتراپىدا ئۈستىمۇئۈست قارىشىپ ياتقان مۇردىلار - ئېنىقراقى، ئا-نىسى ۋە ئۇكىلىرىنىڭ جەسەتلىرى ئاستىدا تىرىك قالغان بالا ئىمەلەكلەپ چىقىپ، باھار شامىلىدىن بەكرەك ئەۋج-لىنىپ يېنىۋاتقان كىتابلارنىڭ بىرىنى قوينىغا يوشۇردى. كېيىن ئىرغىپ تۇرۇپ قېچىشقا باشلىدى. شۇ زامات مەي-داننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئات مىنىپ تۇرغان، كۆزلىرى يىرتى-قۇچلارنىڭكىگە ئوخشايدىغان ئەسكەر ئۇنى كۆرۈپ قېلىپ قىلچىنى يالغاچلىدى. كېيىن بالىنى قوغلاشنى ئۆزىگە ئەپ كۆرمەي، يەلكىسىدىن ساداقنى ئېلىپ، چەنلەپ ئوق ئۈزدى. قېچىپ كېتىۋېتىپ ئارقىسىغا قارىغان بالا ۋىزىل-داپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ئوقنى كۆرۈپ، بار ئاۋازى بىلەن «ئانىجان...!» دەپ توۋلىدى... ئافراسىياپ تەرەپتىن چىقۇۋاتقان شامال ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئېلىپ ئاسمانغا ئۇچتى. لالە قىزغالدان ھەر كۆكلىمىدە ئۇنۇپ چىقار، ھەر كۆكلىم ئوتتۇرىسىدا يىراق تاغ تەرەپتىن گۈپۈلدەپ كېلىۋاتقان شامال ئېلىپ كەلگەن «ئانىجان!» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ يەرگە ئېگىلىپ ئالار ۋە نىمجان ۋۇجۇدىنى بولسا تىت-رەك چوڭقار ئىدى. ئاشۇ شامال كېلىدىغان پۇرسەت يېقىن ئىدى. ئەمما چېچەك تېخى بۇنىڭدىن بىخەۋەر ئىدى. ئۇ بۇ لەھزىدە تۆپىگە كۈچىنىپ چىقۇۋاتقان ماشىنا ماتورنىڭ غوغۇلدىشى بىلەن ئاڭلىنىۋاتقان سوغۇق سادالارنىڭ تەھدىتىدىن قورققان، يەرگە قاپشۇۋالغانىدى. ئۇ بۇ سو-غۇق سادالارنى تىڭشايتتى. قورقۇنچىدىن بېشى ئايلىنىپ، بىر نەرسىنى زور بىلەن ئەسلىشىپ كەتتى. بۇ شەپقەتسىز ئاۋازلارنى قەيەردە ۋە قاچان ئاڭلىغانىدى؟ قورقۇنچ سېزىمى ئۇنىڭ خاتىرىسىنى توختاۋسىز قالايمىقان قىلىپ تاشلىغان. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بالا كۆزلىرىدە قەھر ۋە سوغۇق ئوت يانغان، تېزەك ھىدى چىقىپ تۇرغان بەد-جەھىل كىشىلەر تىرىپ ئوتتۇرىسىدا قورقۇپ تۇرار ئىدى.

2004

زېغا ئوغرى كىرگەن بولسا؟ ئاخىر... ئوغرىلىنىدىغان نەرسىلەرنى ئاللىقاچان ئوغرىلاپ كېتىشكەن - غۇ!» دەپ ئىگىرىدى ئۇ ئىچىدە ئەلەم بىلەن.
— بىبخانىم قەيەردە؟! — دەپ سورىدى شەھەر مەل-سىيەسىنىڭ باشلىقى...

10

ھېلىغىچە گەپنىڭ نېمىدە ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەي گاڭگىراپ تۇرغان يۈسۈپوف مىلتىسىيونېرلارنى ئىچكە-رىگە باشلاپ كىرىپ تاۋۇت جايلاشتۇرۇلغان ساندۇقنى كۆرسەتتى.

— ئېچىڭ! — دېدى، شەھەر مىلتىسىيەسىنىڭ باشلىقى. يۈسۈپوف ساندۇق ئۈستىگە تاشلاپ قويۇلغان ماتانى سىقىمداپ ئاستا يىغىشتۇردى. شەھەر مىلتىسىيەسىنىڭ باشلىقى رەھىمسىز ۋاقىتنىڭ ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتكەن ئايالنىڭ مۇردىسىغا كۆزى چۈشۈشى بىلەن بۇرنىنى سىي-رىپ: «يېپىڭ، يېپىڭ! يېپىڭ!» دېگەندەك ئىشارەتلەرنى قىلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىرگە كىرگەن باشقا مىلتىسىيونېرلار بولسا ئۆز ھۆكۈمدارلىرى تۈپەيلى پۈتۈن شەھەرنىڭ تىنچلىقىنى ئوغرىلىغان مۆجىزىنى كۆرۈش بەختىگە مۇ-يەسسەر بولغانلىقىنى سەزمىگەندەك، تاش ھەيكەللەرگە ئوخشاش قېتىپ تۇرۇشقا تىرىشتى.

مانا، سەن ھەم قاماققا ئېلىندىڭ، بىبخانىم! دەپ ئويلىدى يۈسۈپوف ئىچىدە. مىلتىسىيە باشلىقىنىڭ گەپ-سۆزىدىن كېيىن ھەممە نەرسە ئايان بولدى. مۇزېي دە-ۋازىسى ئالدىغا توپلاشقان كىشىلەر بىبخانىمنى كۆرۈشكە توپلانغانىكەن. پۈتۈن كوچا ئادەملەر بىلەن لىق تولۇپ كەتكەن ئىمىش. «بۇ ئادەملەر قاچان ۋە كىمدىن بىبخا-نەمنىڭ ئېلىپ كېلىنگەنلىكىنى ئاڭلىغان بولغىنىتى؟» دەپ ئويلاپ يۈسۈپوفنىڭ بېشى قېتىشقا باشلىدى. ھېلىتىن شۇنچە ئادەم ئاڭلىغان بولسا، ئەمدى نېمە ئىشلار بول-دۇ؟ يۈسۈپوفنى تېلېفونغا چاقىرىۋاتقانلىقىنى ئېيتىشتى. ئوبكومدىن ئىكەن. «تېزدىن يېتىپ كېلىڭ!» دەپ بۇي-رۇشتى. يۈسۈپوف يولغا ئاتلاندى. يۇ، ساقلى ئېلىنمە-ھانلىقىنى ئوبكوم كاتىپىنىڭ ئىشىكىگە كەلگەندە سېزىپ توختاپ قالدى، لېكىن، نېمە ئامال دەيسىز، كىردى.

— بېشىمىزنى قانداق تەشۋىشلەرگە قويدىڭىز، ئور-تاق (بۇرادەر) يۈسۈپوف؟ — دېدى، ئوبكوم كاتىپى ئۇ-دۈلمۇ ئۇدۇل تۇرۇپ، — كىمدىن رۇخسەت ئېلىپ بۇ

ئاپئاق قار بېسىپ ياتقان تاغلاردا، كانىگىل ئەتراپىدىكى قىشلاق ھويلىلىرىدا، سۇياپ، دەرغام ساھىبلىرىدا، چوپان ئاتا ئەتراپلىرىدا، دالىلارنى قاپلاپ ئۆلگۈرگەن سەبىزە مايىلىرىدا، غۇنچىلىرى تۈگۈلۈشكە باشلىغان ئەتىر گۈللەردە، سۇلىرى يوللارغا تېشىپ تۇرغان ئېرىقلاردا، مازارلاردىكى يېڭى قەبرىلەرنىڭ ئۈستىگە ئېگىلىپ شا-ۋۇللىغان چىلان - جىگدىلەردە، ئۇلۇغبېك رەسەتخانىسى جايلاشقان تۆپىلىك ئۈستىدە نەغمۈتەڭ نۇر چېچىۋاتقان دۇنيادىكى ئەڭ يورۇق يۇلتۇزلاردا، شەرق تەرەپتىن سىلجىپ كېلىۋاتقان قاپقارا بولۇتلاردا ۋە يۈك ماشىنىسى ئۈستىدە ئۆز ماكانىغا قايتىپ كېلىۋاتقان بىبخانىم جەستى ياتقان ساندۇقنى مەھكەم تۇتۇۋالغان يۈسۈپوفنىڭ قەلبى-دىكى ھەسرەتلىرىدىمۇ كۆكلىم تەنتەنە قىلاتتى. يۈك ما-شىنىسى قونالغۇدىن يولغا چىقىپ بىر سائەت دېگەندە مۇزېغا يېتىپ كەلدى. يۈسۈپوف تاڭ سەلكىنىدە مىشلا-داپ ئۇخلاپ ياتقان مۇزېي قاراۋۇلىنى قاتتىق ئويغىتىپ، ئىككەيلەن ساندۇقنى ئىچكىرىسىگە ئېلىپ كىرىشتى. ئۇ ئۆزىنى ئەكەلگەن يىگىتكە قۇرۇق رەھمەت ئېيتىۋاتقاندا خىجىل بولۇپ كەتكەن يۈسۈپوف تۈزۈت ئەتمەي ئۇنى ماشىنىغىچە ئۈزۈتىپ قويدى. قايتىپ قاراۋۇلخانغا كىرىپ قاراۋۇل چال سۇنۇپ بەرگەن چايىنى ئىچە - ئىچمەي ئۇخلاپ قالدى. ئۇ قانچىلىك ئۇخلىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئەمما غوڭغۇر - غوڭغۇر تاۋۇشلاردىن ئويغىنىپ كەتكىنىدە كۈن يورۇپ كەتكەنىدى. نېمە ئىشلارنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى بىلىشكە ئورۇنۇپ كۆردى، قۇللىقنى قانچە تىڭشاپ باق-سىمۇ، ھېچنەمنى ئاڭقىرالمىدى. پەقەت غوڭغۇر - غوڭغۇر تاۋۇشلارنىلا ھېس قىلدى خالاس. قېتىپ قالغان ھارغىن گەۋدىسىنى يېيىپ كېرىلىش ئۈچۈن قېرىشا - قېرىشا تاشقىرىغا چىقتى - يۇ، ئاغزى ئېچىلىپ قالدى. مۇزېي دەۋرۋازىسىنىڭ ئالدىنى ئادەم بېسىپ كەتكەنىدى. ئۇنى كۆرۈپ ئالامان ئىچىدىن نېمىلەرنىدۇر ئېيتىپ ۋارقىراشقا باشلىدى. ئۇ بۇ ۋارقىراشقان ئادەملەرنى تونۇغاندەك قىلدى. ئەمما ئۇلارنىڭ كىملىكىنى ئەسلىيەلمەيتتى. ھېڭە-سىنى چۇلغۇۋالغان قويۇق زۇلمەت تېخى تارقىمىغانىدى. شۇ چاغ مۇزېينىڭ كىچىك ئىشىكىدىن بەش - ئالتە مە-لىتسىيونىر (خەلق ساقچىسى) كىرىپ كەلگەنلىكىنى، ئۇ-لارنىڭ ئارىسىدا شەھەر مىلتىسىيەسىنىڭ باشلىقىمۇ بارلە-قنى كۆرۈپ يۈسۈپوفنى ۋەھىمە باستى. «نېھاتكى، مۇ-

M
I
R
A
S

تى. — ھەي خوتۇن! ئۆيگە قايت، ھەممىسى يالغان، بىلىمىڭمۇ؟ ھەممىسى يالغان!!!

— ھازىر سىز بىلەن گەپلىشىشكە ۋاقتىم يوق!! — دېدى.
دى ئوبكوم كاتىپى بىر نېمىلەرنى يازغاق قەغەزدىن بېشىنى كۆتۈرمەي.

— ئادەملەر تارقالدى — دېدى يۈسۈپوۋ.
— ياخشى، سىز بىلەن كېيىن سۆزلىشىمىز! — دېدى ئوبكوم كاتىپى. خانىدىن چىقۇۋاتقان يۈسۈپوۋ قورققان كەبى ستالىنغا كۆز تاشلىدى.
«سېنى ئۆزۈم تېپۋالمايمەن!» دېدى مىيىقىدا كۈلۈپ تۇرغان ستالىن.

يۈسۈپوۋ يەنە مۇزېدا تۇندى. كۈن بويى ياغمەن، ياغمەن، دەپ تۇرغان قارا بولۇتلار تۈن يېرىمىدىن ئاشقاندا ئەزۋەيلەپ ئۆز باغرىلىرىدا چاقماقلار چاقىتىپ، بىردىنلا شىددەت بىلەن قويۇلۇپ كەتتى. يىرىك مەرۋايىت تامچىلىرى قۇرۇپ كەتكەن يەرگە تاراسلاپ ئۇرۇلۇپ، ئىرىقچىلاردىن لۆمۈلدەپ تولغىنىپ ئېقىشقا باشلىدى. بىر ئازدىن كېيىن يەنە يېنىكلەشتى. ئەمما توختىمىدى. تاڭ ئاتقانغا قەدەر مەينەتلىشىپ شۇنراپ ياغدى. تاكى تاڭ ئاتقانغا قەدەر قېتىپ ئۇخلىغان يۈسۈپوۋنى ئۆز تۈشىلىرى بىلەن ئەللەيلەپ چىقتى. بىراق، تاڭنىڭ ئەزان ۋاقتىدا ئۇ غەلۋە — غۇدۇردىن ئويغىنىپ كەتتى. ھويلىغا يۈگۈرۈپ چىقتى. دە، خۇددى تۈنۈگۈنىكىدەك مەنزىرىگە كۆزى چۈشۈپ، يۈرىكى ئارقىسىغا تارتىلىپ كەتكەندەك بولدى. گويا چۈش كۆرۈۋاتقاندا، گويا كېچە ئىچىدە تۇرۇۋاتقاندا، كېچىدىكى مەنزىرە ئەبەدىي قېتىپ قالغاندەك ئىدى. يەنە شەھەر مىلتىسىيەسى باشلىقى، يەنە ئوبكوم كاتىپى. يەنە ستالىن...

— ئادەملەرنىڭ بىر جايغا توپلانماسلىقى ھەققىدە بويرۇق بارلىقىنى بىلمەيسىز؟ — دېدى شەھەر مىلتىسىيەسى باشلىقى. — مۇنداق سىياسىي كورلۇق ئۈچۈن جاۋاب بېرىسىز! — دېدى ئوبكوم كاتىپى. — جاۋاب بېرىسەن...! — دېدى ئىئوسسىف ۋىسارىنووۋىچ. ئۈچىنچى كۈنىمۇ بۇ ھالەت تەكرارلاندى. ئوبكوم مەخسۇس كومىسسسىيە تۈزدى ۋە بۇ مەخسۇس كومىسسسىيە نازارتى ئاستىدا ئاشۇ كۈنى كېچىدە سەمەرقەند مەلىكىسىنىڭ مۇمىيالىغان جەسىتى تاشتاۋۇت بىلەن بىرگە بۇنىڭدىن ئالتە يىل بورۇن

— سىز لەردىن — دېدى يۈسۈپوۋ ھەيران بولۇپ.
— نېمە قىلىپ قويغانلىقىڭىزنى بىلمەيسىز، ئورتاق يۈسۈپوۋ؟ — دېدى كاتىپ ئۇنىڭ سۆزلىرىگە پۈتۈنلەي ئېتىبار بەرمەي، قولىدىكى تاماكىسىنى كۈلدانغا جەھلى بىلەن ئېزىپ تاشلاپ. يۈسۈپوۋ نېمە دېيىشىنى بىلمەي، مىدىر — مىدىر قىلماي تۇرۇۋەردى ۋە ھەر زامان ياش بالدەك يەلكىسىنى قىسىپ قوياتتى. — ئەمدى ئۆزىڭىز پىشۇرغان ئاشنى ئۆزىڭىز ئىچىڭ، ئورتاق يۈسۈپوۋ! — دېدى ئوبكوم كاتىپى، — ھازىر بارسىز — دە، ئادەملەرگە ھېچقانداق بىر بىبخانىمى ئېلىپ كەلمىگەنلىكىڭىزنى ئېيتىسىز! — يۈسۈپوۋ ئۈندىمەي چىقىپ كەتتى. — كېيىن كېلىپ نەتىجىسىنى ماڭا ئېيتىسىز! — دېدى ئوبكوم كاتىپى. — مۇنداق ئىشلار ئۈچۈن پارتىيە ئالدىدا جاۋاب بېرىسىز؟ — دەپ، يەنە قوشۇپ قويدى تەھدىت بىلەن. يۈسۈپوۋ خانىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ ئوبكوم كاتىپى ئول — تۇرغان كۇرسنىڭ ئارقىسىدىكى تامدا ئېسىقلىق تۇرغان ستالىننىڭ سۈرىتىگە كۆزى چۈشۈپ بىردەم قېتىپ قالدى. خەلقلەرنىڭ ئاتىسى مىيىقىدا كۈلۈپ تۇراتتى. «نېمە ئىش — لارنى قىلىپ قويدۇڭ، ئورتاق يۈسۈپوۋ، پارتىيە ئالدىدا جاۋاب بېرىسەن ئەمدى!» دېدى ستالىن...
يۈسۈپوۋ مۇزېي ئالدىدا توپلانغان ئادەملەر — گە: — ھېچقانداق بىبخانىمى ئېلىپ كەلمىگەنمەن، ھەم — مىسى يالغان! — دەپ ئېيتتى. ھېچكىم تارقاشمىدى. بىر كەمپىر ئۇنىڭ قولىدىن ئۇشلاپ، «خۇددى تىرىكتەك ئىش — مىش... ھە! شۇ راستمۇ؟» دەپ سورىدى. «بىبخانا — نىم...!» دېدى جەھلى چىقىپ كەتكەن «ئورتاق» يۈسۈپوۋ، ئاخىر كىشىلەرگە مۇراجىئەت قىلدى:

— ھاي...! ئادەملەر، تارقىلىڭلار! بىبخانىمنىڭ ئېلىپ كىلىنگەنلىكى يالغان!... — بۇ گەپكە ھېچكىمۇ ئىشەنمەيدى ھەمدە ھېچكىمۇ تارقاشمىدى. قۇياش پېتىپ قاراڭغۇ چۈشكەندە ئاندىن كىشىلەر شالاڭلىشىشقا باشلىدى. يۈسۈپوۋنىڭ خوتۇنى سەككىز ئۇنى ئىزدەپ مۇزېغا كەلدى. يۈسۈپوۋ ئۇ ئېلىپ كەلگەن يېمەكلىكلەردىن ئانچە — مۇنچە يېگەندەك قىلىپ قويدى — دە، ئوبكومغا ئاتلاندى. خوتۇنى: — بىبخانىمنى ئېلىپ كەلگەنلىكىڭىز راست — مۇ؟ — دېگەندى. يۈسۈپوۋ بىتاقەت بولۇپ ئېيتتى.

2004

ئېچىلغان مەقبەرىسىگە قايتىدىن جايلاشتۇرۇلدى. بۇنىڭدىن بىخەۋەر قالغان سەمەرقەندلىكلەر بىبخانىمنى كۆرۈش ئىستىكىدە ھەر ئەتىگەندە مۇزېينىڭ ئىشىكى ئالدىدا توپلىشىپ تۇرۇشتى. ئەمما ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئا- دەملەر بارا - بارا ئازىيىپ باردى. ئاخىر ھېچكىم كەلمەي قويدى. ھازىر بۇ ۋەقەلەرنى ئەسلىيەلەيدىغان ئادەملەر بارمۇ يوق، بىلمەيمەن.

II

كۆزنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى ئىدى. ھاۋادىن يامغۇرنىڭ ھىدى كېلەتتى. ئاسماندا قارا بولۇتلار قىرىق قەۋەت بو- لۇپ كەتكەندەك...

گېنادى ۋالىتىننۇۋىچ پويوف بىلەن مۇزېينىڭ ھوي- لىسىدىكى ياغاچ ئورۇندۇقتا سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرمىز. بىبخانىم ھەققىدە گەپ باشلىشىم بىلەن چالنىڭ كۆزىدىن ياشلار لۆمۈلدەپ چىقتى.

— ھەي... مەن ئۇنى كۆرگەنمەن! — دېدى ئۇ بۇ ۋەقە مەمەت سالھوۋىچ بىبخانىمنىڭ مۇمىيالىغان جە- ستىنى سەمەرقەندكە ئېلىپ كەلگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە يۈز بەردى.

بىر كۈنى ئىشقا كەلسەم مۇزېينىڭ ئالدى ئادەملەرگە تولۇپ كېتىپتۇ. ھەممىسىنىڭ ئېغىزىدا شۇ سۆز: «بىبخا- نىم»، «خۇددى تىرىكتەك ياتۇرمىش» دېگەن شۇئىر - شۇئىرلار. بىر ئاماللاپ ئىچكىرىگە كىردىم. كېيىن بىلىم ئاشۇ كېچىسى يۈسۈپوف تاشكەنتتىن بىبخانىمنىڭ مۇمى- يالىغان جەستىنى ئېلىپ كەلگەنىكەن.

بۇ خەۋەر قانداقتۇر ئاڭلاپ بولماس تەرىزدە، خۇد- دى نۇرنىڭ تېزلىكىدە شەھەرگە تارقالغانىدى. مۇزېينىڭ ئالدىدىكى ئادەملەرنىڭ سانى كۈنساين كۆپىيىپ باردى. ئاشۇ پەيتلەردە مۇزېي خادىملىرى كېچىلىرىمۇ نۆۋەتچە- لىكتە تۇرۇشتى. كېچىلىك نۆۋەتچى - شۇ كېچە داۋامى- دىكى مۇزېينىڭ تولۇق خوجايىنى بولدى. بىبخانىم تاش- كەنتتىن كەلتۈرۈلگەن كۈننىڭ ئەتىسى مېنىڭ نۆۋەتچە- لىكىمگە توغرا كەلدى. مۇزېينىڭ ئالدىدىكى ئادەملەر بىر - بىرلەپ تارقىلىپ، غەلۋە - غودۇرلۇق كوچا سۈكۈ- ناتقا چۆمگەندە، تاشكەنتتىن قايتقاندىن بۇيان مۇزېيدا يېتىپ يۈرگەن يۈسۈپوفنىڭ ئۇخلاپ قالغانلىقىدىن خا- تىرجەم بولۇپ ئاچقۇچلارنىڭ شادىسىنى قولۇمغا ئال-

دىم - دە، بىبخانىمنىڭ تاۋۇتى تۇرغان ئۆينىڭ ئىشىكىنى قورقۇپ تۇرغان ھالدا ئاچتىم. ئىچكىرىگە كىرىپ بىر ئاز تۇردۇم. ئاخىردا قولۇم بىلەن سىلاشتۇرۇپ بېرىپ چە- راغنى ياقتىم. چىراغ ئۆچۈپ قالدى. ھەر بىر ئۆيدە مەخسۇس جايدا شام تۇرىدىغانلىقىنى بىلىمەن. سەرەڭگە ياندۇرۇپ شامنى ياقتىم. خىرە يورۇغان ئۆينىڭ بولۇشىدا بىبخانىم ياتقان تاۋۇت ساندۇقىغا قورقۇمسىراپ يېقىن- لاشتىم. شامنى كۆرگەزمە تاختىلىرىنىڭ بىرىگە ئورناش- تۇرۇپ، تاۋۇت ئۈستىدىكى ماتانى ئاستا كۆتۈردۈم. قول- لىرىم ئىختىيارسىز تىرەيتتى. تاۋۇت ئىچىدە كىچىككەنە بىر ئايالنىڭ جەستى ياتاتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئاياغلىرى ناھايىتى كىچىك كۆرۈنەتتى. «ھە، شۇ چاغلاردىمۇ ئاياغقا ياغاچ كاۋۇش كىيىدۇرۇپ، ئۆستۈرمەي قويۇش خانلار ئارىسىدىكى رەسىم ئىكەن - دە،» دەپ ئويلىدىم ئى- چىمدە. تارىختا ئاياللارنىڭ پاچىقىنىڭ كىچىك بولۇشى ئاياللار كۆزەللىكىنىڭ بىر بەلگىسى بولىدىغانلىقىنى ئاڭ- لىغانىدىم. مەن بىبخانىمنى خىتايدىن ئىكەن دەپ ئاڭلى- غان. لېكىن تاۋۇتتىكى ئايال خىتايلىققا ئوخشمايتتى. ئۇ- نىڭ موغۇل ياكى تۈرك ئىكەنلىكى ئېنىق ئىدى. جەسەت- نىڭ بېشىدىكى ئاپئاق چاچ بىر سىقىمچە بولۇپ قالغان. قول ۋە ئاياغ بارماقلىرىدىكى تىرناقىلار بىر ئاز ئۆسۈپ قالغانىدى. ئۇنىڭ باش سۆڭەكلىرىنىڭ ئايرىم جايلىرىدا ساقلىنىپ قالغان تېرىلەر ئۆز رەڭگىنى ئانچە يوقاتمىغان ئىدى. مەلىكىنىڭ ئەڭىنىدىكى كىيىملەر ناھايىتى چىرايلىق ئىدى. كۆزۈمنى يۇمسام بۇ كىيىملەرنى ئېنىق كۆرىمە - نۇ، تىل بىلەن تەرىپلەپ بېرەلمەيمەن.

پويوف جىمىپ قالدى. پاپىرۇسنى تۇتاشتۇرۇپ چوڭ- قۇر - چوڭقۇر ھالدا ئىچىگە شورايىتتى.

ھە، ئېيتقاندا، ئۇنىڭ بىر چىمچىلىقى يوق ئىدى. ئوڭ قوللىنىڭمۇ ياكى چەپ قوللىنىڭمۇ ھازىر ئېسىمدە يوق. كېيىنچە سۈرۈشتۈرۈپ كۆرسەم بۇنىڭدىن يۈز يىلچە بۇ- رۇن بىبخانىمنىڭ مەقبەرىسىگە ئوغرى چۈشكەنىكەن. مېنىڭچە ئوغرىنى بىرەر نەرسە چۆچۈتۈپ قويغان بولسا كېرەك. ئۇ مەلىكىنىڭ بىباھا ئۈزۈكىنى چىمچىلىقى بىلەن يولۇپ قاچقان. قالغان تاقىنچاقلىرىنى بولسا، بۈگۈنكى ئوغرىلار ئوغرىلىغان بولۇشى مۇمكىن. ئاناغلىق ئالىم م. ئى ماسساننىڭ «سەمەرقەندتىكى ئىشرەتخانا نامى بىلەن

M
I
R
A
S

بىر شەپە چىقىپ كېلىشكە باشلىغۇدەك. ئۇ ناھايىتى گۈزەل، قار دەك ئاپئاق چاچلىرى ئۆزىگە ياراشقان، ئەڭىنىگە زەرباپ قەبا كىيگەن ئايال ئىمىش. ئۇ توختاپ ماڭا تە. كىلىپ قارىغۇدەك. بىردىنلا زۇلمەت قېچىپ، ھەممە ياق يورۇپ كېتەرمىش. يىراقتىن كۆك گۈمبەزلىك شەھەر كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىمىش. مەن بولسام قار باسقان كەڭ بىر دالادا ئاشۇ گۈزەل ئايال بىلەن يۈزۈم يۈز تۇرارمىشەن. ئۇنىڭ چەپ قولىدىكى چىمچىلاق ئورنىدىن ئاپئاق قارغا قېپتە. زىل قان تامچىلاۋاتقانمىش. قان بۇغلىنىپ قارنى ئويۇپ بارارمىش.

— ئۆزۈڭ كىم بولسىن؟ — دەرىمىش ئاپئاق چاچلىق ئايال.

— ئانا، مەن سېنىڭ نەۋرەڭ — بولمەن.
— سوۋۇپ قېتىپ كەتتىم، بالام، — دەرمىش ئاپئاق چاچلىق ئايال، — مەن بەكمۇ سوغۇق ھەم قاتتىقمەن...
سوغۇق... قاتتىق... مەن... بالام...

توساتتىن زۇلمەت كۆچۈپ، كۆز ئالدىمدا تاۋۇت ۋە ئۇنىڭدا ياتقان ئاپئاق چاچلىق گۈزەل مەلىكە پەيدا بولدى.

— سوۋۇپ قېتىپ كەتتىم، بالام! — دەپ شۇبىرلايتتى ئۇ توختىماي. شۇ تاپ ئۇنىڭ چىشلىرى بىر — بىرىگە تەگمىگەندەك، بىرە — بىرە ئاۋاز چىقۇۋاتقاندەك تۇيغۇ بىرەتتى. تىكىلىپ قاراپ ئۇنى تاش تاۋۇت ئىچىدە ئە. مەس، ھەيۋەتلىك مۇز بولاق ئىچىدە ياتقانلىقىنى كۆردۈم. ئويغىنىپ كەتكىنىدە، يۈرىكىم زىرقىراپ قاقشايتتى. گۇيا مۇز تاۋۇتتا ياتقان چېچى ئاپئاق مەلىكىنىڭ تەنىلىك قاراشلىرى كېلىپ كۆكسۈمگە سانجىلغاندەك، ھەتتا يۈردى. كىمنى جاراھەتلەندۈرگەندەك سېزىم پەيدا بولاتتى. كۆر — گەن چۈشلىرىم كۈن بويى قىلغان مۇلاھىزىلىرىمنىڭ ئەكسىچە ئىدى. ئەسلىدە بىبىخانم ئەمەس، مەن سوۋۇپ قېتىپ كەتكەندىم. بۇ دۇنيادا بىبىخانم ئەمەس، مەن ئۆزۈم مۇز بولاق ئىچىدە ياتاتتىم.

خۇرشد دەۋراننىڭ ئۆزبېكچە «ساھىبقران نەۋرىسى» نامەلىق كىتابىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم
مۇھەررىر: نۇرنىسا باقى

مەشھۇر بولغان مەقبەردە» دېگەن ماقالىسىدىن تۆۋەندىكى مەلۇماتلارنى ئوقۇدۇم: «ئىسلام ئەنئەنىلىرىگە ئاساسەن مەرھۇمنىڭ جەستى يېنىغا خاس بۇيۇملارنى قويۇپ دەپنە قىلىنمايدۇ. بىراق، موغۇل ئەنئەنىلىرى ساقلىنىپ قالغان 15 — ئەسىردە تۆمۈرىيلەرگە تېگىشلىك قەبرىلەردە ئىسلام ئەقىدىلىرىدىن چەتنەش ئەھۋاللىرى ئۇچرايدۇ. جۈملىدىن سەمەرقەندتىكى بىبىخانم مەقبەردىكى سىڭە كۆمۈلگەن تاش تاۋۇتتىكى ئايالنىڭ بىر بارمىقىنىڭ يوق ئىكەنلىكى مەلۇم. بۇ ھال ئايالنىڭ قولىدا قىممەت باھالىق ئۈزۈكى بار بولۇپ، قەبرىنى ئاچقان ئوغرى ئۇنى بارمىقى بىلەن ئۈزۈپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن، دېگەن قىياسنى ئالغا سۈرىدۇ». بۇ ماقالىدىن يەنە شۇ نەرسە مەلۇمكى، بىبىخانمىنىڭ قەبرىسى نامەلۇم بىر ئوغرى تەرىپىدىن، كېيىنچىرەك يەنە يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك 1941 — يىلى يەنە بىر قېتىم ئېچىلغاندىن تاشقىرى 1927 — يىلىدەمۇ رۇس ئالىملىرى تەرىپىدىن بىر قېتىم ئېچىلغانىكەن. بۇ ئېچىشلارنىڭ نەتىجىلىرى بايان قىلىندى. قان ھۆججەتلەر ھازىر قەيەرلەردە توپا — چاڭ بېسىپ ياتقان بولغىنىنى؟ مەلىكىنىڭ قالغان باشقا زىننەت بۇيۇملىرى يەنە ئوغرىغا نېسىپ بولمىسۇن، دېگەن مەقسەتتە ئاشۇ چاغدا ئېلىپ قويۇلغان بولغىنىدى؟! ئەگەر ئېلىپ قويۇلغان بولسا، ئۇلار قەيەرلەردە ساقلانماقتا؟ مىللى بايلىقلىرىمىز بولغان بۇ تەڭداشسىز سەنئەت نەمۇنىلىرىمىزنى كۆرۈش بىزگە نېسىپ بولارمۇ — بولماسمۇ؟ ياكى ئۇلارمۇ ھازىر ئاشكارا بولغىنىدەك ئاچارچىلىق يىللىرىدا چەت ئەللەردىن سېتىۋېلىنغان زىرائەت دانلىرىغا بەدەل قىلىنىپ بېرىلگەن بىر قاتار قىممەت باھالىق ئەسەرلەر ۋە بۇيۇملار قاتارىدا بېرىۋېتىلگەنمۇ؟ بۇ سىرلارنى كىملىر، قانداق ۋاقىتتا بىزگە ئېچىپ بېرەلەيدۇ؟

پوپوف بىلەن خەيرلىشىپ كوچىغا چىقتىم. قەلبىمنى بىر نېمىلەر غاجلايتتى. پەقەت بىپايان داللىلار مېنى بۇ ئازابتىن خالاس قىلىدىغاندەك تۇيۇلاتتى...

ئاشۇ كېچە بىبىخانم چۈشۈمگە كىردى. مەن شام تۇتۇپ، قاپقاراڭغۇ خانەگە كىرىپ كەلگەنمىشەن. بىردىن شام شولىسىدا خىرە — شىرە يورۇغان زۇلمەت ئىچىدىن

2004

مومامنىڭ شېئالىرى دورلىلىرى

كامال ھىسامدىنوف (قازاقستان)

تەپكە

بىر كۈنى ئۆيگە كىرسەم، مومام مەرىمەخان ئۇزۇن كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىنى بىر قولى بىلەن كۆتۈرگەن ھالدا ئاغزىدىن شۆلگىيى ئېقىپ ئۆپكە - ئۆپكەسىنى باسالماي يىغلاۋاتقان بەش - ئالتە ياشلىق بالىنى بوسۇغغا ياتقۇ - زۇپ، بوينىنى دەسسەۋېتىپتۇ. ئۇنى كۆرۈپ كۆزلىرىم چانقىدىن چىقىپ كېتەي، دەپ قالدى. بۇ كىچىككەنە بالا شۇنچىۋالا نېمە گۇناھ قىلىپ قويغاندۇ، دەپ ئەجەبلىنىپ قاراپ تۇرىمەن. بىراق، مومامنىڭ چىرايىدا، كۆزلىرىدە غەزەپ ئوتىنىڭ ئۇچقۇنىمۇ يوق ئىدى.

يېشى قىرىققا ئۇلىشىپ قالغان ئايال مومامغا كەينى - كەينىدىن رەھمەت ئېيتىپ، ئۆرۈك قېقىمۇ قارىماي، يىغلاۋاتقان بالىسىنى يېتىلەپ چىقىپ كەتتى. مونۇ بىر قىزىق خوتۇن ئىكەن، بالىسىنىڭ بوينىنى ئۆڭى ئۆچۈپ كەتكەن كونا مەسىنىڭ تاپىنى بىلەن دەسسەگەن مومايغا قاينىماي، رەھمەت ئۈستىگە رەھمەت ياغدۇرۇپ چىقىپ

كېتىشى مېنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى. شۇڭا ئۇلار بىزنىڭ ئۆيىدىن خېلى ئۇزىشىغا، مومامغا: — موما، ئاۋۇ يىغلاپ كېتىپ بارغان بالا نېمە گۇناھ قىلىپ قويۇپتۇ؟ — دەپ سورىدىم.

مومام مېنىڭدا كۈلۈپ ماڭا قارىدى ۋە ئادىتى بويىچە مېھرىبانلىق بىلەن بېشىمنى سىلاپ تۇرۇپ: — بىچارە بالا تەپكە بولۇپ قاپتۇ، — دېدى.

— تەپكە دېگەن نېمە؟

— بايقىمىدىڭمۇ بوينىدىكى ئىششىقنى؟ بەزى بالە - لارنىڭ يا سول تەرىپى، يا ئوڭ تەرىپى ئەنە شۇنداق ئىششىپ كېتىدۇ، — دېدى مومام ماڭا سىپايلىك بىلەن چۈشەندۈرۈپ، بەزى بالىلارنىڭ ھەر ئىككى تەرىپىلا تا قۇلىقىغا يەتكۈچىلا ئىششىپ كېتىدۇ. ئۇنى بايا ئۆزۈڭ كۆرگەندەك، پەقەت شۇنداق ئىرىم بىلەن ساقايتىدۇ، بولمىسا بۇ ئاغرىقنىڭ كۈچىيىپ كېتىشىمۇ، ئۇزاققا سوزۇ - لۇشىمۇ مۇمكىن.

بىر پۈتۈنغا بەتتىكىكى كىيگىن ۋە بىسىمىلاھىررەھىم. نىررەھىم دەپ ئايالىڭنىڭ بوينىدىكى ئىشىققا تاپىنىڭنى ئاستا ئۈچ قېتىم تەڭگۈز، بۇ ئۇسۇلنى ئۇدا ئۈچ كۈن قوللان،—دېدىم.

ئۇ كۈنى جۈمە ئىدى، ھېلىقى كىشى دۈشەنبە كۈنى سائەت ئىككىلەردە يەنە كىرىپ كەلدى.

—كامال ئاكا دورىڭىز قالتىس ئىكەن. ھازىر ئايالىم

تېلېفون بېرىپ، سىزگە رەھىمىنى ئېيتىۋاتىدۇ—دېدى.

ئىشەنچىم كامىلىكى، خەلق تېبابەتچىلىكىدىكى بۇ نا-

ھايتى ئاددىي، ئۈنۈمى يۇقىرى ئۇسۇلنى كۆپچىلىك بىل-

مەيدۇ، بىلگەن — ئاڭلىغانلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۇنىڭغا ئە-

شەنمەيدۇ. بەزىلەر ئۇنى «ئۇدا ئۈچ ئوغۇل تۇغقان ئا-

يال» ياكى «ئۈچ كېزەك ئوغۇل تۇغقان ئايال قىلىشى

كېرەك» دەپ پەتۋا چىقىرىدىكەن. ھەممىسى بىكار گەپ.

مېنىڭچە بۇ يەردە ئىخلاس كۈچلۈكىمىكىن. ئەگەر گەپ

راستلا ئۈچ ئوغۇلغا باغلىق بولسا، ئۈچ قىزنىڭ ئاتىسى

ئې xxxئىسىملىك كىشىنىڭ ئايىغى ئايالغا داۋا بولماس

ئىدى.

قىزىل قولتۇق پاقا

قىزىل قولتۇق پاقىنىڭ شىپالىق خۇسۇسىيىتى توغرىد-

سىدا دەسلەپ مومام مەريەمخاندەن كېيىن باشقىلاردىنمۇ

كۆپ ئاڭلىغانىدىم، ھەتتا ئۇنى ئارىلاشتۇرۇپ ياسىغان

دورىلارنىڭ خەتەرلىك يەل، يارىلارغىمۇ بىمالال تەسىر

قىلىدىغانلىقىنىمۇ ئاڭلىغانىمەن. لېكىن ئۇنىڭ تەركىبىدە

قىزىل قولتۇق پاقىدىن باشقا يەنە قانداق نەرسىلەرنىڭ

بارلىقى ئېسىمدىن چىقىپ كېتىپتۇ، ئويلاپ — ئويلاپ ھېچ

خاتىرەمگە كەلتۈرەلمىدىم. نۇرغۇن ئادەملەردىن سورد-

دىم، سىرنى بەرگۈسى كەلمىدىمۇ بىلىمىدىم، ھېچكىمنىڭ

ئېيتىپ بەرگۈسى كەلمىدى. ئۈرۈمچى، قەشقەر ۋە خوتەن-

دە سورىغىنىمدا ئۇ يەرلەردىكى تېۋىپلار مۇنداق پاقا

تۈرنىڭ بارلىقىنى بىلمەيدىغان بولۇپ چىقتى. قىزىل

قولتۇق پاقا توغرىسىدا ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىگە ئائىت

كىتابلاردىمۇ ھېچقانداق مەلۇمات يوق. مەسىلەن، 1980 —

يىلى شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى تەرىپىدىن بېسىپ

چىقىرىلغان «ئۇيغۇر مىللىي تېبابەتچىلىكىدە كۆپ قولل-

نىلىدىغان دورىلار» ناملىق كىتابنىڭ «پاقا» بابىدا «بۇ

ھەممىگە مەلۇملۇق ھاشاراتلارنىڭ بىرى بولۇپ، نەم

يىللار ئۆتۈۋەردى، ئاۋۋال ئاتا، ئاندىن بوۋا بولدۇق.

قوشنىلارنىڭ تەپكە ئاغرىقىغا ئۇچرىغان بالىلارنىمۇ

كۆردۈق. ئىلمىي تېبابەتچىلىكتە بۇ كېسەللىك سۈپىتىكا

ياكى يۇقۇملۇق پاروتت دەپ ئاتىلىدۇ، ئۇنىڭ بىلەن

ئاغرىغان بالا بالىلار باغچىسىدا بولسا، باغچىغا ئەۋەتىل-

مەي، باشقا بالىلارغا يۇقۇپ قېلىشنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ.

ئىلمىي تېبابەتچىلىكتە قانداق ئاتالمىسۇن، ئۇنىڭ بىلەن

ئاغرىغان بالا قانداق چەكلەنمىسۇن، ئۇيغۇر خەلق تېبا-

بىتىدە ئۇ ناھايتى ئاددىي ئۇسۇلدا قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا

سۈپەتلىك داۋالاپ ساقايتىلىدۇ.

يۇقىرىدا مەن مومام رەھىمى مەريەمخاندەننىڭ تەپكە

ئاغرىقىغا دۇچار بولغان بەش — ئالتە ياشلىق بالىنى قاز-

داق داۋالىغانلىقىنى ئەسلەپ ئۆتتۈم. كېيىنكى يىللىرى

بەزىلەرنىڭ ھەتتا ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغان بۇ ئۇسۇل

بىلەن قوشنىلارنىڭ بالىلىرىنى داۋالاپ ساۋابىنى ئالغان-

دىم. بۇ ئۇسۇلنى چوڭلارغا قوللانسا بولامدۇ؟

ئۇ ۋاقىتلاردا مەن تېخى ئىشلەۋاتاتتىم. بىر كۈنى بۇ-

لۈمگە خادىملىرىمىزدىن ئې x x x ئىسىملىك كىشى ك-

رىپ كەلدى.

—كامال ئاكا سۈپىتىكا دېگەننى بىلمەمسىز؟ — دېدى

ئۇ سالام — سائەتتىن كېيىن.

—بىلىمەن، نېمە بولدى؟

بۇ كىشىنىڭ ئۆيىدە تېخى ئايىغى چىقىمىغان بوۋاق

بالىسى ۋە چوڭلا بولۇپ قالغان ئىككى قىزى بار ئىدى.

مەن تېخى شۇلاردىن بىرى ئاغرىپ قالغان ئوخشايدۇ،

دەپ ئويلىۋېدىم.

—ئايالىم سۈپىتىكا بىلەن ئاغرىپ ياتىدۇ، دوختۇرلار

ھېچكىمگە ئارىلاشمايسەن ۋە ئۆيدىنمۇ چىقمايسەن، دەپ

قاتتىق تاپىلاپ كېتىپتۇ، قانداق قىلىشنى بىلمەي بېشىمىز

قېتىۋاتىدۇ،—دېدى.

مەن تا مۇشۇ كۈنگىچە بۇنىڭ بىلەن پەقەت كىچىك

بالىلارلا ئاغرىيدۇ دەپ يۈرۈپتىمەن، ئەمما بۇ ئاغرىق

ياش تاللىمايدىكەن.

ئۇنىڭغا مومامدىن كۆرگەن ۋە ئۆگىنىۋالغان، ئۆزۈم

شۇ كۈنگە قەدەر ئاز — تولا پايدىلانغان ئۇسۇلنى سۆزلەپ

بەردىم ۋە ئۇنى كېچىكتۈرمەي قوللىنىشنى تاپىلىدىم.

—ئايالىڭنىڭ بېشىنى بوسۇغىغا قويۇپ ياتقۇز — دە،

2004

نۇمغا تۇتۇپ پۈۋلىدىم. تالقان بۇرۇن تۆشۈكىدىن ئۆتۈپ تاغلايغا قوندى. بۇنى ئەكسىچە قىلسىمۇ بولىدۇ.

ئالمۇتالىق غوجىخان ئىسىملىك تونۇشۇم گانگىرىن بولۇپ، ئوپىراتسىيە بولۇپتۇ، دەپ ئاڭلىدىم. كۆڭلى يېقىن ئادەمنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش بىزنىڭ ناھايىتى ياخشى ئادىتىمىزغۇ. بىمارنىڭ ئالدىغا باردىم. غوجىخان ئاكنىڭ ئوڭ پۈتى باشمالتىقىنىڭ دەسلەپ بىر ئۆگىسىنى ئوپىراتسىيە قىلىپ كېسىپ ئېلىۋېتىپتۇ. ئۆيگە چىققاندىن كېيىن ئاغرىق قايتىدىنلا ئۆز ئەكسىگە كېلىپ، پەرزەنتلىرى ئا- تىسىنى دوختۇرخانىغا قايتىدىن ئېلىپ بېرىپتۇ.

— بۇ ئاغرىق ئادەمنىڭ تومۇرىنى بويلاپ يۇقىرى ماڭىدۇ، — دەپ چۈشەندۈرۈپتۇ دوختۇر، — ۋاقتىدا ئىك- كىنچى ئۆگىدىن ئالاي دېسەم تىرەجەپ ئۈنمىدىڭىز. مانا ئەمدى يەنە كەپسىز.

— ئوشۇقتىن تۆۋىنىنى ئېلىۋەتسىڭىزمۇ مەن رازى

دېدىم، قاراڭ ئاغرىققا پايلىماي، — دەيتتى غوجىخان ئا- كا، — بۇ جانغا خۇددى بىگىزدەك قادىلىپ ئاغرىتىدىغان نەرسە ئىكەن. دوختۇر تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، «بەختىڭىز بار ئىكەن، ئاغرىق يامانلىشىپ كەتمەپتۇ، ئىككىنچى ئۆ- گىدىن ئېلىۋەتسەك بەلكىم ئاغرىقتىن قۇتۇلارسىز» دېدى. رازى بولماسلىققا ئىلاجىم قانچە؟ بالىلار ئالدىدا بىر كۈن بولسىمۇ كۈننىڭ نۇرىنى كۆرسەم دەيدىكەنسىن، ئىككىن- چى ئۆگىنىمۇ ئېلىۋەتتى. ئاغرىق دەرھال توختىدى. دوختۇرخانىدىن چىققىچە شۇنچىلىك ياخشى يۈردۈم. ئاغ- رىق ئوكۇلنىڭ كۈچىدە بېسىلىپ قېلىۋاتامدۇ — تاڭ، بىل- مىدىم، ئۆيگە كېلىپ يەنە كۈچەيدى. تاڭنى ئۆرە ئاتقۇز- دۇم. مېنى دوختۇرخانىدىن چىقىتۇدەك، دەپ ئاغىنىلەر كىرگەنكىن، دەرەمنى ئېيتتىم. ئۇلار «ئاداش پالانچى قىزىل قولىنىڭ تالقىنىنى سېتىۋېتىپتۇدەك، شۇ- نىڭدىن بىر چىمدىم ئالدۇرۇپ سېپىپ كۆرەمسەنكىن، ئۇنى جاراھەتنىڭ سۈيىنى تارتىدۇ دەيدىغان، جېنىڭ ئارام تېپىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دەپ مەسلىھەت بەردى. بالىلارنى دەرھال يۇگۇرتتۇم. بىر چىمدىمى 25 سوم ئى- كەن، گەپ پۇلدا ئەمەس، لېكىن ئۇكا قۇلىقىڭىزدىن — قۇلىقىڭىزغا قىزىل قولىنىڭ تالقىنىنى قولىڭىزدا تۇتۇڭ، سا- دىغاڭ كېتەي، بىر سەپكەندىن كېيىنلا ئاغرىقنى دەرھال توختاتتى، مانا كۆرۈڭ يارا ئىككى كۈندىن بېرى ئوبدانلا

يەرلەردە، توختام سۇلاردا بولىدۇ. قۇرۇقلۇقنىڭ، دەريا- نىڭ، ئۆستەڭنىڭ پاقىسى دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ. ئە- گەر مۇتلەق پاقا دېيىلسە، ئۆستەڭ پاقىسىنى ئالمىز. قۇ- رۇقلۇقنىڭ پاقىسى ئۆلتۈرگۈچ زەھەرلەر قاتارىغا كىرد- دۇ» دەپ يېزىلغان. شۇ كىتابتا بېرىلگەن رەسىمدىكى پاقىمۇ قىزىل قولىنىڭ پاقا ئەمەس، بەلكى چار پاقىغا ئوخشايدۇ. مېنىڭچە بولغاندا قىزىل قولىنىڭ پاقا ئاساسەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىلى ۋىلايىتىدە، قا- زاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالمۇتا ۋىلايىتىدىكى ئۇيغۇر ناھىيىسىنىڭ پەقەت دەرياغا يېقىن جايلاردىلا ئۇچراشا كېرەك. چۈنكى، تاشكەنت، بىشكەك ئەتراپىدا ياشىغۇچى قېرىنداشلىرىمىز بۇ پاقىنى ئالمۇتادىكى قېرىنداشلىرىدىن سېتىپ ئېلىپ كېتىپ يۈرىدۇ.

قىزىل قولىنىڭ پاقا توغرىسىدىكى ئومۇمىي مەلۇماتلار ئەنە شۇنداق. ئەمدى ئۇنىڭ ئىشلىتىلىشىگە كېلەيلى. ئو- مۇمەن پاقا شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدىمۇ كۆپ ئىشلىتىلىدۇ. بىراق ئۇلار ئىشلەتكەن پاقا بىلەن قىزىل قولىنىڭ پاقىنىڭ ئىشلىتىلىشى ئۇسۇلىدا خېلى كۆپ ئۆزگ- چىلىكلەرمۇ بار. بەزىدە قىزىل قولىنىڭ پاقا تولاراق تاماق ئاغرىقىغا، چىشى ئاغرىقىغا چىقىش ئۈچۈن بېرىلىدۇ. ئۇ- نىڭ ئۈچۈن قۇرۇتۇلغان پاقا قايناتمىسى بېرىلىدۇ. مومام مەرىيەمخان رەھىمىتى قولى سەينۇگە بولۇپ، جېنىنى قو- يارغا يەر تاپالمايۋاتقانلارغا قانداقلا بولمىسۇن، پاقىنى تۇتۇپ شۇ ئاغرىق بارماقنى پاقىنىڭ كەينى يولىدىن تىقىپ ئولتۇرۇشنى تەكلىپ قىلاتتى. شۇنداق قىلغاندا پاقا كۈر- كىراپ — كۈركىراپ ئۆلۈپ قالىدىكەن. چۈنكى، ئادەم قولىدىكى ئاغرىق زەھىرى پاقىغا ئۆتۈپ كەتسە كېرەك. تاماق ئاغرىقىنى (ئانگىنا) داۋالاش ئۈچۈن، پاقا قايد- ناتىمىدىن تاشقىرى پاقا تالقىنىنىمۇ ئىشلىتەتتى. ئۇنىڭ ئۈچۈن قۇرۇتۇلغان پاقا تۆمۈر ھاۋانچىدا سوقۇپ تالقان قىلىنىپ، ئەلگەكتە تاسقىلىپ، قومۇچ ئارقىلىق تاماققا پۈركۈلەتتى. بۈگۈنكى كۈندە ھەممە ئادەمنىڭ مەدەنىيىتى ئۆسۈپ، ھەرقانداق ئۇششاق — چۈششەك نەرسىلەردىن يىرگىنىدىغان بولۇپ قالدۇق. شۇڭا مەن ئىلمىي تېبابەت- چىلىكتە ئىشلىتىلىپ يۈرگەن رېزىنكى تۇرۇپكىدىن چوكا قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالدىم. ئۇنىڭ بىر ئۈچىنى ئاغزىمغا تۇتۇپ، پاقا تالقىنى قاچىلانغان ئىككىنچى تەرىپىنى بۇر-

M
I
R
A
S

قېتىشىپ قالدى.

خاننىڭ چىشى داۋالاش ھۈنرى بارمۇ؟

مەن ھېچ نەرسە چۈشەنمىدىم، يىگىت مېھمان ھۆر-
مىتى لېۋىنى ئاچمىدى ۋە سەل تۇرغاندىن كېيىن يېنىپ
چىقىپ كەتتى.

— مۇشۇ خەقلەرمۇ قىزىق،— دېدى ساھىبخان،— نە-
دىكى بىر يوق نەرسىنى سوراپ ئادەمنىڭ بېشىنى قاتۇ-
ردۇ، بىر ئوبدان سېلىۋاتقان پارىگىمىزنىڭ بېلىگە تېپىپ!
ئەتىگەنلىكى تۇرۇپ يۈز-كۆزىمىزنى يۇيۇۋاتساق،
ھېلىقى يىگىت يەنە كىرىپ كەلدى، قاپاقلىرى ئولتۇرۇ-
شۇپ، يۈزى ھۈيپىدە بولۇپ كېتىپتۇ، تاڭ ئاتقۇچە كىرىپ
قاقمىغاندەك قىلاتتى.

— ئىچىڭ ئاغرىسۇن ئاكا، ئۆزۈڭ بىلسەن، مەنمۇ
ئۇششاق بالىلىق ئادەممەن، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى
ھاجىتىڭدىن چىقىپ قالارمەن، ياق دېمەي تۈگۈنچىكىڭنى
ئاختۇرۇپ كۆرسەڭ،— دەپ يېلىندى ئۇ جاۋاغايلىرىنى
قول ياغلىقى بىلەن سۈرتكەچ.

— خەيرىيەت،— دېدى ساھىبخان ۋە ئۆيىدىن بىر
خالتا كۆتۈرۈپ چىقتى،— يوق دېسە ئىشەنمەي ئادەمنى
خجالەت قىلىدىكەنسىلەر، مانا ئاقتۇرۇپ كۆرەي.

ئۇ خالتا ئىچىدىكى تۈگۈنچەكلەرنى بىر-بىرلەپ
يېشىپ نېمىدۇر بىر نەرسىنى ئىزدەپ ئاۋارە. مەنمۇ قاراپ
تۇرىمەن. بىر ۋاقىتتا سەرەڭگە تېلى چوڭلۇقىدا قاپقارا بىر
نەرسىنى تاپتى.

— كەل بۇ يەردە ئولتۇر،— دېدى ساھىبخان يىگىت-
كە،— بۇنى شۇ ئاغرىۋاتقان چىشىڭغا بېسىپ ئولتۇر.

يىگىت ھېلىقى نەرسىنى چىشىلىگەن پېتى جىمجىت يې-
رىم سائەتكىچە ئولتۇردى. پەيدىنپەي ئۇنىڭ چىرايىغا قان
يۈگۈرۈپ، كۆزلىرىگە ھاياتلىق نىشانىسى يۈگۈرۈشكە
باشلىدى.

— ئەمدى ئۆيۈڭگە كىرىپ ئۇخلا،— دېدى ساھىب-
خان.

يىگىت چىقىپ كەتتى. لېكىن كەچقۇرۇنلۇقى يەنە كە-
رىپ كەلدى. چىرايىدا، لەۋلىرىدە كۈلكە.

— ئاكا ئاخشامدىن بۇيان مېھمان ئالدىدا ئارام بەر-
مىگەنلىكىم ئۈچۈن كەچۈرۈڭ، قانداق قىلاي، چىشىمنىڭ
ئاغرىقى جان-جېنىمدىن ئۆتۈپ كەتتى، ئەتىگەن سىزنىڭ
ئۆيىڭىزدىن چىقىپ كۆز باغلاڭغىچە ئۇخلاپتىمەن، جېنىم

غوجىخان ئاكا پاقىنىڭ «شاپائىتىدە» 15 يىلدىن ئو-
شۇقراق ھايات كۆچۈردى. بىراق، باقى دۇنياغا گانگىرىن
بىلەن ئەمەس، ئۆپكە راكىدا كەتتى. پاقىنىڭ ئادەم سالا-
مەتلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە قانچىلىك زور رول ئويد-
نايدىغانلىقىنى مۇشۇ مىسالدىنمۇ ئوچۇق كۆرۈش مۇمكىن
بولسا كېرەك.

يەنە بىر مىسال، بىر كۈنى سالامەتلىكىنى ساقلاش
پونكىتىغا كىرگەندىم، پونكىتنىڭ باشلىقى رۇس ئايال
مېنى توختاتتى، «كەچۈرسىز سىز ئۇيغۇرغۇ دەيمەن»
دېدى ئۇ. مەن «شۇنداق، نېمە بولدى؟»، «قارالڭ، بۇ-
نىڭدىن خېلى ئىلگىرى قىزىمنىڭ تامىقى ئاغرىپ قىلمىغان
دورام قالدى، ھېچ داۋالىيالمىدىم، بىر كۈنى سىلەرنىڭ
خادىم بىلەن سۆزلىشىپ قېلىپ، ئۇ قىزىل قولىتۇق پاقا
ئەكىلىپ بېرىۋېدى، ھازىر شۇ قىزىمنىڭ بالىسىنىڭ تامىقى
ئاغرىپ قېلىپ، باشنى قاتۇرۇۋاتىدۇ، ھېلىقى كىشى كۆ-
رۈنمەيدۇ، پاقا سوراي دېۋىدىم، سىز بىر ئىلاجىنى قىلا-
لامسىز؟» دېدى، مەن بار بولسا ئۈچ تال بولمىسا بىر
تال تېپىپ كېلىشكە ۋەدە بەردىم. قارىسام ئۆيىدە خېلى بار
ئىكەن، ئۈچ تال پاقا ئاپىرىپ بەردىم، ئۇ ئايال خۇشال-
لىقىدا يۈز سوم چىقىرىۋاتىدۇ.

— مەن پۇلغا خجالەت بولۇۋاتقان ئادەم ئەمەسمەن،
ئىشقىلىپ نارەسىدىنىڭ دەردىگە داۋا بولسۇن. بۇ پۇلغا
مېنىڭ نامىدىن سوۋغا ئاپىرىپ بېرىڭ،— دېدىم.
ھېلىقى ئايالنىڭ خۇشاللىقىنى تەسۋىرلەپ بېرەلمەيد-
مەن.

يا ئىشىنىڭ، يا ئىشەنمەڭ مەيلىڭىز، بۇ يەردە ئۆز
كۆزۈم بىلەن كۆرگەن مۇنداق ئەھۋالنىمۇ سۆزلەپ بەرگۈم
كېلىۋاتىدۇ. ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ ئۇيغۇر ناھىيىسىدە كو-
ماندىرۋېكىدا يۈرگەندىم، ئۆكتەبىر كولخوزىغا بارغىنىمدا
ئىلگىرى مېنى سىرتتىن بىلىدىغان بىر كىشى بىلەن ئۈچ-
رىشىپ قالدىم، ئۇ بىر كېچە مۇڭدىشايلى، دەپ تۇرۇۋال-
دى، تاماقتىن كېيىن تازا گەپكە كىرىشىپ كەتكەندىن ئۇ،
ئۆيىگە ياغىقىنى قولىياغلىقى بىلەن تاغغان، چىرايىدا قان
يوق بىر يىگىت كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن چىشى-
نىڭ ئاغرىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى، ئەجەب دوختۇرخانىغا
بارماي، بۇ ئۆيىگە كىرىپتۇغۇ، دەپ ئويلىدىم، يا ساھىب-

2004

تېنىدىلا بولسا، سىزنىڭ بۇ ياخشىلىقىڭىزنى ئون ھەسسە قىلىپ قايتۇرىمەن.

يىگىت چىقىپ كەتتى، مەن ئۆي ئىگىسىگە قارىدىم. — قىزىل قولىق پاقىدىن يازلىقى چۆپ چېپىشقا بارغاندا ئىلى بويلىرىدىن بىر — ئىككىسىنى تۇتۇپ ئەكە. لىپ تاشلاپ قوياتتىم، — دەپ چۈشەنچە بەردى ساھبە. خان، — خىجالەت بولغانلار ئەنە شۇنداق كىرىپ تۇرىدۇ، ھېلىقى يىگىتنىڭ تەلىپى بار ئىكەن، قارىمىسىز بىر پۇتى بولسىمۇ تېپىلىپ قالدى.

— ياخشى ئىش ئىكەن، بۇنىمۇ ئاڭلاپ ئۆز كۆرۈم بىلەن كۆرگىنىم ياخشى بولدى، — دېدىم، — «ياخشىنىڭ شاپائىتى تېگىدۇ، ياماننىڭ كاساپىتى تېگىدۇ»، يولى كە. لىپ قالسا مەنىمۇ بىرىگە ساۋابلىق ئىش قىلارمەن.

تۇز ۋە شورپا خاتا

تۇز ھەققىدە «شېئالىق 110 گىياھ» ناملىق كىتابنىڭ «ئەمەن» بابىدا ئاز — تولا ھېكايە قىلىنغانىدى. ئويلاپ باقسام، ئۇ ئانچە تولۇق ئەمەسكەن. چۈنكى ئىنسان ھاياتىدا تۇزنىڭ ئوزۇقلۇق قىممىتىدىن تاشقىرى شېئالىق خۇسۇسىيىتىمۇ كۆپ. بەزى ئالىملارنىڭ تەكىتلىشىچە ئىنسان ئورگانىزىمى تۇزدىن ئۆزىگە كېرەكلىك ئون ئىككى خىل ماددىنى ئالىدىكەن. ئۇنىڭدىن تاشقىرى ئىنسان ھاياتىدا ھەر خىل پەۋقۇلئاددە ئىشلارغا يولۇقماي قالمايدۇ. شۇڭا تۇز ئۆزىگە خاس شېئالىق خۇسۇسىيىتىنى ئىجرا قىلىدۇ. مەسىلەن، ئادەم بىر يەردە تېپىلىپ، پۇتلىشىپ ياكى باشقا بىر مەلۇم سەۋەب بىلەن يىقىلىپ بىرەر ئەزا — سىنى قايرىۋالسا، چىقىرىۋالسا، ياكى سۇندۇرۇۋالسا، شۇنداق ئەھۋالدا ئاتا — بوۋا سۇنۇقچى ۋەزىپىسىنى ئادا قىلغاندىن تاشقىرى شورپا خاتا قىلىدۇ. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى چىققان، زەخىمەلەنگەن يەرگە سېرىق سۇ يىغىلىپ قېلىش. نىڭ ئالدىنى ئالىدۇ، دەپ ھېسابلايدۇ. شورپا خاتا تۆگە يۇڭى بولۇپ، ئۇ شاكىراپ سۇغا چىلىنىپ ئىشلىتىلىدۇ. بەختكە قارشى تۆگە يۇڭىنى ھەممىلا يەردىن تېپىش مۇمكىن ئەمەس. بۇنداق پەۋقۇلئاددە ئەھۋال يۈز بەرگەن چاغدا بىر تۇتام ئەمەننى چېلەككە سېلىپ ئۈستىگە بىرەر ئۇچۇم تۇز قۇيۇپ قاينىتىپ، ئەزا كۆيمىگۈدەك دەرىجىگە كەلگەندە قاينىتىمغا زەخىمەلەنگەن ئەزانى سېلىپ 15 ھە. نۇت ئولتۇرغان ياخشى. قىسقىسى، ئەمەن بىلەن تۇز ئا.

سان تېپىلىدىغان دورا. ئۇنىمۇ ناھايىتى يۇقىرى. گېيىمىنى ئىسپاتلاش مەقسىتىدە تۆۋەندە بەزى مە. ساللارنى كەلتۈرۈپ ئۆتمەكچىمەن.

1970 — يىلى ئاپرىلنىڭ ئوتتۇرىلىرى ئىدى. تاشكەندە سىز يېزىسىدا تۇغقانلاردىن بىرى ئالەمدىن ئۆتۈپ، ئۇنىڭ جىنازا نامىزىغا قاتنىشىشقا توغرا كەلدى. 90 دىن ئېشىپ قالغان جايپار ئىسىملىك شىرەم تۇغقان مۆتىۋەر بوۋاينىڭ ئوڭ يۇرتىنىڭ يۈزلىرى كۆپتەك ئىشىشىپ ماڭالماي قاپتۇ، قەبرىستانلىققا بېرىپ دەپنە ئىشلىرىغا قاتنىشالمايدىغانلىقىنى ئۈچۈن پۇچۇلىنىپ كۆز يېشى قىلىۋاتىدۇ. كۆڭلىنى ياساپ (قېرى ئادەم خۇددى كىچىك بالدەك كۆڭلى يۇمشاق كېلىدۇغۇ) ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ كەتتىم. قايتىپ قۇرئان ئوقۇلغاندىن كېيىن ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان بوۋاينىڭ يېنىغا كەلدىم.

— چوڭ دادا پۇتىڭىزغا نېمە بولغان؟ — دەپ سورىدىم جايپار بوۋايدىن.

— قاراڭ، كاساپەت بىر كېچىدىلا مۇشۇنداق ئىشىشىپ كەتمەمدۇ، — دېدى بوۋاي ساقلىقنى تىترىتىپ. — چوڭ دادا، كەچۈرىسىز، پۇتنىڭ بىر كېچىدىلا مۇنداق ئىشىشىپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇ قاچاندۇر بىر ۋاقىتتا زەخىمەلەنگەن، يەنى سىز بۇنىڭدىن خېلى يىل ئاۋۋاللا پۇتىڭىزنى يا ماشىنىدىن يا ھارۋىدىن سەكرەپ ئاغرىتۇۋالغان. ياش چوڭايغانسىرى ئۇ كاساپەت ئۆزىنى كۆرسەتكەن گەپ.

— ھەي، تاڭ، ھېچ يادىمدا يوق. — بىرەر سائەت ۋاقىت بېرەي، ئوبدان ئويلاڭ، ئازدىن داۋالاش ئاسان چۈشىدۇ.

ئارىدىن بىرەر سائەت ئۆتۈپ بوۋاينىڭ يېنىغا كەلدىم. — كامالىدىن بالام، بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرىغۇ دەيمەن، تال چېپىپ كېلەي دەپ سىزلىققا بارغانىدىم، — دەپ ھېكايىسىنى باشلىدى بوۋاي، — قار — مۇزدىن جەيدى. نەكتەك كۆتەك چىقىپ تۇرغانىكەن، بۇ قۇرۇق كۆتەكنى پالتىنىڭ جۇلدىسى بىلەن ئۇرۇپ چىقىرىۋالمايمەنمۇ دېدى. گەن ئوي بىلەن، پالتىنى شۇنداقلا كۆتۈرۈپ ئۇرۇۋېدىم پالتا كۆتەكتىن قاڭقىپ پۇتۇمغا تەگمەسمۇ، كۆزۈمدىن ياش ئېقىپ كەتتى. كېيىن ئاغرىق بېسىلدى — دە، ئىشىمنى توڭتىپ قايتىۋېدىم. دەل مۇشۇ پۇتۇم. يا سىز دېگەندەك

M
I
R
A
S

شۇنىڭ تەسىرىمۇ بۇ؟

— دەل شۇنىڭ ئۆزى، چوڭ دادا، ئاغرىقنىڭ سەۋەبى مەلۇم بولدى، ئەمدى ئۇنى داۋالاشمۇ ئاسان، — دېدىم مەن، — ئۆيۈڭلاردا مالغا بېرىدىغان قارا تىكەن تۈزدىن بارمۇ؟

— قىزىق بالا ئىكەنسىز، — دەپ كۈلدى جاپپار بو- ۋاي، — مېلى يوق ئادەمنىڭ ئۆيىدە قارا تىكەن تۈز نېمە ئىش قىلىدۇ؟

ئابدۇسىيىت دېگەن كىشى «مېنىڭدە بار، قانچىلىك كېرەك» دەپ سورىدى، «مۇشتۇمدەك بولسا كۇپايە» دېدىم. شۇنىڭدىن كېيىن بوۋاينى تونۇشلاردىن بىرىنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ، مەن سەل تۇرۇپ بارىمەن، دەپ يولغا سالدىم.

ئەتىياز بولغىنى بىلەن ھاۋا ئىسسىق ئىدى. شۇڭا ئە- مەن ئۆسۈپ يەرنىڭ كۆكىنى ئېلىپ قالغانىدى. يوغان بىر ئەمەننى گۈرچەك بىلەن قىرىپ ئالدىم. دە، گېزىتكە ئوراپ جاپپار بوۋاينىڭ ئۆيىگە باردىم. بوۋاي تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرغانىكەن. بىر كونا چېلەككە يېرىم چېلەك سۇ ئالدىم ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەمەن بىلەن تۈزنى سېلىپ 15 مىنۇت قاينىتىپ، ئاغزىنى يېپىپ سوۋۇتتۇم، قايناتما پۇت كۆيمىگۈدەك دەرىجىدە سوۋۇغاندا بوۋاينى ئورۇندۇققا ئولتۇرغۇزۇپ، پۇتىنى چېلەككە سالغۇزدۇم، 15 مىنۇتتىن كېيىن بوۋاينىڭ پۇتلىرىنى سۈرتۈپ ناسكىسىنى كەيگۈزۈپ يانقۇزۇپ قويدۇم.

— چوڭ دادا، ئەتىگە سائەت توققۇزدا كېلىمەن، ھېچ يەرگە چىقماي مېنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ، — دەپ تاپىلىدىم بوۋايغا.

ئەتىسى چاي - پاي ئىچىپ شۇنداقلا قارىسام، سائەت توققۇز بولاي دەپتۇ، بوۋاينىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈگۈردۈم، بوۋايمۇ ئولتۇرالماي، كىيىنىپ كىچىغا چىقىش مەقسىتىدە ھاسا تايىقىنى ئەمدىلا قولغا ئالغانىكەن.

— پۇت قانداق؟ — دېدىم مەن سالام. — سائەتتىن كې-

يىن.

— ۋاي جېنىم بالام، قوللىرىڭنىڭ مۇنچىلىك ئالتۇن ئىكەنلىكىنى تا مۇشۇ كۈنگىچە بىلمەي يۈرۈپتىمەن، — دەپ بوۋاي مېنىڭ قوللىرىمنى سۆيۈپ كۆز يېشى قىل- دى، — كېچە ياخشى ئۇخلىدىم، تۈنۈگۈنلەرگە قارىغاندا

ئىششىقمۇ خېلىلا ياندى.

— كىيىنىپ نەگە ماڭغان؟

— نەگە ماڭغان دېگىنىڭىزنى قاراڭ، — دېدى بوۋاي كۆزلىرىدىكى ياشنى قولياغلىقى بىلەن سۈرتكەن ھالدا، — ئۆلۈم چىققان ئۆيىگە بارمىسام بولامدۇ، بىز ئۇرۇق - تۇغقان تۇرساق.

— بولدى خاتىرجەم يېتىۋېرىڭ، بۈگۈنچە ئەھۋال- ىڭىزنى ھەممە چۈشىنىپ ھالىڭىزغا يېتىۋاتىدۇ، بىر كۈنگە جاۋابىنى مەن بېرىمەن.

— ۋاي بىر جېنىڭغا مىڭ جان بەرگۈر، رەھمەت، با- لىلىرىڭنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرەرسىز ئىلاھىم، ئۆيدىكى- لەرغۇ سىزنىڭ گېيىڭىزنى تىڭشايدۇ، شۇندىمۇ سەت بو- لامدىكىن دەيمىنا، بالام.

بوۋاي كۆزلىرىمگە يارىدار كىيىكتەك مۆل - مۆل قا- ردى.

— بولدى چوڭ دادا، كېلىشتۇق، ئۇ ئۆيدىكىلەرگە ئەھۋالنى دەپ قويمەن. ئۆزۈم كەچقۇرۇن يەنە بىر كېلىپ كېتىمەن.

بوۋاي ئائىلاج كارىۋىتىغا قاراپ ماڭدى.

ئەتىسى ئەتىگەن بوۋاي ئۆزى يەر دەسسەپ كېلىپ، ئالدى بىلەن ماڭا سالام بەردى.

بەزىلەر بۇنى «بەلكى بىر تاسادىپىلىق» دېيىشمۇ مۇمكىن. تۈز بىلەن ئەمەننىڭ شىپالىق خۇسۇسىيىتىنى ئۇنىڭدىن باشقىمۇ بىمارلارغا دورا قىلىش جەريانىدا سە- ناپ كۆردۈم، ھەممىسىنىڭ ئۈنۈمى ناھايىتى يۇقىرى بول- دى. گېيىمنى ئىسپاتلاش مەقسىتىدە يەنە بىر تەجرىبىنى ئەسلەشكە توغرا كېلىۋاتىدۇ. قورام يېزىسىدىن ئابدۇجېلىل ئىسىملىك 60 ياشتىن ئاشقان بىر تۇغقىنىمىز بىر پۇتقا ئۆتۈك، بىر پۇتقا كالاچ كىيگەن يېتى ئېگىز - پەس دەسسەپ كەپتۇ. بۇ يېڭى مودىنى كۆرۈپ تۇغقىنىمىزغا چاقچاق قىلىپ كۈلدۈم. قورامدا شەخسى قولى بارلارنىڭ قاتار پادىسى بارلىقىنى بىلەتتىم، بۇ جەھەتتىن ئابدۇجېلىل ئاڭلىنىڭ قولى قۇرۇق ئەمەس ئىدى. نۆۋەت ئۇنىڭغا كەپتۇ. ئابدۇجېلىل ئاكا ئېتىغا مىنىپ، قوينىڭ كەينىدە يۈرۈپتۇ. بىر ۋاقىتتا دالدا قويلار پىتىراپ كېتىپتۇ. ئابد- دۇجېلىل ئاكا ئاتنى چاپتۇرۇپ قويلارنىڭ ئۈچ - تۆتىنى يىغىپ يۈرگەندە ئات يىقىلىپ ئاڭلىمىزنىڭ پۇتى ئات

ئۇدا پۈتۈمنى چىلىۋېدىم، چىقىش دېگەن تامامەن توختاپ كەتتى.

ئىشەنمىسىڭىز ئۆزىڭىز ئىشلىتىپ كۆرۈڭ.

ئەتىراپ سويۇن

ھېلىمۇ يادىمدا، 1950 - يىلىنىڭ كۈز ئايلىرى ئىدى. كۆزۈمگە يىغناسقۇ چىقىدىغان بولۇپ قالدى. دوختۇرخاناغا كىرىمەن، قاغىسىق بىر دورىنى يېقىپ، كۆزۈمنى تېپىپ قويدۇ. ئوڭ كۆزۈم ياخشىلانسا، سول كۆزۈمنى قىسىپ دوختۇرخاناغا چاپمەن. قىسقىسى، بىردەم ئۇ، بىردەم بۇ كۆزۈم ئالدىدا قىچىشىپ، ئاندىن قاپارتقۇ پەيدا بولاتتى. كۆزۈمگە يىغناسقۇ چىقىپ قالدى، دەپ دەرىستىن قېلىشقا يەنە بولمايدۇ. ئامال قانچە، بىر كۆزۈم تېخىقلىق يېتى ئىستىتۇتقا قاترايمەن.

نېمىسىنى يوشۇراي، بۇ ئىچىمىزدە يىگىتلىك ئوتى راسا لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرغان مەزگىللەر ئىدى. ھەر كۈنى ئاخشىمى بولمىسىمۇ، ئىككى كۈندە بىر سۆزلىشىپ يۈرگەن قىزنىڭ ئالدىغا بارماي يەنە بولمايدۇ. كۆزنىڭ باھانىسى بىلەن ئۇنى قېيىدىتىپ قويساڭ، ئۇ چاغدا ئىش تېخىمۇ چاتاق. بىر كۈنى ئۇ، بىر كۈنى بۇ كۆزۈمنى تېخىپ بارسام، دەسلەپ ئۇ قىز ماڭا ئەجەبلىنىپ قارىدى. لېكىن ئۇمۇ ئادەمغۇ، كېيىن چۈشەندى. بىراق، ئۇنىڭمۇ قولىدىن ھېچنېمە كەلمەيتتى. قازاق پېداگوگىكا ئىستىتۇتىدا ئۇ قۇۋاتقان قىزنىڭ تېبابەتچىلىكتىن نېمە خەۋىرى بولسۇن؟ بىر كۈنى قىزنى كۈتۈپ، قىزلار ياتقىنىڭ ئالدىدا تۇراتتىم. ئىستىتۇت تەرەپتىن ھېسسىدىن بىر سىنىپ يۈقىرى ئوقۇيدىغان خەيرىنساخان دېگەن بىر قىز كېلىپ قالدى.

— بىردەم ئۇ، بىردەم بۇ كۆزىڭىزنى تېخىۋېلىپ نېمە قىلىپ يۈرىسىز؟ — دېدى ئۇ سالام — سائەتتىن كېيىن چېقىشىپ. مەن ئەھۋالىمنى ئېيتقاندىن كېيىن ئۇ:

— قارىغاندا سىز ئەتىگەندە يۈزىڭىزنى سويۇنداپ يۈمىسىڭىز كېرەك، — دېدى.

— نېمىشقا يۇمايدۇ، سويۇنداپ يۈيمەن، — ئاۋازىم سەل قاتتىقراق چىقىپ كەتتى بولغاى.

— ئاچچىقلانماڭ، — دېدى ئۇ ئېغىر — بېسىقلىق بەلمەن، — سىز بولسا بۈگۈن، بولمىسا ئەتە كۆزىڭىزنى ئېچىشتۇرۇپ تۇرۇپ تازا سويۇنداپ يۇيۇڭ، يىگىت دېگەن

ئاستىدا قېلىپ سۇنۇپتۇ. سۇنۇقچى ساپتۇ. ئۆيدىكىلىرى غۇدۇڭشىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن چىشىنى چىشلەپ ئالمايۇتاغا قاراپ يولغا چىققان.

— بۇ ئاغرىقنى بىر ھەپتە ئىچىدە بىر تەرەپ قىلماي بولمايدۇ، — دېدىم مەن ئۇنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپ، — شۇنداق يۈرۈش چوپچولگ ئادەم ئۈچۈن سەنتۇ! — قېنى ئالدىڭىزغا كەلدىم، ھۈنرىڭىز بولسا كۆرىستىڭ، — دەپ ئۇمۇ بوش كەلمىدى.

ئۆيدە دوختۇرخانىدىن ئالغان بىر پاچكا ئەمەن بار ئىدى، شۇنى بەردىم.

— ئويۇڭلاردا مالغا بېرىدىغان قاراتىكەن تۈزدىن باردۇ؟ ئوتتۇرا چېلەك سۇغا بۇ ئەمەن تالقىنىدىن چوڭ قوشۇقتا لېپىدە ئىككىنى، شۇ تۈزدىن ئۆزىڭىزنىڭ سىقىمدا بىر تۇتام سېلىپ 15 - 20 مىنۇتچە قاينىتىڭ. ئاخشىمى يېتىش ئالدىدا قايناتمىنى پۈت كۆيىڭۈدەك دەرىجىدە ئىللىتىپ، پۈتۈڭىزنى چىلاپ 15 مىنۇت ئولتۇرۇڭ، سىز چوڭ ئادەم، سۆڭەكنىڭ تۇنۇشى ئاستا بولىدۇ. شۇڭا دورىنى ئۈزۈمەي بىر ھەپتە قىلىڭ. كېچىسى قىلغان دورا ياخشى، چۈنكى تالا - تۈزگە ماڭمايسىز، ھەرىكەت يوق. ئابدۇجېلىل ئاكا ئەمەننى ئېلىشنى ئالدى - يۇ، ئەمما، ماڭا ئىشەنمەيۋاتقاندىكە قىلىپ قارىدى. مەن ئىلاجىنىڭ بارىچە ئىشەندۈردۈم.

ئارىدىن يېرىم ئايدىن ئوشۇقراق ۋاقىت ئۆتۈپ، ئۆيگە ئابدۇجېلىل ئاكانىڭ قىزى كەلدى، مەن ئاتا - ئانىسىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدىم.

— دادام سىز بەرگەن دورىنى شۇ كۈنى ئۆيگە كېلىپلا تەييارلاپ كېچىسى پۈتۈنى چىلاپ ياتتى، ئون كۈنگە قالماي تايىقىنى تاشلىدىغۇ دەيمەن، ھازىر ھەر ئىككى پۈتۈغا ئۆتۈك كىيىپ يۈرىدۇ. سىزگە رەھمەت ئېيت دېۋىدى، — دېدى قىز.

تۈز ۋە ئەمەننى سىناق سۈپىتىدە مەن دەسلەپ ئۆزۈمگە ئىشلىتىپ كۆرگەن. مەلۇم سەۋەب بىلەن سول پۈتۈم ئوشۇقىدىن چېقىپ كېتىۋېدى، دەسلەپ ئۇنى سۇنۇقچى سالغان، كېيىن ئۇ ئادەتلەنگەن چېقىق بولدى - دە، ئەمدى ئۇنى ئۆزۈم سېلىۋالدىغان بولدۇم. لېكىن ئۇ چېنىمغا ناھايىتى پاتتى. كېيىن ئويلاپ - ئويلاپ تۈز بەلمەن ئەمەننى ئارىلاشتۇرۇپ قاينىتىپ ئۈچ - تۆت كۈن

M
I
R
A
S

ئادەمنىڭ جېنىنى قاقشىتىدۇ. سوغ تېگىش تۈپەيلى بولمىدىغان ئۇچۇققا ئوخشاش بۇ ئاغرىقنىڭ داۋاسىنى خەيرىدىنساخاندىن ئۆگىنىۋېلىپ ئالەمچە بىر ئىش قىلغان ئىكەنمەن، شۇ ھۈنەر بىلەن تالاي ئادەملەرنىڭ رەھىمىتىنى ئالدىم.

شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، يىغىناسقۇنى ئەتىرىدىن بىلەن يۇغاندا بەزىلەرگە ئىككى كۈن، بەزىلەرگە ئۈچ - تۆت كۈن كېتىدۇ. ھەيران قالارلىق يېرى شۇكى، بۇ ئۇسۇلنى قوللانغاندا ئۇزاق يىللارغىچە يىغىناسقۇ كۆر-مەيسىز.

كېيىنكى يىللىرى يىغىناسقۇنى نارەسىدە بالىلارنىڭ سۇيىدۈكى بىلەنمۇ داۋالاپ كۆردۈم، بۇمۇ ناھايىتى تېز شىپا قىلىدۇ، لېكىن سوغ ئەگەندىن كېيىن يەنە پەيدا بولىدۇ. شۇنىڭغا قاراپ يىغىناسقۇنى يوقتىشتا يەنىلا ئەتىرىدىن سۇيىدۈكى كۈچلۈككەن دەپ قالدىم.

بۇرۇن ئاغرىقى

ھەرقانداق ماشىنىنىڭ بىرەر قىسمى سۇنسا، چىرىسا ياكى مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلى چۈشۈپ قالسا ئۇ ماشىنىنىڭ نورمال ئىشلىشىگە چوقۇم تەسىر يەتكۈزىدۇ. ئادەم ئورگانىزمىمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش. مەسىلەن، بۇرۇنغا رۇنىلا ئالايلى، ئۇ ئاساسەن ھاۋانى سۈمۈرۈش ۋە چىقىرىش رولىنى ئوينايدۇ. شۇنداقلا ئۇ ئالىملارنىڭ تەكشۈرۈشىچە ماڭقا بىلەن بىللە ئادەمنىڭ ئىچىدە يىغىلىپ قالغان «ئەخلەت» نىمۇ تېشىغا چىقىرىپ تاشلايدىكەن. بۇرۇنغا گەرچە ئاساسلىق ئەزا ھېسابلانمىسىمۇ، لېكىن ئۇ زەخمە-لەنسە پۈتكۈل ئورگانىزمغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. قىسقىسى، لازىملىق ئاچچىقنى تېتىغان بىلىدۇ، دېگەندەك كېسەلنىڭ دەردىنى دەرد تارتقان ئادەملا ياخشى بىلىدۇ.

بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى، ھە دەپسلا چۈشكۈردىمەن - دە، ئارقىدىنلا كۆزلىرىم ۋە بۇرۇنۇمدىن شارلىداپ سۇ ئېقىشقا باشلايتتى. دەرىمۇ دوختۇرخانىغا يۈگۈرەيتتىم. دوختۇر قاراپلا دورا يېزىپ بېرەتتى. دورىنى تېمىتىپ سەل ياخشىلانغاندەك ھېس قىلاتتىم. دوختۇر دەسلەپ ئۇنى تۇمۇ، دەپ ھۆكۈم قىلدى، كېيىن «بۇرۇنۇڭنىڭ ئىچىدىكى شىللىق پەردىگە سوغ تېگىپتۇ» دەپ ھۆكۈم چىقىرىپ فېزىئولوگىيىلىك داۋالاشنى قوللىدى. ئېلېكتر-نىڭ ياردىمىدە بۇرۇنۇمغا قايتا - قايتا ئىسسىق ئۆتكۈزدى.

قىزلارنىڭ ئالدىغا مۇنداق كەلسە سەت ئەمەسمۇ؟

خەيرىنىساخاننىڭ كۆڭلىدىكىنى بىردىنلا پەملىدىم - يۇ، دوختۇرنىڭ دورىسى كار قىلمايۋاتقان يەردە، ئەتىرىدىن سۇيۇننىڭ قولىدىن نېمە كېلەتتى، دەپ ئويلىدىم. شۇنداق بولسىمۇ، دەرىستىن چۈشۈپلا كۆزۈمنى تازا ئېچىشتۇرۇپ سۇيۇنداپ يۇدۇم، سۇيۇننىڭ ئاچچىقىغا چىدىغىلى بولامدەن. ئەتىرى ئەتىگەنلىكى تۇرسام كۆزۈمنى يېپىپ تۇرىدىغان قاپقىم ئوبدانلا ئېچىلىپ قاپتۇ. يۈگۈرۈپ بېرىپ ئەينەككە قارىدىم، خېلى ئوبدانلا ئەسلىمگە كەپ قاپتەمەن. سۇيۇنۇمنى كۆتۈرۈپ يەنە سۇخانغا يۈگۈردۈم.

شۇنىڭ بىلەن كۆزۈمگە ھە دەپسلا يىغىناسقۇ چىقىدىغان ئىشتىن قۇتۇلدۇم. ئىستىتۇتنى تاماملىدىم، كېيىن «كوممۇنىزم تۇغى» گېزىتى رېداكسىيىسىدە ئىشلەپ، پات - پاتلا كاماندېروپكىغا چىقىدىغان بولدىم. 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا چېلەككە باردىم. مېھمانخانا تەييار بولمىغىنى ئۈچۈن يۇرتىدىشىم، ئاتاقلىق سازەندە سۇلتانمۇرات رازەموفنىڭ ئۆيىگە چۈشۈشكە توغرا كەلدى. ئوغلەننىڭ بىر قايىقى ئىشىشىپ كۆزى يېپىلىپ قاپتۇ. نېمە بولغانلىقىنى سورىسام، يىغىناسقۇ چىقىپ قالدى دېيىشتى.

— بوپتۇ، ئەتىگەنلىككە دورا قىلمىز، — دېدىم ئىشەنچلىك ھالدا. ئەتىسى سەھەردە ئانىسىغا سۇ تەييارلاتتىم - دە، بالىنىڭ چىرىقىنىغا قارىماي كۆزۈمنى تازا سۇيۇنداپ يۇدۇم. ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن رايكومغا باردىم، ئۇ يەردىن يەنە ئۇدۇل قورامغا قاراپ يول ئالدىم. ئىككى كۈندىن كېيىن قايتىپ كەلسەم، سۇلتانمۇرات ئاكا - نىڭ ئوغلى:

— ھېلىقى دوختۇر ئاكام قاچان كېلىدۇ؟ قاچان مېنىڭ كۆزۈمگە دورا قىلىدۇ؟ — دەپ ئاتا - ئانىسىنىڭ بېشىنى ئاغرىتىۋاتقانكەن. بالا مېنى كۆرۈپلا خۇشال بولدى.

— ئاكا يەنە بىر قېتىم دورا قىلىپ قويامسەن؟ — كۆزۈڭ ياخشى بولۇپ قاپتۇ؟

— مەيلى، يەنە بىر قېتىم دورا قىلىپ قويغىنا، — دەپ تۇرۇۋالدى نارەسىدە. ئانىسىغا سۇ تەييارلىتىپ يەنە سۇيۇنداپ يۇدۇم، بىراق، ئۇ بۇ قېتىم ئالدىنقى قېتىمقىدەك ئانچە چىرىقراپ كەتمىدى.

يىغىناسقۇ ئۇنچىۋالا مۇرەككەپ بىر كېسەلمۇ ئەمەس. لېكىن، كېسەلنىڭ ياخشىسى يوق، ھەممىسىلا ئوخشاش

2
0
0
4
6

ئەمما ئېيىغا يەتمەيلا يەنە ئاغرىدىم. دوختۇرنىڭ يېنىغا قايتا - قايتا بېرىشتىن خىجىل بولۇپ، مىشلىداپ يۈرۈپ ئىشلەۋەردىم. كېيىن دوختۇر «سىزگە بىر نەرسە زىيان قىلىۋاتقان بولسا كېرەك، بىز بۇنى بۇرۇن ياللىغۇ دەيدىمىز، بۇنى ئېنىقلاش كېرەك، يەنە ئۈچ كۈن ئۆيدە داۋا - لىنىپ كېلىڭ» دەپ چىقىرىۋەتتى.

دوختۇرنىڭ دورىسى كار قىلمايۋاتقان يەردە ئۆيدە نېمە بولسۇن؟

ئۈچ - تۆت قېتىم چۈشكۈرگەندىن كېيىن پۈتكۈل بەدىنىمدە ماغدۇرسىزلىق سېزىلىدۇ - دە، لاسسىدە يېتىپ قالىدىغان بولدۇم. ئۆيدىغۇ مەيلى، ئىش ئورنىدا يېتىۋېلىش ھەرقانداق ئادەمگە ئەپسىز. دوختۇرلار «ئاپتوبۇستا قانداق بولسىن؟ قانداق ئادەمنىڭ يېنىغا بارغاندا چۈش - كۈرگۈڭىز كېلىدۇ؟ قانداق تاماقتىن كېيىن بىئارام بولىدۇ؟» دەپ سوئالغا كۆمۈۋەتتى. مېنىڭ چۈشكۈرۈشۈم، كۆز ۋە بۇرۇنۇمدىن سۇنىڭ ئېقىشى ئۇلارنىمۇ ئەجەبلەندۈرۈۋەتتى. چۈنكى مەن يەرمۇ، تاماقمۇ، ئادەمۇ تاللىماي چۈشكۈرۈۋېرەتتىم. كوچىدا ماڭساممۇ شۇ ئىدى.

شۇنداق قىلىپ يۈرگەندە ئاچچىق ئۆرۈك ئۇرۇقچى - سىدىن بەش - ئالتە دانە چېقىپ مېغىزنى ھاۋانچىدا تالا - قانلاپ، چوڭ قوشۇقتا بىر قوشۇق ھەسەلگە ئارىلاشتۇرۇپ، ئۈچ - تۆت كۈن تىندۇرغاندىن كېيىن بۇرۇننىڭ ئىچىنى مايلاش توغرىسىدىكى گەپنى ئاڭلاپ قالدۇم. بۇ ئۇسۇلدا داۋالاش جەريانىدا جېنىم سەل ئارام تېپىپ قالىدى. بىراق، تولۇق ساقىيىپ كېتەلمىدىم.

سۆز نۆۋىتى كەلگەندە شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، ئاچچىق ئۆرۈك مېغىزنى ھەسەلگە ئارىلاشتۇرۇپ ياسالغان دورا يېزىدىكى سىيىر سېغىش ئۈچۈن كالىنىڭ يېنىغا بارغاندا چۈشكۈرۈپ، بۇرۇندىن سۇ ئاقىدىغان ئاياللارغا ناھايىتى شىپالىق ئىكەن. ئەگەر ئۇنى ئۇدا بىر نەچچە كۈن، كۈنىگە ئۈچ - تۆت قېتىم مايلاپ يۈرسە، بۇ كېسەلدىن تامامەن قۇتۇلۇپ كېتىدىكەن. بۇ ئەمەلىيەتتە سىناقتىن ئۆتتى.

شۇغىنىسى، بۇ دورىنىڭ شەخسەن ماڭا ئانچە ياردىمى تەگمىدى. شۇ ئارىدا ئامېرىكىلىق ۋىراج د. س. جارىۋىس - نىڭ بىر كىتابىدىن بۇرۇن ياللىغۇنى ھەسەل ئاجراتقاندا چىقىدىغان قالدۇق (تېرىپ) نى سېغىزدەك چايناش ئارقى -

لىق داۋالاش ئۇسۇلىنى ئوقۇپ قالدۇم. قېرىشقاندا ئۇ قالدۇق تېپىلماي، ھەسەل ھەرىسىنىڭ كۆنكى (ئۇ يىل - لاردا ئىچىدە ھەسەل بار كۆنەكنىڭ يۈز گرامى بىر سوم ئىدى) قولۇمغا چۈشۈپ قالدى. ئۇنى ساتقۇچىلار بۇمۇ شىپالىق دەپ، پىچاقنىڭ ئۇچىدا ئېلىپ قەغەزگە ئېلىپ بەردى. شۇنداقلا تىلىمنىڭ ئۇچىغا قويۇپ تۇرسام، پۈتۈپ كەتكەن بۇرۇنۇم ئېچىلىپ، ئۆزۈمنى باشقىچلا ھېس قىلدىم. شۇنىڭ بىلەن ئىككى بولاق ئېلىپ قايتتىم. جارىۋىس تەكىتلىگەندەك كۈنىگە بىر نەچچە قېتىم 15 مىنۇتتىن چاينىدىم. كېيىن تونۇشلار ئارقىلىق ھەسەل ھەرىسى باقا - قۇچىلاردىن ئىككى راما ئالدىم. ئىشقىلىپ ئىلگىرىكى ئا - زابلىرىم خېلىلا يېنىكلەپ قالدى.

بىر ياخشىنىڭ بىر يامان تەرىپى بولماي قالمايدىكەن. ھەرە كۆنكىنى چاينىغاندا بۇرۇنۇم ئېچىلغىنى بىلەن ئاردىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتۈپ چىشلىرىم بوشاپ چۈشۈشكە باشلىدى. كېيىن ھەسەل قالدۇقىنىڭ ئۆزىدىن ئازراق تاپتىم. لېكىن، ئەمدى ئۇنى چاينىغۇدەك چىش قېنى؟ يەنە بىر يېرى، ئۇنى ئېغىزنى چىك يۇمۇۋېلىپ چايناش كېرەك ئىكەن. سەۋەبى، شامال تەگسە ئۇ تېرىقتەك چېچىلىپ چاينىغىلى بولمايدىكەن.

مەيلى تۇمۇ تېگىپ ئاغرىڭ، مەيلى خرونكىلىق رىزىت بىلەن ئاغرىڭ، بۇرۇننى داۋالاشتا كىر سوپۇنغا يېتىدىغىنى يوقمىكەن دەيمەن. ئۇنداق دېيىشىمىدىكى سەۋەب، چۈش - كۈرۈپ بۇرۇن ۋە كۆزلىرىڭىزدىن سۇ ياكى ياش ئېقىپ ئارامىڭىزغا قويمىغاندا كىر سوپۇننى ئېزىپ كۆپۈكىنى چىمچىلىقىڭىز بىلەن ئېلىپ بۇرۇننىڭ ئىچىگە سۈرۈڭ. بەزىلەر بىر قېتىم سۈرۈپلا ۋاي، بۇمۇ چاغلىق ئىكەن، دەپ تاشلىۋېتىدۇ. ئۇنداق چىدىماسلىق قىلىشىڭىز چوقۇم ئاغرىقنى كۈچەيتىۋالىسىز. ئاچچىققا چىداپ تۇرۇپ كۈ - نىگە تۆت - بەش قېتىم سۈرۈڭ. بەزىلەرگە بىر - ئىككى كۈن، يەنە بەزىلەرگە ئۈچ - تۆت كۈن كۇپايە.

كۆرگەن كۆرگەننى قىلۇر، دەپ مەنمۇ پەقەت ئۆز تەجرىبەمدە كۆرگەننى مىسال تەرىقىسىدە ھېكايە قىلدىم. يەنە بىر ئېيتىپ كېتىدىغىنىم بۇنىڭ باشقا ئورگانلارغا ھېچقانداق ئەكس تەسىرى يوق.

ئۇزۇن گەپنىڭ قىسقىسى، مەن تارتقان ئازابى باش - قىلار تارتىمىسۇن.

M
I
R
A
S

سۇۋادان

مەلۇم بىر سەۋەب بىلەن ئەمگەكچى قازاق ناھىيىسى- نىڭ تاشتىقارا يېزىسىغا بارغانىدىم. يېقىن ئارىلىشىپ يۈر- گەن قۇددۇس ئىسىملىك كىشى ئاتىسىنىڭ يىلىنى ئۆتكۈ- زۇۋىتىپتۇ. نەزىرگە قاتناشماي مۇمكىن ئەمەس.

ئەتىگەنرەك ئەل يىغلىمىغان چاغدا باردۇق. سالام- لاشقاندىن كېيىن تۆت- بەشمىز بىر چەتتە پاراخلىشىپ تۇرساق، يېنىمىزغا قۇددۇس كەلدى.

— كامال،— دېدى ئۇ ماڭا مۇراجىئەت قىلىپ،— ئا- داش ئاخشامدىن بېرى قىزىمنىڭ چىشى ئاغرىپ تاشنى ئۆرە ئۆتكۈزدۇق، قولۇڭ خېلى ئەپلىك ئىدى، بىر نەرسە قىلامسەن؟

— قۇرت يېمىگەندۇ؟

— ياق.

— ئۇنداق بولسا ئۆيۈڭدىن پالتاغنى ئېلىپ چىق.

خىيالىمغا بىردىن سۇۋادان كەلدى، بەش- ئالتە ياش- لىرىم بولسا كېرەك، ئەتمالىم، كىچىك ئانامغا ئەگىشىپ، بۇلاق دېگەن يېرىمىزگە باردىم. بۇ يەردە ئەيىۋن كېس- لىۋاتاتتى، تۇرۇپلا چىشىم بىر قاتتىق ئاغرىدى، دومىلاپ كەتتىم، شۇ چاغدا كىچىك ئانام كىملىرىنىڭدۇ گېيىگە ك- رىپ بەگىدىۋانە ئۇرۇقىنى قورۇپ، لاتىغا ئورىدى- دە، مېنىڭ قۇلقىمغا باستى، كېيىن ھوشۇمدىن قانداق كەت- كەنلىكىمنى بىلمەيمەن، كۆزۈمنى ئاچتىم، تېخىچىلا بېشىم قېيىۋاتىدۇ، ئازراق قەي قىلدىم، كىچىك ئانام گاراڭ بو- لۇپ قالغانلىقىمغا قارىماي مېنى ئاتنىڭ ئالدىغا مىندۈ- رۇپ، مەھەللىگە ئېلىپ ماڭدى. مومام ئەھۋالنى بىلىپ سۇ ئىچكۈزدى، توخۇ قانتىدىن بىر تال ئېلىپ تامىقىمغا ئې- لىپ قۇسۇۋىدى.

— ھوي، خام كالا، بالىنى ئۆلتۈرۈپ قويساڭ قانداق قىلاتتىڭ؟ شۇ بۇلاققا نېمىشكە ئەگەشتۈرۈپ باردىڭ، سېنى بۆرە يەپ كېتەتتىمۇ؟— دەپ ۋايسايتتى مومام،— ئۆلتەرگەن بولساڭ ئاكاڭ ئەمەس، ئۆزۈملا چاچلىرىڭنى بىر تالدىن يۇلاتتىم، يوق بىرىنىڭ گېيىگە كىرگۈچە، ئې- لىپ ئۆيىگە قايتساڭچۇ؟ ھېلىمۇ خۇدايم ساقلاپتۇ جېنىم بالامنى.

كىچىك ئانام داپتەك ئىشىشىپ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرد- دۇ، زۇۋانى تۇتۇلغان، ئەيىبلىك.

— چىشى ئاغرىقىغا سۇۋاداننىڭ قوۋزىقىدىن ئېسىل

دورا بارمۇ، بۇ دۇنيادا؟— دېدى مومام مەريەمخان.

قۇددۇس قىزىنىڭ چىشى ئاغرىۋاتقانلىقىنى ئېيتقاندا مېنىڭ يادىمغا شۇ ۋەقە كەلدى- دە، ئىشەنچلىك ھالدا پالتا سورىدىم.

ئايپالنا بىلەن سۇۋادان دەرەخنىڭ قوۋزىقىنى چېپىپ، تېشىدىكى ئاق پوستىنى پىچاق بىلەن شىلىپ ئېلىپ تاش- لىدىم. ئىچكى قىسمىدىن بىر پارچە كېسىپ قۇددۇسقا تۇتقۇزدۇم.

— مە، مۇشۇنى قاينىتىپ قىزىڭ ئىسسىق- ئىسسىق ئاغزىغا ئېلىپ تۇتسۇن، ئېيتىمىدى دېمە، قايناتما ئاچچىق بولىدۇ،— دەپ ئاگاھلاندۇردۇم.

ئەتىسى ئەتىگەنلىكى ھويلىغا چىقىپ تۇرسام، قۇد- دۇس كىرىپ كەلدى.

— ئاخشام كىرەي دېسەم، ۋاقت بولمىدى، ئۆزۈڭ بىلىسەن، ئۆيدە يىراق- يېقىندىن كەلگەن تۇغقانلار،— دېدى قۇددۇس كەچۈرۈم سورىغاندەك قىلىپ،— قىزىنىڭ ئۆزىنى كىر دېسەم، ئىزا تارتىپ ئۈنىمىدى، خۇدايم بىر جېنىڭغا مىڭ جان بەرسۇن.

مەن بۇنى بەلكىم بىر تاسادىپىيلىقتۇ، مومام مەريەم- خاندان ئوبدانراق بىلىۋالغانلىقىمىنى قارا، دەپ ئېچى- دىم، بىراق ئېچىنىشىم بىكار بولۇپ چىقتى، چۈنكى ھو- مانىنىڭ روھى قوللىدىمۇ بىلمەيمەن، كېيىن نۇرغۇن قېتىم تەجرىبىدە ياخشى نەتىجە بەردى. بۇنى ئىسپاتلاش ئۇ- چۈن يەنە بىر مىسالنى كەلتۈرمەكچىمەن. كۈنلەرنىڭ بى- رىدە كىندىك قېنىم تۈكۈلگەن تۈگمەن يېزىسىغا باردىم. ئانام ھېلىقى مېنى بۇلاق دېگەن يەردە ئۇ دۇنيالىق قە- لىشقا تاس- تاس قالغان كىچىك ئانامنىڭ ئىككى كۈندىن بېرى چىشى ئاغرىپ سىرتقا چىقالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. ئالدىراش ئانامنىڭ بىر ئايپۇر چېيىنى ئىچىپ، كىچىك ئا- نامنىڭ ئۆيىگە يېتىپ باردىم. بىچارە ئانام ئاغرىق ئازا- بىنى تارتىۋېتىپتۇ.

ئۇلارنىڭ ئىشىكى ئالدىدا تۆت تۈپ سۇۋادان دەرەخ ئۆسكەنىدى. پالتىنى كۆتۈرۈپ چىقتىم- دە، بىرىنىڭ قوۋزىقىنى چېپىپ چۈشۈردۈم ۋە قاينىتىپ دورا ياساپ بەردىم.

— مانا، ساڭا دورا، مۇشۇنى بىردەم- بىردەم

2
0
0
4
6

ئىسسىق — ئىسسىق ئاغزىغا ئېلىپ ئولتۇر، ئاچچىقلىق —
دىن قورقما، بۇ ساڭا ئەتىگىچە يېتىدۇ، ئاغرىق توختىمىسا
ئەتە كەلگەندە يەنە قاينىتىپ بېرىمەن، دەپ چىقىپ
كەتتىم.

قولۇم — قوشنا، ئۇرۇق — تۇغقانلار كېلىپ ئەتىگەندە —
كى ھايال بولۇپ چىقتىم، يولدا ئويلىمىغانلا يەردە چىشى
ئاغرىپ ياتقان كىچىك ئانام بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم،
چىرايدىن تۇنۇكۈنكى شۈمشەرەش، بىچارىلىقتىن ئەسەر
قالماپتۇ. چاچلىرىنى تاراپ، ئادىتىچە چاچ تەڭگىلىرىنى
سېلىپ تويغا ماڭغاندەك ياسىنىپ چىقىپتۇ، چاچلىرىنىڭ
قېتىپ تۇرغىنىغا قارىغاندا ئەتمالىم بېشىغا يېلىمۇ چاپقان
بولسا كېرەك، ئۇ بىزنىڭ يېزىدا كونا پوسۇنى قويماي
يۈرگەن بىردىنبىر ئايال.

— ئاكام قانداق؟ — دەپ سورىدى ئۇ سالام — سائەت —
تىن كېيىن، — ھاردۇقۇڭ چىقىپتۇمۇ؟
— ئۆزۈڭنىڭ ئەھۋالى قانداق، چىشىڭنىڭ ئاغرىقى
بېسىلدىمۇ؟

— ۋىيەي، مەن ساڭا تېخى رەھمەت ئېيتقىلى مېڭە —
ۋېدىم. ۋاي جېنىم قېرىندىشىم، — دەپ پېشانە، مەڭزىلە —
رىمگە سۆيۈپ كەتتى، — ئەكەلگىنە ئالتۇن قوللىرىڭنىمۇ
سۆيۈپ قويماي.

كېيىنمۇ بۇ دورىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئادەملەر ئارام
ئالدى. چىش ئاغرىقىغا ئادەم ئۆلمەيدۇ، چىش ئاغرىقىنى
ئادەم بىلمەيدۇ، ھەق گەپ.
بىراق، مەن ئوقۇغان كىتابلارنىڭ ھېچبولمىغاندا بى —
رەرسىدىن سۇۋادان دەرىخى قوۋزىقى تەركىبىدە نېمە
بارلىقىنى ئوقۇغىنىم يوق. كەلگۈسىدە بەلكى ئالىملار ئۇ —
نەمۇ تەكشۈرۈپ ئېنىقلار.

توخۇ يېغى

ئاڭلىغانلىرىم بىلەن تۇرمۇشتا سىناپ كۆرگەنلىرىم
ئويلاپ كۆرسەم خېلى جىق ئوخشايدۇ، بىرنى يازسام
بىرى قېلىۋاتىدۇ. ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلىش نىيىتىدە
قولۇمغا قەلەم ئالغانىكەنمەن، ھېچنەرسىنى يوشۇرماي
قەغەزگە چۈشۈرىمەن. ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى بىرىگە
بولمىسا، بىرىگە چوقۇم داۋا بولىدۇ.

ئۇدۇل قوشنىمىز يالغۇز ئايال گ × × تۇيۇقسىزلا

ئۈچ — تۆت كۈن يوقاپ كەتتى. مەن تېخى ئۇنى ئۇ —
رۇق — تۇغقانلىرىنىڭ ياكى پەرزەنتلىرىنىڭ ھالىدىن خە —
ۋەر ئېلىشقا كەتكەن ئوخشايدۇ، دەپ يۈرۈپتىمەن. كېيىن
ئۇقسام، ئۇ دوختۇرخانىدا يېتىپ چىقىپتۇ.

— دوختۇرخانىدا ياتقان بولسىڭىز تازىمۇ چاپسان
چىقىرىۋېتىپتۇغۇ؟ — دېدىم ئەجەبلىنىپ.

— سىزدىن نېمىسىنى يوشۇراي، قوشنام، گېموروي
ئىدىم، بۇ كاساپەت ئارامنى قويماي جىلە قىلىۋەتتى،
دوختۇرغا كۆرۈنۈۋېدىم كېسەلخانىدا يات، ئوپىراتسىيە
قىلايلى، دېدى. رازى بولدۇم. بىر بۆلۈمدە ئۈچ — تۆت
ئايال ياتىدىكەن، بىر — بىرىمىزدىن قانداق ئاغرىق بىلەن
ئاغرىغانلىقىمىزنى سۈرۈشتە قىلدۇق. مېنىڭ گېيىمى ئاڭ —
لاپ تام تۈۋىدىكى كارىۋاتتا ياتقان ئايال ئورنىدىن تۈ —
رۇپ ئولتۇردى.

— تىغ تەگكۈزۈشكە ئالدىراشنىڭ ھاجىتى يوق، —

دېدى ئۇ، — باشقا ھېچ ئىلاج قىلالىدىڭىزمۇ؟

— ئاڭلىغاننىڭ ھەممىسىنى قىلىپ كۆردۈم، كاساپەت
ھازىر پولىتسىيە تېشىغا چىقىپ قالدى، ھەتتا مېڭىش —
تۇرۇشلارمۇ ئۆزگىرىپ كەتتى، ئارا — چۇلدا تېخى يېرىد —
لىپ ... ئۆزىڭىز بىلىسىز — دېدىم.

— توخۇ يېغىنى ئىشلىتىپ كۆردىڭىزمۇ؟

— ياق، بۇنى تېخى ئاڭلىماپتىكەنمەن.

— ئۆيىڭىزگە چىقىپ كېتىڭ، ئوپىراتسىيە قىلدۇر —
ماڭ، — دېدى ئۇ سالماقلىق بىلەن، — بۈگۈن ئوپىراتسىيە
قىلدۇرغىنىڭىز بىلەن بىر يىلدىن كېيىن يەنە دوختۇرخانىغا
بارىسىز. ئۇنىڭ قوزغىلىدىغان ئادىتى بار. ئۆيىڭىزگە
چىقىپ بازاردىن بىر سېمىز توخۇ سېتىۋېلىڭ، ئۇنىڭ ئىچ
مېيىنى توغراپ خۇددى قۇيرۇق مايغا ئوخشاش كۆيدۈ —
رۈك، جىگىردىكىنى سۈزۈپ ئېلىۋېتىڭ، كۈندە ئاخشىمى
يېتىش ئالدىدا سوپۇنداپ يۇيۇڭ، ئاندىن پاختىنى مايغا
چىلاپ ئاغرىۋاتقان يېرىڭىزگە تىقىپ قويۇڭ، ئەتىگەندە
تەرەت بىلەن چىقىپ كېتىدۇ، بەش كۈندە ساقىيىپ كېت —
سىز.

— بۇمۇ بىر ئەپقاچتى گەپتىن بولسا كېرەك، — دەپ

ئويلىدىم، لېكىن قوشنام گ × × غا سىر بەرمىدىم.

— ھەر ھالدا سىناپ كۆرۈش كېرەك ئىكەن، ئۇنىڭ

M
I
R
A
S

ئالدىنقىغا ئادەملەرنى ياندۇر - ياندۇر كەلتۈرۈشنىڭ نېمە ھاجتى؟

— ئۇ دېگىنىڭز توغرا، دەيتتى، ئۇ سوغۇق قانلىق بىلەن تەرنى تۈرمەي، مەن ئىلگىرى خۇددى سىز ئويىدىمىغاندەك ئالدىغا كەلگەنلەرگە ھەممىنى ئېيتىپ چۈشەندۈرۈۋەتتىم. ئۈچ - تۆت يۇرت چوڭى «سەن ئۇنداق دو- رىلارنى كۆرگەنلا ئادەمگە ئېيتىپ، كۆرسىتۈۋەرمە. پە- قەت ئۆزۈڭ ياساپ بەر، بولمىسا قولۇڭدىن بەرىكتىڭ كېتىدۇ» دەپ مەسلىھەت بەردى. شۇنىڭدىن بۇيان شىپا- لىق ئوت - چۆپلەرنى دورىخانغا تاپشۇرمايدىغان، كەل- گەنلەرگە ئېيتىپ كۆرسەتمەيدىغان بولدۇم. دورىنى پەقەت ئۆزۈم ياساپ بېرىۋاتىمەن.

بۇ جاھل ئادەمگە ھەرقانداق قىلساممۇ، ئۆز سۆزدىن قايتىمىدى، ئاڭلىغىنىم خاتا بولمىسا، ئۇ ھېلىمەم ھېچ- كىمگە سىر بەرمەي، دورىنى پەقەت ئۆزى ياساپ بېرىدۇ. ئاتقان ئوخشايدۇ. بىلىمىم، ئۇنىڭ ئۇسۇلى توغرىمۇ. بىراق، باشقىلار ئۆلسە، سەنمۇ ئۆلەمسەن، دېگەندەك ئۇنىڭ يولىنى تۇتقۇم كەلمىدى.

پۇت ئاغرىقى، پۇت بولغاندىمۇ، لېپەك ئاغرىقى. بۇنى سۆزلەپ بەرگۈچىمۇ: «بۇ دورىنى ھېچكىمگە ئېيتما، ياخشى بولسا ئۆزىدىن، يامان بولسا سېنىڭدىن كۆرىدۇ ۋە تىللايدۇ» دەپ تاپىلغانىدى، مەن پەقەت ياخشى نىيەت بىلەن ئېيتىۋاتىمەن.

مېنىڭ بۇ سۆھبەتدەش ئۆزبېكىستان رادىئوسىنىڭ خادىمى نىچايىپ دېگەن كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ھېكايىسى تۆۋەندىكىچە:

ئايالمنىڭ پۇتى ئاغرىپ كۆرسەتمىگەن دوختۇرۇم، ئاپارمىغان دوختۇرخانا قالمىدى.

— ئايالغىزنىڭ پۇتى بولغاندا، پۇتنىڭ قايسى يېرى ئاغرىيتتى؟ — دەپ يېپىدىن - يىغىنىسىگىچە سورىدىم.

— لېپەكنىڭ ئاستىدىن باشلاپ يۇقىرىسىغا، قىسقىسى، قىلمىغان دورام قالمىدى، دېسەممۇ بولىدۇ. بىر كۈنى ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشى يىللىرى بېسىپ ئۆتكەن يوللىرىم خىيالىمغا كەلدى - دە، شۇلارنى ئويلاپ ياتاتتىم. تۇرۇپلا پۇتىدىكى جاراھەت قۇرتلاپ كەتكەن بىر ئەسكەر دوخ- تۇرخانىنىڭ نېرىسىدىكى سازلىق بويىدا ئولتۇرۇپ، يارد-

نېمە زىيىنى بار - دېدىم - بەزىدە ئەرزىمىگەنلا بىر نەرسە سەۋەب بولۇپ قالىدۇ.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن، - دېدى قوشنام. شۇ ئارىدا دەم ئېلىشقا كېتىپ قالدىم، 20 كۈندە قايتتىم، كەچقۇرۇنلۇقى ئىشك ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا دەم ئېلىپ ئولتۇراتتىم. گ × × چىقىپ كەلدى. — ھە، قوشنا قانداق؟ - دېدىم مەن.

— نېمىسىنى يوشۇراي قوشنا، ئانامدىن قايتىدىن تۇ- غۇلغاندەك بولدۇم، تىلىمغا ئاش، ئىشقىلىپ مۇشۇنىڭ بىلەنلا قۇتۇلغان بولسام ... — خۇدا شىپالىق بېرىپتۇ - دە ... — شۇكۇر.

قوشنامنىڭ بۇ ھېكايىسى مەن ئېقتىماي - تېمىتاي تونۇشلاردىن ئۈچ - تۆتىسىگە ئېيتىپ بەردىم. لېكىن ئۇ- لار قانداق بولغانلىقى توغرىسىدا ماڭا لام - جىم دېمىدى، بىراق ئۇنچىقماي يۈرگىنىگە قارىغاندا ئۇلارمۇ بۇ ئاغ- رىقتىن قۇتۇلغان بولسا كېرەك، بولمىسا ئاللىقاچان ھالىنى ئېيتىپ ئالدىمغا كېلەر ئىدى. بەلكى بەزىلەرگە ئوخشاش ئۆزۈمنىڭ ئەقلى بىلەن مەن مانا شۇنداق ئاغرىقتىن ئاسان قۇتۇلدۇم، دەپ ماختىنىپ يۈرگەندۇ.

توخۇ يېغى توغرىسىدا گەپ بولۇنغاندا مۇنداق بىر نەرسىنىمۇ ئەستىن چىقارماسلىق كېرەك. بەزىلەرنىڭ بېشى بولۇپمۇ چوققىسى ئاغرىيدۇ، تولا ۋاقتلاردا ئۇنىڭغا ھەتتا دوختۇرخانىلارنىڭمۇ دورىسى كار قىلمايدۇ. بېشى خۇددى شۇنداق ئاغرىغانلارنىڭ چوققىسىغا يېغى سويۇلغان تو- خۇنىڭ ئىچ يېغىنى تېڭىش لازىم. ئۇنى مومام رەمىتىمۇ بۇيرۇيتتى. ئەگەر باش ئىسسىقتىن ئاغرىغان بولسا توخۇ يېغى چاپلانغاندىن كېيىن ئاغرىق توختايدۇ، ئەتىمالم باشنىڭ ئىچىدە پەيدا بولغان ئىششىقلارنىمۇ قايتۇرسا كېرەك.

يود

يار كەنت شەھىرىدە تۇرىدىغان بىر تېۋىپ بىلەن سۆھبەتلىشىشكە توغرا كەلدى. بىراق ئۇ گەپ يورغىلىتىپ ھېچ نەرسىنى دەپ بەرگۈسى كەلمىدى. — ياخشىلىق قىلغاندىن كېيىن ئاخىرىغىچە ياخشىلىق قىلىڭ - دە، - دېدىم ئۇنىڭ قىلىقىغا نارازى بولۇپ، -

20046

سنى سازلىق سۈيىدە يۇغان ئىكەن، ئەتىگەنلىكى قارىسا قۇرتلار تۈكۈلۈپ، يارىسى قارىيىپ قاپتۇ. كېيىن ئۇنى دوختۇرلار تەكشۈرۈپ كۆردى. سۇ تەركىبىدە يود بار ئىكەن. يارىغا شۇ تەسىر قىلغانىكەن. ئۇ سۇ ناھايىتى يىراققا، ئايالىمنى ئاپىرىش تەسى، شۇغا ئۆيىدىكى يود بىلەن لېپەكنىڭ ئاستىغا سېتىكا ياساپ كۆرمەيەنمۇ، سەۋەب بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس، دەپ ئويلىدىم ۋە ئورنۇمدىن تۇردۇم. دە، لامپىنى ياندۇرۇپ پەلكۈچ ياسىدىم. لېپەكنىڭ ئاستىغا يود بىلەن سېتىكا ياسىدىم ۋە ئوراپ ياتى قۇزۇۋەتتىم. ئەتىگەنلىكى ئايالىم ئويغىنىپ:

— ئۇان ساڭا ئانسا ئويناپ بېرىمۇ؟— دەيدۇ.

— قانداقسىگە؟

— پۈتۈم يەيپەڭگىل، خۇددى ئاغرىپ باقمىغاندەك تۇرىدۇ.

— خۇداغا شۇكۇر، ئالدىرىما، تېخى ئانىسىمۇ ئويناپ قالارسەن.

ئايالىمنى ئۇدا ئۈچ كۈن ئاخشىمى سېتىكا ياساپ ياتى قۇزدۇم. مانا بەش يىلدىن ئېشىپ قالدى، ئايالىم خۇددى ھېچنەمە بولمىغاندەك يۇرىدۇ.

ئۇان نىچايىقىنىڭ گېيى مېنى ھەيران قالدۇردى. چۈنكى بىز ئۆيىدە مۇبادا پەرزەنتلىرىمىزگە تۇمۇ تېگىپ، يۆتىلىپ قالسا، بالىنىڭ ئوڭ مۇرىسىگە، تۆشىگە ۋە تاپىغا خۇددى كاتەكچە دەپتەر شەكىلدە سېتىكا ياساپ داۋالايتتۇق. نىچايىقىنىڭ دېگىنىمۇ بۇنىڭدىن ئانچە پەرقلىق ئەمەس ئىدى. كېيىنكى يىللىرى نىچايىقىنىڭ بۇ ئۇسۇلنى تالاي بىمارلارغا سۆزلەپ بەردىم. كۆپچىلىكى كېلىپ ئۆزلىرىنىڭ مىننەتدارلىقىنى ئىزھار قىلىشتى.

كىمدۇر بىرى مۇبادا دوۋىسىغا سۇغ تېگىپ ئاغرىسا، دوۋىساق ئۇستىگە يود بىلەن سېتىكا ياساشنىڭ ياخشى نەتىجە بېرىدىغانلىقىنىمۇ تەكىتلىگەندى. ئەمما مەن بۇ ئۇسۇلنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مۇنداق كېسەل ئالدىمغا كېلىپ باقمىدى.

بەزىلەر سۇغ تېگىپ يۆتەلگەندە برونخىتتا بىر ئىس-تاكان قايناقسۇنى سەل سوۋۇتۇپ بىر تامچە يود تېمىتىپ ئىچسە، زۇكامدىن ئاسان قۇتۇلۇشقا بولىدىغانلىقىنى تە-

كىتلىشى. ئەمما مەن ئۇنى سىناپ كۆرمىدىم.

پىياز سۈتى

چاچنىڭ تۈكۈلۈشى ئادەمگە ئۇنچىلا بىر قايغۇ-ھەسرەت، چاچا-مۇشەققەت ئېلىپ كەلمەيدۇ. ئالەم بىنا بولغاندىن بېرى چېچى چۈشۈشتىن بىر نەرسە بولغان ئا-دەمنى ھېچكىم كۆرگىنى يوق. ئەمما، ئاتا-بوۋىلار «چاچ ئادەمنىڭ زىننىتى» دېگەنلىككەن. ھەقىقەتەنمۇ باشتا چاچ بولمىسا، ئادەمنىڭ چىرايى-شەكلى ناھايىتى سەتلەشپ، غەيرىي كۆرۈنىدۇ.

بىز بۇ بايتا بېشىدا تامامەن چېچى قالمىغان ئادەملەر توغرىلۇق ئەمەس، پەقەت باشتىكى ئادەمگە سىن بېرىپ تۇرىدىغان چاچنىڭ دائىرىلىك چۈشۈشى توغرىسىدا ھېكايە قىلماقچىمىز. چۈنكى بۈگۈنكى ھەممە نەرسە خىمە-يىلەشكەن، ئاتوم زامانىسىدا مۇشۇنداق كېسەل پەيدا بولۇپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلماقتا. بۇ بولۇپمۇ قىزلىرىمىزغا نىسبەتەن بىر چوڭ پاجىئە بولۇپ تۇرماقتا. قايسى بىر قىز ھەممە ئەزاسى بېجىرىم، كەم-كۈتسىز بولۇشىنى خالىمايدۇ، دەيسىز؟

يازكەنت شەھىرىدە مېنىڭ مۇھەممەد ئىسملىك كۆڭلى يېقىن ئاغنىم بار. بىر كۈنى شۇلارنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇپ، چاچ چۈشۈش توغرىلۇق گەپ بولۇپ قالدى. بىرىمىز ئۇنى، بىرىمىز بۇنى دېيىشتۇق. ئاخىر گەپ مۇھەممەدنىڭ ئايالى ماھىنۇرغا كەلدى.

— بىر كۈنى قارىسام،— دەپ باشلىدى ماھىنۇر ھېكايىسىنى،— بىزنىڭ ئىشىك ئالدىغا ئۇششاق بالىلار يى-قىلىپ ئويناۋېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئوينىغىنىغا زوقلىنىپ قاراپ تۇردۇم. بىر ۋاقىتتا كۆزۈم بېشىنىڭ ئۇ يەر، بۇ يېرىدە چېچى يوق بىر بالىغا چۈشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەددىسىمۇ بار ئىكەن، چاقىردىم:

— قىزىم،— دېدىم ئۇنىڭغا،— ئۆيگە بېرىپ ئاپىڭىزغا ئېيتىڭ، ھەر كۈنى ئاش-تاماق ئېتىشكە پىياز توغرىغاندا چىققان سۈتى ئۆكۈڭىزنىڭ ئاۋۇ چېچى چۈشۈپ كەتكەن يېرىگە ئېرىنمەي سۈركەپ قويسۇن، ماقۇلمۇ؟

— ماقۇل، چوڭ ئاپا، ئېيتىمەن.

ئويناپ يۈرگەن بالىنىڭ خىيالى بىر يەردە بولمايدۇ. غۇ. مەن ئۇ قىز ۋەدە قىلغان بىلەن بەربىر ئۇنتۇپ قال-

M
I
R
A
S

چىغا قىلىندىغان چارنى دەپ بەرگەنلىكىم يادىمدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندى.

— كامالدىن، خۇش خەۋەر — دېدى ئۇ دۇئادىن كېمىن ھويلىغا چىققاندا، — سىز دەپ بەرگەن كۈنلا قىزىمىڭىزنىڭ بېشىغا پىياز سۈتىنى سۈركەشنى باشلىۋېدى، چاچىڭىزنىڭ تۆكۈلۈشى توختاپ چۈشكەن چاچنىڭ ئورنىغا يېڭىدىن چاچ چىقىشقا باشلىدى.

دەپ بەرگىنىم كارغا كەلگەنلا بولسا، ئەلۋەتتە بۇ چوڭ خۇشاللىق. پىياز قايناتمىسا باشنى يۇيسىمۇ چاچ چۈشۈشنى توختاتقىلى بولىدىغانلىقى ئەمەلدە سىنالىغان ئىشلارنىڭ بىرى.

(داۋامى بار)

ئاپتورنىڭ 1993 - يىلى نەشر قىلىنغان «شېلىق يۈز ئون گىياھ» ناملىق كىتابىدىن تەييارلاندى.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىز ئورخۇن

كۆزلىشىش

بالىسى: نىۋىشياۋلياڭنىڭ ئۆيىدىكى ئىت بۇرۇنقىدىنمۇ ئورۇقلاپ كېتىپتۇ.

دادىسى: قارىغاندا ناھىيە شۇجىسى نىۋىشياۋلياڭنىڭ ئىككىنچى سەپكە چۈشۈپ قالغان گەپ...

بالىسى: مائېرچاڭنىڭ ئۆيىدىكى ئىتنىڭ ھالى بۇرۇنقىدىنمۇ بەك خارابكەن.

دادىسى: ئېھتىمال باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ما-جۇيچاڭ تۈرمىگە چۈشكەن گەپ.

بالىسى: جۇفاڭنىڭ ئۆيىدىكى ئىت ئىلگىرىكىدىنمۇ غالىجىرلىشىپ كېتىپتۇ؟

دادىسى: ئۇنداق بولسا جۇ مۇئاۋىن باشلىق قۇرۇلۇش كومىتېتىغا رەسمىيلىشىپتۇ - دە.

بالىسى: دادا، سەن ئازامغا چىققاندىن بۇيان سىرتقا چىقمىغانغۇ، بۇ ئىشلارنى قانداق قىلىپ بىلىپ تۇرسەن؟

دادىسى: ۋاي بالام، ئىت دېگەن ئىگىسىنىڭ سايىسى - دە...

ئىمزالىق «تاللانغان فىلىپتونلار» ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىللىق 4 - سانىدىن ئېلىندى

ئەزىزە تۇيغۇن تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

دى، دەپ يۈردۈم. بىر كۈنى ئىشىكىمىز ئالدىغا يەنە با-لىلار يىغىلىپ قاپتۇ. ئۇلارنى كۆرۈپ ھېلىقى چېچى چۈ-شۈپ كەتكەن بالا يادىمغا كەلدى. قارىسام ئۇمۇ پىلتىڭ-لاپ پوڭزەك ئويناپ يۈرۈپتۇ. ئۇنى چاقىرىپ قارىسام، بالىنىڭ بېشىدىكى تاقىر يەرگە غۇچچىدە قاپقارا چاچ چىقىشلى تۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ خۇددى ئۆز بالامدەك خۇشال بولۇپ كەتتىم.

— ماھىنۇر بۇنى ئۆزىڭىز بىلىپ ئېيتىشىڭىزمۇ يا بىردىن ئاڭلىغانىدىڭىز؟

— ئويلاپ - ئويلاپ ھېچ يادىمغا كەلتۈرەلمىدىم، — دېدى ماھىنۇر، — بىرىدىن ئاڭلىغان بولسام كېرەك. پىياز توغرىغاندا چىقىدىغان سۈتنى شىرنە دېسىمۇ بولىدۇ. بە-راق ئۇ پىيازنى ئېزىپ چىقارغاندىكى شىرنىغا پەقەت ئوخشمايدۇ، سۈتتەك ئاق، شۇڭا ئۇنى پىياز سۈتى دېدىم. ھېلىقى بالىنىڭ ئانىسى خېلى دىتى بار ئايال ئوخشايدۇ، ھېنىڭ گېيىمگە ئىشىنىپتۇ.

ماھىنۇرنىڭ گېيى مېنى ھەم ئەجەبلەندۈردى ھەم قە-زىقتۇردى. شۇ ھامان ئۇنى بىر سىناپ بېقىش ئىستىكى تۇغۇلدى. لېكىن، چېچى دائىرلىك چۈشكەن بالا ئادەمگە ئۇچراۋەرەيدۇ. شۇنىڭدىن تالاي يىللار ئۆتتى.

— كامال، — دېدى قوشنىلاردىن بىرى نەدىندۇر كې-لىۋاتقىنىمدا مېنى چاقىرىپ - قاراڭ، بىزنىڭ كەنجى قىز-نىڭ چېچى ئۇ يەر، بۇ يەردىن چۈشۈپ بىچارىنى پارا-كەندە قىلىۋاتىدۇ. دوختۇرغا بارغانىدى، دورا بېرىپتۇ. لېكىن ئۇنىڭ ئۈنۈمى بولمايۋاتىدۇ. شۇنىڭغا بىر نەرسە دەپ بەرسىڭىز چۇ!

يادىمغا يار كەتتىك ماھىنۇرنىڭ ھېكايىسى كەلدى - دە، ئۇنى دەپ بەردىم.

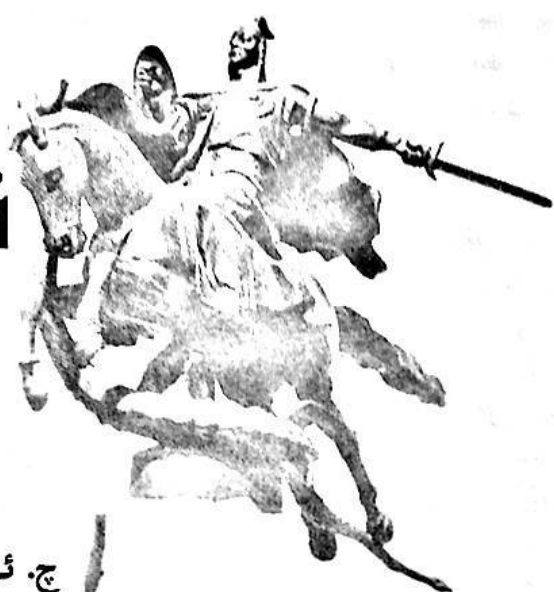
— بولىدىغان گەپكەن، قوشنا، — دېدى قوشنام، — يەيدىغان كۆكتاتنىڭ بىرىكەن، ئۇنىڭ نېمە زىيىنى بار دەيسىز؟ ھازىرلا بېرىپ ئۆيىدىكىلەرگە ئېيتاي.

يۇرتىمىزدا توي بار ئىدى. ئۇنىڭغا بالدۇرراق بېرىپ-تىمەن، شۇڭا تۆردە ئولتۇرۇپ قالدىم. ھېلىقى قوشنام كېيىنرەك كەلدى، بىراق ئۇنىڭ كۆزلىرى مېنىڭدە ئىدى. قاچانلا قارىماي، ئۇ ماڭا بىر نەرسە دەيدىغاندەك كۆرۈ-نەتتى. مەنمۇ ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى ئاڭلىغۇم كېلىپ تاقەتسىزلىنىپ كەتتىم. بىراق ئۇنىڭ قىزىنىڭ چې-

2004

قىيادىكى ئوۋچىنىڭ ئالەم - زارى

چ. ئايتماتوف، م. چاقانوف

M
I
R
A
S

كۆرگەزمىسىگە قاتنىشىپ، كۆرۈرمەنلەرنى ئۆزىنىڭ كۆر-
كەملىكى بىلەن ھەيران - ھەس قالدۇرماقتا. ھەئە، بىزنىڭ
تونۇتالمىغىنىمىزنى شۇ تونۇتۇپ، بىزنىڭ ئىپتىئالىمىزغا
مىزنى شۇ ئىپتىئىپ، بىز بارالمىغان يەرگە شۇ بارسۇنچۇ...
كونا مىراسلار ساقلانغان مۇزىيلار ھەر بىر خەلقنىڭ تا-
رىخى يادنامىسىگە ئوخشايدۇ. نۇرغۇن ئەسىرلىك ئۆ-
مۈرنامىسىنى ئۆكسۈتمەي، كۆزىنىڭ قارىچۇقىدەك ساقلان-
ۋاتقان مەدەنىيەتلىك ئەللەرنى ئارىلىغاندا ئىچىڭ پىز -
پىز كۆيدۇ.

قەدىمكى دەۋردىكى مىللەتلەر بىلەن ئۇلۇسلارنىڭ
شەكىللىنىش باسقۇچى بىلەن ئوتتۇرا ئەسىرلەردىكى تاجا-
ۋۇزچىلىق، يېغىلىق قاپلىغان زاماننىڭ چېپ ئوتتۇرىسىدا
مەدەنىيەتنى، سەنئەتنى، ئىلمىنى راۋاجلاندۇرغان ئالتۇن
ئەسىر ئۆتكەن ئوخشايدۇ. يەر شارىدا نى - نى كۆركەم
شەھەرلەرنىڭ بوي تۈزەپ، سەنئەت كۆرسەتكەنلىكىنى
ئىپتىمائىدىمۇ، ئالەمنىڭ يەتتە كارامىتى دەل شۇ زاماننىڭ
تۇغۇندىسى ئەمەسمۇ؟ يەنى دۇنيانى ئاپەتتىن قۇتقۇزد-
دىغان گۈزەللىككە بولغان ئىنتىزارلىق ئۈستۈن كەلدى.
ئالەمنىڭ ئورتاق ئەسىرلەردىكى ھۆكۈمرانلىرى بۇ ئە-
زەلدىن بېغىر بېسىپ قالغان تەۋەلىكى بار يەرنى قايتىدىن
بۆلۈمگە سېلىشقا، نېسىۋىدىن مولراق يۇتۇۋېلىشقا ئۇ-
رۇندى. كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارغا كۆرسەتكەن ھەيۋەت-
سىدىن نۇرغۇن ئەلنىڭ ئەسىرلەر ھابەيىنىدە قېلىپلاشقان
تەرەققىيات ئادىتى بۇزۇلدى، يالاڭ چوقماق بىلەن چولاق
نەيزىنىڭ ئورنىنى ئالغان ئوق ئاتقۇچى قوراللار قانلىق
قىرغىن بىلەن ھەسرەتلىك يىللارنى سوغا قىلىپ كەلدى.

چاقانوف: ئىشك دەرياسىنىڭ سول تەرەپ قىرغاق-
لىرىدىكى ئىشك ئوباسىنى كامال ئاقشۇ باشچىلىقىدىكى
ئارخېئولوگلار قازغان چاغدا «ئالتۇن ئادەم» يەنى ساك
جەڭچىسى جەستىنىڭ تېپىلىشى دۇنيا ئارخېئولوگىيىسىگە
يېغىلىق بولۇپ كىردى. بۇ ئوبغا بېشىنى قىلىگە قارد-
تىپ، ئوڭدىسىغا ياتقان 17 - 18 ياشلىق ساك جەڭچىسى
دەپنە قىلىنغان. بېشىغا 200 دىن ئارتۇق ئالتۇن بېزەك
بىلەن زىننەتلەنگەن ئۇچلۇق (65 - 70 سانتىمېتىرلىق)
تۇماق كىيگەن، ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسى ئارقارنىڭ، تاغ
تېكىسىنىڭ، يولۋاسنىڭ، ئاتنىڭ، قۇشنىڭ قىياپىتى بىلەن
كەشتىلەنگەن. باش كىيىمىنىڭ چېكە تەرىپى تېكە مۇڭ-
گۈزلۈك قوش ئاتنىڭ ھەيكىلى ۋە جۈپ يوپۇرماق بىلەن
بىزەندۈرۈلگەن. بويىغا ئاسقان ئالتۇن ھالقىنىڭ ئۇچىدا
يولۋاسنىڭ باشلىرى ساڭگىلاپ تۇرىدۇ. ئۈستىگە كىيگەن
قىزىل بۇلغار پەشمىتىدە 3000 غا يېقىن ئالتۇن بېزەك بار،
بىلىنى ئۇبۇل ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن قىيىش كەمەر
بىلەن باغلاپ، ئوڭ تەرىپىگە ئۇزۇن تۆمۈر شەمشەر، سول
تەرىپىگە ئالتۇن بىلەن نەقىشلەنگەن تۆمۈر خەنجەر ئاس-
قان. قەبرىدىن 30 غا يېقىن قاچا تېپىلدى. ئۇلارنىڭ ئە-
چىدىكى كۈمۈش چۆچەكنىڭ تېگىدە 26 ھەرپتىن تەركىب
تاپقان ئىككى قۇر يېزىق بار.

بۇنىڭغا «ئىشك يېزىقى» دېگەن نام بېرىلدى. ئا-
لىملار بۇ يېزىقنى ئوقۇيالمىدى. بىراق، ئۇلار بۇ يېزىقنى
4 - ، 3 - ئەسىرلەردە قازاقىستان كۆچمەنلىرىنىڭ يېزىقى
بولغان، دېگەن خۇلاسەگە كېلىشتى. ھازىرمۇ «ئالتۇن
ئادەم» دۇنيانىڭ كۆپلىگەن تارىخى - ئېتنوگرافىيىلىك

ئىچىپ ئۆتكەن خىلمۇخىل ئۆزىگە خاس يوللىرى بار. ئوتتۇرا ئەسىردە شايباندىنلەر ئەۋلادلىرى ئوردا قۇرغان زېمىن پەقەت ئۆزبېك خەلقىنىڭلا ئەمەس، شۇنىڭغا ئوخشاش قۇرالما، ماڭغىت، يۈز، لولى تائىمپىلىرى بىلەن بۇ خارا يەھۇدىيلەرنىڭمۇ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىيات مەركىزىگە ئايلاندى. قايسى دەۋر يۈكسەكلىكىدىن نەزەر سالىشىمىز روسىيە پادىشاھلىقىغا قارايدىغان ئۆزىگە مۇسۇلمان ئۆلكىلىرىگە ئىلىم بىلەن بىلىم، دىن - شەرىئەت ئىككى چوڭ ئايماقتىن تارىدى. ئۇنىڭ بىرى - تاتار، باشقۇرت قېرىنداشلارنىڭ ئاستانىسى قازان بىلەن ئۇفا ۋە قەدىمكى بۇخارا بىلەن سەمەرقەند شەھەرلىرى. بۇ زور مەركەزلەردىكى ئاسمان پەلەك گۈمبەزلىك مازارلار بىلەن مەسچىتلەر، مەدرىسەلەر كەڭ قانات يايدىغان قول ھۈنەر-ۋەنلىك بىلەن سودا - سېتىقچىلىق خەلقىنىڭ ئومۇمىي دەرىجىسى بىلەن بىللە دۆلىتىنىمۇ ھەسسەلەپ ئارتتۇردى. قازاق خەلقى بىلەن قىرغىز خەلقى ئۇلاردىكى تارىخىي نېگىزنىڭ مۇستەھكەملىكىگە، مىللىي رەڭنىڭ قېنىقلىقىغا ھۆرمەت بىلەن قاراپ، «ئۆزبېك ئۆز ئاغام» دەپ پەخىرلىنىپ سۆزلەيدىغانلىرى بىكار ئەمەس. باشقىسىنى ئېيتىمىساقمۇ، پەقەت بىرلا مىسال: تۈركىي يىلتىزلىق خەلقلەرنىڭ بىر مۇنچىسى تولىمۇ ئىلگىرىكى دەۋرلەردىن بۇيان يېزىلىپ قالغان يىلنامىلار بىلەن شەجەرلەرنىڭ قەدىرىگە يەتمەي قۇرۇق قول قالغاندا، ئۆزبېك قېرىنداشلار ھېچقايسىسىنى چەتتە قالدۇرماي مەخسۇس قول يازما تەتقىقاتىنى تەشكىللەپ يۈكسەك مۆتىۋەرلىك كۆرسەتتى. كالا تېرىسى بىلەن قاپلانغان بىباھا ھۆججەتلەر دىن باشلاپ، پۈتكۈل تۈركىي يىلتىزلىق خەلقلەرنىڭ قەدىرىگە يەتكەن چۈشكەن شەجەرىسى، ئىلمىي نەتىجىلىرى مۇشۇ ھەيۋەتلىك ئىمارەتنىڭ تەۋەسىدە كۆزنىڭ يېغىنى يەپ، بوي تۈزەپ تۇرۇپتۇ. مانا، ئۆتمۈشۈڭگە ھۆرمەت، بۈگۈنىڭگە تەلىم، كېلەچىكىڭگە ئامانەت مۇشۇنداق ئاب-دىلەردىن باشلانسا كېرەك.

مۇشۇ سۆھبەت ئۈستىدە خىلمۇخىل سەۋەبلەر بىلەن ناملىرى تولىمۇ ئاز ئاتىلىۋاتقان، ئاشۇ ھون دەۋرىدىن بۇيان ئېلىگە باشپاناھ، يېرىگە قورغان بولغان باھادىرلەر رىمىزنىڭ ئۇنىڭدىن بۇيانقى دەۋردە ئۆتكەن، تۈركىي يىلتىزلىق خەلقلەرگە ئورتاق باتۇرلار بىلەن شاپائەتلىك خان - بەگلەرنىڭ، دانىشمەنلەرنىڭ ئىسىملىرىنى تىلغا ئېلىش مۇۋاپىقتۇر.

بىزنىڭ تارىخچىلىرىمىز بىلەن تەتقىقاتچىلىرىمىز

ئايتماتوق: تەرەققىيات، دەۋران سۈرۈش باسقۇچى مەزگىلىدە تۇتاش ماكانلاشقان قېرىنداش ئەللەرنىڭ (مەسىلەن، ھەرقايسى ئەسىرلەردە چېكى ئايرىلمىغان رۇس، ئۇكرائىن، بېلورۇس خەلقلەرنى ئالايلىق) كېيىنكى يېغىلىق زامانلىرىدىمۇ بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ئېنىق. مەسىلەن: بىزنىڭ ئەسىرىمىزگىچە ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن ھازىرقى تۈركىي خەلقلەرنى تارىخىي تىزمىسىدا ئويىسۇن خانىدانلىقى، قاڭلى خانىدانلىقى، تۈرك خانىدانلىقى، تۈركەش خانىدانلىقى، قارلىق خانىدانلىقى، قىيماق خانىدانلىقى، دەشتى قىپچاق ئېلى، ئوغۇز خانىدانلىقى بولۇپ ئاتالسىمۇ، خىلمۇخىل تائىمپىلىرىنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈپ، ئەل - يۇرت بولۇش رەسمىدىن ئايرىلمىغان.

چاقانوف: توغرا، ئوتتۇرا ئەسىرلەردە «ئوغۇز خانىدانلىقى» نى قۇرغان تۈركىي يىلتىزلىق 43 ئاتىنىڭ ئىچىدە ھازىرقى بىزنىڭ قېرىنداش قازاقلار بىلەن قىرغىزلار بار ئىدى. بارماق پۈكۈپ ساناپ ئېيتساق - قىرغىز، قازاق، ماڭغۇت، قۇرالما، قاراقالپاق، قىپچاق، تايچىق، قوڭرات، قاتاغان، جادىگەر، قالچا، نوغاي، باشقىرت، چۇۋاش، ئەستەك، قىيات، مۇناپىس، قاڭلى، تۈركمەن، نوپۇت، ۋاق، قۇشچى، ئارلاي، تاپان، ئارغۇن، كەرەيت، جالايىر، ئاۋاتى، ئۇيغۇر، تۇۋبا، قارلىق، تەبەي، تەيت، قاقارا قىرچىن، خاكاس، ياقۇت (ساخا) قانلىق كېزەك، ئالاشى، بوستان، داۋلاس، سادى، بازىس، بۇلارنىڭ ئىچىدە تاتار بىلەن قاراقالپاق، ياقۇت (ساخا) بىلەن تۈركمەن، باشقىرت بىلەن ئۇيغۇر، چۇۋاش بىلەن خاكاس، تۇۋبالار ئۆز ئالدىغا باش كۆتۈردى، قالغان ئاتلار ئۆزبېك، قىرغىز، قازاق خەلقلەرنىڭ ئاساسىنى سالىدى.

ئايتماتوق: شەجەرىگە نەزەر سالىساق، مەشھۇر قاراخاندىن ئوغۇزخان، ئاينىغان، ئوغۇزخاننىڭ ئوغلى تاغدىن خاندىن قازاق، قىرغىز، تۈركمەن، قورالما بىلەن ماڭغۇت تۇغۇلغانغۇ!

چاقانوف: ئارقاننى ئۈزۈمەي، تېخىمۇ تاراتساق ئالتۇن ئوردا تارقالغاندىن كېيىن مۇشۇ ئاتالغان خەلقلەر بىلەن ئۇلۇسلار خانىدانلىقلارغا بۆلۈنۈپ، نوغاي ئۇلۇسىغا، ماڭغۇت ئۇلۇسىغا، تاتارخانلىقىغا، قازاق خانلىقىغا ۋە 92 ساللىق ئۆزبېك ئۇلۇسىغا ئايلانغان. مەسىلەن: ئۆزبېك خانىنىڭ قول ئاستىغا ئويۇشۇپ، 92 ساللىق ئۆزبېك خەلقى ئاتىلىپ، ئوتتۇرا ئاسىيانى ماكان تۇتقان قېرىنداشلىرىمىزنىڭمۇ ئەسىردىن - ئەسىرگە ئېلىپ ئۆتكەن شەجەرىلىك تارىخى، بۈگۈنكى مەدەنىيەتكە يەتكۈچە مە.

20046

گرتسىيە يازغۇچىسى پىرسىك 448 - يىلى ھون ئوردىسىغا كېلىپ، ئېدىل بىلەن كۆرۈشىدۇ. باتۇرنىڭ تاشقى قىياپىتىنى: «ئۇنىڭ يۈز - كۆزىنى كۆرگەنلەر ئۇ - نىڭ دەل ئاسىيالىق ئىكەنلىكىنى شۇنچە بىلىۋالدى، بېشى يوغان، گەۋدىلىك، كۆزلىرى قىسقى، لېكىن تىكىلگەن جايىنى ئويۇپ چۈشكۈدەك ئۆتكۈر، مېڭىشى تولىمۇ تېز، ئاۋازى كۈمۈشتەك جىرىغلاپ تولىمۇ يېقىملىق ئاڭلىنىدۇ» دەپ تەسۋىرلەيدۇ.

ئايتماقچى: ھون ئوردىسىنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىپ، ئىنتايىن قىممەت باھالىق مەلۇمات قالدۇرغان فرادىسىيە جاھانگىرلىرى ئېدىلنىڭ كامۇس دېگەن ئىچىملىك ئىچىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. بۇ تۈركىي خەلقلەرنىڭ قەدىمكى ئۇسسۇزلۇقى قىمىز ئەمەسمۇ؟

چاقانوف: قىمىزغا قىزىپ، ئۆزىنىڭ ئالتۇن يال دېگەن تۈلپارى بىلەن لەشكەر تارتقان ئېدىل باتۇر ئانا ماكاندىن بەك يىراقتىكى رىم پادىشاھلىقىغا نېمىشقا ھۇجۇم قىلىدىكەن، دېگەن سوئال تۇغۇلىدۇ. رىم پادىشاھلىقى بولسا 4 - ، 5 - ئەسىردە بۈتكۈل ياۋروپانى قۇبۇل قىلىپ، ئۆزى خان بولۇۋاتقان قۇدرەتلىك پادىشاھ ئەمەسمۇ؟

ئېدىل ھاكىمىيەتكە ئېرىشىپ، بىپايان، قۇدرەتلىك دۆلەتنىڭ بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ياۋروپاغا تەھدىت سېلىۋاتقان رىم پادىشاھلىقى بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا ئىنتىلىدۇ. بىراق، كۆچۈپ يۈرگەن تۈرك تائىملىرىنىڭ پەيدىنپەي باش قوشۇپ مۇستەھكەم دۆلەت بولۇشىنى بەك قوللاپ كەتمەيدۇ. غانجوغا - خۇرجۇنلۇق كەلگەن ئەلچىگە، يېزىلغان سالام خەتكە مەنسىتمىگەن چىراي كۆرسىتىدۇ. گرتسىيە يازغۇچىسى پىرسىك بۇنىڭ دىن 15 ئەسىر بۇرۇن يازغان قوليازمىسىدا: «بىز ئۇنىڭ نۇرغۇن جەڭچىلىرى قوغداۋاتقان چىدىرىغا كىردۇق. ئا - تىلا ياغاچ ئورۇندۇقتا ئولتۇراتتى. بىز كىرگەن يەردە تۇرۇپ قالدۇق. ماكىسسىن يېقىنلاپ سالام قىلدى، پادىشاھ ئەۋەتكەن مۇكاپاتنى تاپشۇرۇپ: «پادىشاھ سىزگە ۋە ئائىلىڭىزگە بۈيۈك سالامەتلىك تىلەيدۇ» دېدى. شۇ چاغدا ئاتىللا: «مەنمۇ پادىشاھقا شۇنداق تىلەكتە» دېدى - دە، بىزنىڭ يېنىمىزدا تۇرغان ۋىنگىلىگە قارىلىپ، ۋارقىراپ ئۇرۇشۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ نومۇسىز ھايۋان ئىكەنلىكىنى ۋە يەنە ئىزا تارتماستىن ئوردىغا كەلگەنلىكىنى

كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرغان دېرەكلەرنىڭ تېگى - تەكتىگە يەتمەي، مەسلەن، قازاق دېگەن خەلقنى 1456 - يىلى ئاي شارىدىن چۈشۈپ قالغاندەكلا كۆرىدۇ. ئۇ تەرەپتىكى يىلنامە، ئۆمۈرنامىلەرگە قەدەم باسقۇسى يوق. ئىرازمىدىن ئىلگىرى - كېيىنكى زامانلاردىكى خەلقلەرنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن قوشۇلۇش، چەك ئاجرىتىشتەك زور بۆلۈنۈشلەرگە پەرۋا قىلار ئەمەس. ئەڭ جان قىينايدىغىنى شۇكى، ئۆت - كەن تارىخقا بۈگۈننىڭ كۆزى بىلەن باھا بېرىدۇ. بىز بۇنداق ھۆكۈم ۋە پىكىر بىلەن قىر ئاشالمايمىز.

ئايتماقچى: فرانسىيىنىڭ كونا ئېنسىكلوپېدىيىسىدە: «ھون ئوردىسىنىڭ تەركىبىگە نۇرغۇن كۆچمەن تائىپىلەر كىرگەن، ھونلارنىڭ گۈللەپ، ئالەمنىڭ يېرىمىنى بېقىندۇرغان دەۋرى ئاتىلا ياشىغان دەۋر» دەپ يېزىلغان. ئاتىلا دېگىنىمىز 5 - ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر ئېدىل باتۇر مۇندۇزۇك ئوغلى.

ھون ئوردىسى كاسپى دېڭىزى بويلىرىدا قۇرۇلغان. تەركىبىگە ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن جەنۇبىي سىبىرىيىدە كۆچمەنلىك تۇرمۇش كۆچۈرگەن ئويسۇن، قاڭلى، داي، ئالان تائىپىلىرى كىرگەن.

فرانسىيە تارىخچىسى ئاتېررى ئۆز ئەسىرىدە: «ئا - تىللانىڭ نامى ئادەمىزات تارىخىدىكى ئۇلۇغ ئادەملەر - ئالىكساندىر ماكدونىسكى بىلەن يۈلى سىزارنىڭ قاتارىدا - دىن ئورۇن ئالدى» دەپ يۇقىرى باھا بېرىدۇ. ئېدىلنىڭ نامىنى پۈتۈن ياۋروپا ئېلى تىللاردا داستان قىلىپ تۇر - سمۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئاتا ماكانىغا تا ھازىرغىچە نامەلۇم بولۇپ كەلمەكتە.

چاقانوف: توغرا دەيدۇ، مەسلەن، قازاقىستاندا ياز - غۇچى تۇرسۇن يۇرتبايىق بىلەن ياش ئالم سەمەت ئۆ - تەنىيازۇنىڭ تەتقىقات ماقالىسىدىن باشقا ئەسەر كۆزۈمگە چېلىقمىدى. ئېدىل باتۇرنىڭ تەرجىمىھالى بىلەن قەھرىد - مانلىقلىرىنى بىزگە يەتكۈزگەن رىملىق دىپلومات پىرسىك پانسكى بىلەن گۇدت (قەدىمكى گېرمان قەبىلىسى) تارىخچىسى ئوردان. ئۇلارنىڭ ئىلىم ئۈچۈن بىباھا بولغان ھۆججەتلىرىنى ئان بېرىشتام، لىن گۇمىلىيېف، م. ستا - سۇلۋېچ قاتارلىق ئالىملار تەتقىق قىلغان. ھەتتا ك - ماركس بىلەن ف. ئېنگېلسنىڭ ئەسەرلىرىدىمۇ ئېدىل با - تۇرنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنىدۇ. ك. ماركس ئۇنىڭغا ناپال - مۇنى تەك قويىدۇ.

M
I
R
A
S

ئېيتىپ ۋارقىردى. ئوتتۇرىسىدىكى كېلىشىم بويىچە رىم پادىشاھلىقى ھون قاچقۇنلىرىنى قايتۇرۇپ بېرىشى كېرەك ئىدى. بولمىسا ھون ئوردىسىغا ئەلچى ئەۋەتىش ھوقۇقى يوق ئىدى. «مەن سېنىڭ شۇنچۇۋالا ئىتلىقلىرىڭغا ئۆلۈم- تۈكۈڭنى يىرتقۇچ قۇشلارغا يەم قىلىۋەتكەن بولاتتىم، ھەتتە ئەي، ئەلچىلىك ئەنئەنىنى بۇزغۇم كەلمەيدۇ. بىزدىن قاچقانلار رىمدە بەكمۇ كۆپ، دەپ كاتىپىغا قاچقۇنلارنىڭ تىزىمىنى ئوقۇشقا بۇيرۇدى» دەپ يازىدۇ.

ئايتماتوف: بۇ بىر، ئىككىنچى سەۋەبى ئېدىل ئە- ۋەتكەن ئەلچىنىڭ قوينىغا ئالتۇن تىقىشتۇرغان رىملىقلار «ھۆكۈمرانلىقنى ئۆلتۈر، كۆزدىن يوقات» دەپ ئېزىت- تۇرمايتتىمۇ؟ بۇنداق ساتقۇنلۇقنىڭ تەشكىللىگۈچىلىرى شۇ چاغدىكى رىم پادىشاھى ئىككىنچى فىدوس بىلەن ئاغۋات خرىستافى ئىدى. ئىككىسى بۈيۈك پادىشاھلىقنىڭ ئىناق بىللە تۇرالايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن ئېدىل باتۇر ئالتۇن يالىسىغا ئېگەر توقۇپ كاتالاۋىن دالاسىغا يۈزلىنىدۇ.

دوناي، رېين، نەككارۇ دەريالىرىنى كېچىپ ئۆتكەن قەھرى - غەزەپلىك ھون ئەسكەرلىرىگە تاقابىل تۇرالمى- ھان ياۋروپادىكى رىم مۇستەملىكىلىرى ئېدىلنىڭ قول ئاستىغا كىرىدۇ. ھەتتا گېرمانىيەنىڭ فىرانك تائىپىسى ئېدىل- گە بەيئەت قىلىش ئۈچۈن يولباشچىسىنى ئۆلتۈرسە، قال- ھان تىيورنىڭ تائىپىسى بىلەن بۇرگۇند پادىشاھلىقى ئۆز ئىختىيارلىقلىرى بىلەن ھونلار نەرەپكە ئۆتىدۇ. ئۆمۈرۋا- يەت باشلىرى بىر يەرگە كەلمىگەن تائىپىلەر بىلەن پادى- شاھلىقلارنى بېقىندۇرۇپ، رىمگە قارشى ئاياغا تۇرغۇ- زۇش ئېدىلدەك رەھمەتلىك ۋە ئۇلۇغ قومانداننىڭ قو- لىدىن كېلىدىغان مۇستەھكەملىك.

چاقانوف: قارا قاغىدەك باسقان لەشكەر بىلەن مەن شەھەرنى (451 - يىلى 6 - ئىيۇن) ئالغان ئېدىل پارىژنىڭ ئىچكىرىسىدىكى كاتالاۋىن يېزىقىدا رىملىق ئەسكەرلەر بىلەن يۈزمۇيۈز كېلىدۇ. بۇ زور ئېلىشىشنىڭ دۇنيا تارد- خىغا «كاتالاۋىن قىرغىنچىلىقى» دېگەن نام بىلەن كىر- گەنلىكى مەلۇم. ئىككى ياقىدىن 165 مىڭ جەڭچى ئۆلگەن. بۇ قىرغىنچىلىقنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن پىرىسك يەنە: «بىر ھەپتىگىچە كۈننى تۇمان قاپلاپ ئەتراپ ئالا كۆ- لەڭگە بولۇپ تۇردى. دەريا بىلەن ساي قان بولۇپ ئاقتى.

ئاسماندا ئۇچقان قاغا - قوزغۇنلار شۇنچىلىك نۇرغۇنكى، ھەتتا قاراشنىڭ ئۆزىمۇ قورقۇنچلۇق ئىدى» دەپ يازدى. كاتالاۋىن ئېلىشىشىدا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن ئېدىل بىر ماڭغانچە تىرىر، شىمالىي ئىتالىيىدىكى ئاڭكوالەي، مىلان شەھەرلىرىنى نارھار قىلىپ، رىمنىڭ ئالتۇن دەۋرۋازىسىنى ئاچقۇزۇپ، ئۆزى باش بولۇپ سەلتەنەت بىلەن ئىلگىردى- لىگەن.

ئايتماتوف: ھەئە، ئېدىل مۇشۇ قېتىمقى يۈرۈشىدە بۇرگۇند پادىشاھىنىڭ سىڭلىسى گۈزەل ئىلدىيونا بىلەن ھەشەمەتلىك توي قىلماقچى ئىدى. بىراق، ئالەمنى بېقىندۇرۇپ، كۆك تۇغىنى لەپىلدەتكەن باتۇر توي كۈنى تۇ- يۇقسىز قازا بولىدۇ. ئويۇپ تۇرغان قىرىق قەبىلە تۈرك خەلقىنى تارىپىيىن قىلىۋەتكەن شۇ ئۆلۈمنىڭ سىرى تا ھا- زىرغىچە تېپىشماق. ئۆتكەن زامان شەجەرلىرى ئېدىلنىڭ كەرەك، كرەيمىخىدا، دەكان دېگەن ئۈچ ئايالدىن ئېلىق، دەنگىزەك، ئېرناق، ئېمنازار، ئۆتە، ئېسقالما، ئۇزۇنئۇرا قاتارلىق يەتتە ئوغۇل قالغانلىقىنى يازىدۇ. ئېلىق قارا دېڭىزدىن ئېدىل يايلىقىغىچە بولغان بۈيۈك ئۆلكىگە ھۆ- كۈمرانلىق قىلغان، كېيىن بۇ يەرلەرگە تۈرك خانىدانلىقى ئاندىن ئۇ پارچىلانغاندىن كېيىن ھازار مەملىكىتى قۇرۇ- لىدۇ.

چاقانوف: «ئالتۇن يالنىڭ تۇپىقى تەڭگەن يەر قايدىن كۆكەرمەيدۇ» دېگەن ئېدىل باتۇرنىڭ سۆزىنى ياۋروپا خەلقىلىرى تا ھازىرغىچە رىۋايەت قىلىپ سۆزلە- مەكتە. ئۆزى بۇنىڭدىن 15 ئەسىر بۇرۇن ياشىغان بولسى- مۇ، كىندىك قېنى تامغان ئۆلكىسىنىڭ ئۇلۇغ دەرياسى ئېدىل (ۋولگا) باتۇرنىڭ ئىسمىنى تاكى بۈگۈنگىچە ئۆ- چۈرمەي كەلمەكتە. قازاق ئېغىز ئەدەبىياتىدا ئېدىل باتۇر سىماسى ئالاھىدە ئورۇن ئالغان.

قەدىم زامان كۆپ ئېلىن، پۈتۈنلەي تىز پۈكتۈرگەن، غەربتىكى كۆپ يۇرتنى، بىر چۈنقتا ھەيدىگەن، زور تۈركىي كۆپ خەلقنى، دۇنياغا باش قىلاي دەپ، بۇ شۇم يالغان دۇنيادىن، ئېدىل باتۇر، بۇ ئۆتكەن... دېگەن بېيىتنىڭ ئۆزىدە

2004

تارىخچىلىرىمىز بىلەن ئەدەبىياتچىلىرىمىزنىڭ نەزىرىگە چۈشمەكەن ئۆتكەن دەۋرنىڭ تالاي ئەكسى بار ئەمەسمۇ؟ ئېدىل رېمىنى ئالغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئالتۇن يالا دېگەن تۇلپارىنىڭ ئېگەر - توقۇمىسى، ئۈمۈلدۈرۈك - قۇشقۇننى سىيرىۋېلىپ: «ئەمدى يەر شارىدا تۈركىي خەلقىگە قارشى تۇرالايدىغان كۈچ يوق، بەختىگە ئول - تۇرماي، كېتۈەر جانىۋارىم» دەپ قويۇۋېتىپتۇ. ئالتۇن يالا بولسا ئەرلىككە ئۇچۇپ كېتىدۇ. خەلق رىۋايىتىگە ئىشەنسەك، تۈركىي يىلتىزلىق خەلقلەر ئېلىدە ئېدىلدەك باتۇر دۇنياغا كەلگەندە ئالتۇن يالا يەرگە قايتىدىن چۈ - شىدۇ دېيىشىدۇ.

ئايتىماتوف: مەن سەل - پەل باشقىچە ئۆرگەن بو - لاتتىم. ئۇ بىزنىڭ تارىخى ئۆزلۈك ئېگىمىزنىڭ يېڭىۋاش - تىن گۈللىنىشى بىلەن بىللە قايتىپ كېلىدۇ. ھازىرچە بىز ئەپسانىۋى ئالتۇن يالنى كۈتكەچ ئېدىل بوۋىمىزنى ئانا تارىخىمىزغا كىرگۈزۈپ، ئەدەبىياتتا ھەقىقىي سىماسىنى يارىتىپ، ئۆز خەلقى بىلەن باشقىدىن تېپىشتۈرۈشمىز كې - رەك. چۈنكى ئېدىلمۇ خۇددى قورقۇت ئاتىغا ئوخشاش ئايرىلماس - بۆلۈنمەس ئورتاق خەزىنىمىز.

چاقانوف: ھەئە، قورقۇت ئانا ھەققىدىكى رىۋايەت تۈركىي يىلتىزلىق خەلقلەرنىڭ ھەممىسىگە ئايان. ئېلىپ قوشىدىغان يېرى يوق. قورقۇتنىڭ ئۆزىمۇ، كۈيلىرى بە - لەن ئەقلىيە سۆزلىرىمۇ بەرىمىزگە ئورتاق. بىر قېتىم ئە - زەرەبەيجانلىق قەلەمكەشنىڭ قورقۇتنى دادام دەپ ئاتا پ:

قورقۇت تۇغۇلار چېغىدا،
قارا ئاسماننى سۇ ئالغان.
قارا يەرنى قۇم ئالغان،
تۇغۇلاردا ئەل قورقۇپ،

تۇغۇلغان سۇڭ قۇۋانخان، دەپ خەلق قوشقىنى يادلىغانلىقىغا گۇۋاھ بولغانىدىم.

— قورقۇت ئانا قازاق يېرىدە، قىزىل ئوردا ئوبلىسى، سىر دەريا بويىدا ياشىغان، — دېدىم سۆزۈمنى داۋاملاش - تۇرۇپ.

— پاه، توغرا، ئىنىم، «ئوغۇزنامە» داستانى قانداق ئورتاق بولسا، دەدەم قۇرقۇتمۇ شۇنداق ئورتاق. ھەممە - مىز تۇران ئويمانلىقىدىن تارقالغان نەسلىمىز! دەپ باكۇ - لىق قەلەمكەش ئۆزىنىڭ تارىخقا بولغان ئادىل ۋە كەڭ

قورساقلىقى بىلەن مېنى ھەيران قالدۇردى.

«ئوغۇز - قىپچاق زامانىسىدا ياشىغان قورقۇت ئاتا -

نىڭ دادىسى قارا قوجا، ئاپىسى قىپچاق قىزى ئىدى» دەپ يازىدۇ ئەبلىغازى باھادۇر «شەجەرىدە بۇنى يوققا چە -

قارمايدۇ. ئۇ تۇغۇلىدىغان چاغدا بوران چىقىپ چېلەكلەپ يامغۇر قۇيۇلۇپ، چاقماق چىقىپ، ئەتراپنى قاراڭغۇ -

زۈلمەت قاپلاپ كەتتى» دەيدۇ. بۇ دېرەكنى ئاكادېمىك ئالم مەرھۇم ئەلىكەي مەرغۇلانمۇ قۇۋەتلەيدۇ. «قور -

قۇتنىڭ ئانىسى تولغاق يېگەندە تەبىئەتمۇ تەڭ قىيىلدى. قاراتۇغنى تۇمان باستى، كېيىنسىگە خەلق بۇ كۈننى «قارا

ئاسمان» دەپ ئاتايدىغان بولدى. ئەل تولمۇ ۋەھىمىگە چۈشۈپ، قورقۇپ كەتكەچكە يېڭى جاننىڭ ئىسمىنى

قورقۇت دەپ قويغان» دەپ ھۆكۈم قىلىشىدۇ. ۋ. م. ژ - بومونسكىنىڭ تەتقىقاتى بويىچە قورقۇت ئاتا - كۆپچە -

لىك سەنئىتى بىلەن خەلق شېئىرىيىتىنىڭ بىرىگە ئايلانغان سىما، بەزىبىر دېرەكلەردە قورقۇت ئاتا ئۆز زامانىسىدا

ئىنالىخان، دويىلخان، كۆل - ئەركى، قوڭلى - خوجا قا - تارلىق تۆت - بەش خاننىڭ باش ۋەزىرلىكىنى ئۆتەپ،

دۆلەت ھاكىمىيىتىگە ئارىلاشقان دانىشمەن سۈپىتىدە دە - لىلىنىدۇ. يەنە بىر قىزىقارلىق ئۇچۇر: خەلق داستانلىرىدا

قورقۇت ئاتا مۇزىكا ئەسۋابى - قوبۇزنى تۇنجى ياسىغۇ - چى دېيىلىدۇ. خۇددى بۇنىڭغا گۇۋاھ بولغاندەك، ھازىرمۇ

بىزگە قورقۇت ئاتىنىڭ «ئارىسلانباب»، «ئاق قۇ»، «ئۇلارنىڭ ئۇلۇغىشى»، «گىلەم ياپقان»، «دەۋىيە -

باي»، «قورقۇتنىڭ كۈيى»، «يەلمايە»، «ۋاي ئىلىم»، «تاغلى تانا» غا ئوخشاش قوبۇزغا بېغىشلانغان كۈيلىرى يېتىپ كەلدى.

ئايتىماتوف: يەلمايسىگە مىنىپ، ئۆلۈمدىن قاچقان قورقۇت ئالغا قاراپ قەدەم باسقانسېرى ئۆزىنىڭ قېزىلە -

ۋاتقان گۆرىنىڭ ئۈستىدىن چىقىپ قالىدۇ. «قەيەرگە بارساڭمۇ قورقۇتنىڭ گۆرى» دېگەن ماقالە شۇنىڭدىن قالغان دېيىشىدۇ ئۇزۇن قۇلاق قېرىسالار.

چاقانوف: مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، خەلقىمىزنىڭ كونا تارىخىدىن تۆت كىتاب يېزىپ ئەھمىيەتلىك نەتىجە ياراتقان يازغۇچى، تارىخچى ئەزىمەت قويچىقاراسالخان

ئوغلنىڭ مۇنداق بىر يېڭى ۋە قىزىقارلىق ئوي - پىكرىنى ئېيتىپ قويىمىساق بولماس. ئۇ «كۆمبە» ناملىق خاتىرە

M
I
R
A
S

راپ، قوبۇز ئاۋازىنى دالا - قىرلار ئاستىدىن ياڭرىتىدۇ. بوۋىمىز قورقۇتنىڭ مۇڭدەپ كەتكەن ئەرۋاھىنى كېيىنكى ئەۋلادلىرى مانا مۇشۇنداق ئويغاتتى.

يەنە بىر مەشھۇر ۋە تونۇشمىز بېيارىس سۇلتان ھەققىدەمۇ پاراڭلاشساقمىكىن دەيمەن. ئۇ ھەقتە قازاق سوۋېت ئېنسىكلوپېدىيىسىدە مۇنداق مەلۇماتلار بار: «نەسلى - قازاق. ماڭغىشلاۋ ئەتراپىدا ماكان تۇتقان بىر رىشى قەبىلىنىڭ پەرزەنتى. دادىسىنىڭ ئىسمى ياماق. ئا. پىسىنىڭ نام - شەرىپى - ئەيەك. موڭغۇل يۈرۈشى مەز. گىلىدە ئەسىرگە چۈشكەن ئون ياشلىق بېيارىس دەمە. شىقتە 800 دەرەمگە قۇللۇققا سېتىلدى» ئى. فىلىشتىن. سىكى ئۆز ئەسىرىدە: «موڭغۇللار كۆچمەن تۈركىي قىپ. چاقلىرىنى قارا دېڭىز بويىدا ئەسىرگە چۈشۈرۈپ، ئۇلارنى ئىتالىيەلىك سودىگەرلەرگە ساتتى. ئۇلار بۇ ئەسىرلەرنى مىسىر سۇلتانلىرىغا ماڭغۇزدى. ياش ئەسىرلەرنى ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈپ، مۇسۇلمانلارغا ئورتاق نام بەردى، ھەربىي ھۈنەر ئۆگىتىپ قەسىر قوشۇنى قاتارىغا ئالدى» دەپ يازىدۇ. مۇشۇ مىسىر سۇلتانلىرىغا مەجبۇرىي سېتىپ، مالاي بولغانلارنىڭ بىرى بېيارىس ئىدى.

ئايتماقچى: بېيارىسنىڭ كاتىپى مۇھىددىن ئەبۇ ئەزىز. زاھىر يازغان «بېيارىس سۇلتاننىڭ تەرجىمىھالى» ناملىق ئەسەردە «ئەقىللىق مەملىكەت ئەربابى، باتۇر قورماندان مەزگىلىدە يۈز يىللىق مالىھانچىلىق بىلەن ئۆزئارا ئېلىشىشتىن كېيىن، ۋاقىتلىق بولسىمۇ مىسىر بىلەن سىردە يادە تەرتىپ ئورنىتىلدى. دېھقانچىلىق بىلەن ئەركىن سودىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، خەلقنىڭ ھال - ئەھۋالىنى ئالاھىدە ياخشىلىدى. ئۇ «ئەھلىسەلپ يۈرۈشى» گە توسقاۋۇل قويۇپ، ئۇلارنى قايتا يۈرۈش قىلالمايدىغان ھالەتكە كەلتۈردى، خۇددى باغدادتىكىگە ئوخشاش بۈيۈك مەملىكەتنى ۋەيران قىلىدىغان موڭغۇل يۈرۈشىنى مىسىرغا يەتكۈزمەي زەربە بەردى» دەپ بېيارىسنىڭ مىسىرنىڭ ھاكىمىيەت تەختىگە چىققان مەزگىلىنى تەسۋىرلەيدۇ. قۇل بولۇپ كەلگەن ئون ياشلىق بالا ئۆمرىدە كۆرۈپ، بىلەن مېڭەن ئەرەب مەملىكىتىنىڭ ھۆكۈمرانلىق تىزگىنىنى قازىدى.

چاقانوف: قازاق خەلقىنىڭ تالانتلىق پەرزەنتى، زەبەردەس شائىر ئولجاس سۇلايمانوفنىڭ ئەينى چاغدا تالاش - تارتىش پەيدا قىلغان «ئاسىيا» ناملىق كىتابىدا

روماندا مۇشۇ قورقۇت ئانا بىلەن ھېلىقى جۇڭگو يىلىنا. مىسىدىكى تۇنيوقۇق ئىككىسىنى بىر كىشى دەپ دەلىل. لەپ، ئۇنىڭغا پۈتۈن بىر بابنى بېغىشلايدۇ. ئىلگىرى ھېچكىم دېمىگەن ھەم يېڭى ھەم قەتئىي پىكىر. كۆچمەن خەلقىنىڭ ئىككى ئادەمنىڭ ھايات مۇساپىلىرىنى سېلىش. تۇرغاندا ھەقىقەتەنمۇ ئىككىسىنى بىر ئادەم دەپ ئېيتقۇ. دەك بىر - بىرىنى تەكرارلايدىغان ئوخشاشلىقلار يېتەرلىك تۇرۇپتۇ. ئىككىيلەن خىزمەت قىلغان خانلارنىڭمۇ، بالە. مىرىنىڭ سانىمۇ، قىلغان ھەرىكەتلىرىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ خانلىرى بىلەن بولغان ئالاقە ئەھۋالىمۇ - ھەممىسى ئوۋ. چۇئوخشاش. ھەممە پەرق قورقۇتنى سىر دەرياسى بويىدا، تۇنيوقۇقنى موڭغۇلىيىدە ئۆلگەن - دېسەك، ئۇنىڭمۇ سەۋەب - ۋەجىنى ئىلمىي نۇقتىدا ئىشەنچلىك قىلىپ تەسۋىرلەيدۇ. راستتىنلا قورقۇت مازارىنىڭ بىر نەچچە بولۇشى، شۇلارنىڭ ھەممىسىدە قورقۇت ياتىدۇ دېيىش كۆڭۈلدە گۇمان پەيدا قىلمايدۇ؟ ھەقىقىي قورقۇتنىڭ جەستى قايسى مازاردا؟ دېرېنېنتىكىسىدەمۇ، تۇركىيىدە. كىسىدەمۇ ياكى سىر دەرياسىنىڭ بويىدەمۇ؟ ئۇنى ئېچىپ، تەتقىق قىلىپ ھەقىقەتكە يەتكەن تېخى ھېچكىم يوق! قورقۇت ئاتىنىڭ 9 - ئەسىردە سىر دەرياسىنىڭ بويىغا سېلىنغان سەككىز قىرلىق، ئىچى تۈرلۈك - تۈمەن نەقىش بېزەكلەر بىلەن زىننەتلەنگەن قەبرىگاھى 19 - ئەسىردە قىيان سۇ ئېلىپ كەتكەن. جەستىنى خەلق باشقا ئېدىرلىققا كۆچۈرگەن. 1980 - يىللىرى ئالمۇتالىق ھەيكەلتىراش بېك ئېرايوفنىڭ لايىھىسى بويىچە قورقۇت بوۋىمىزنىڭ بېشىغا كونا مۇزىكا ئەسۋابىمىز - قىل قوبۇزنى ئىپادىلىگەن بۇ. يۈك يادنامە قويۇلدى. بۇنىڭغا تۈرتكە بولغان كىشى قە. زىل ئوردا ئوبلىسى، قارماقچى ناھىيىسىنىڭ شۇ چاغدىكى بىرىنچى سېكرىتارى، خەلق مىراسلىرىنىڭ غەمگۈزارى، ئەل ھۆرمەتلەيدىغان ئەزىمەت مەرھۇم ئېلەۋكۆچەربايىقى ئىدى.

چىكە، دوستىڭىز ئەبدىجامل نۇرېيىسوفنىڭ ئۆيىدە مېھماندارچىلىقتا بولغان چېغىمىزدا داستىخاندا كېلىشكەن قىرىسمبەك كۆچەربايىقى دېگەن بىر قارىمۇتۇق يىگىت ئولتۇرغان ئىدىغۇ! شۇ يىگىت ئېلەۋ ئاقساقالنىڭ ئوغلى، ھازىر قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى مىنىستىرلار ئىشخانىسىدا خىزمەت قىلىدۇ. بۇ يادنامىنىڭ قالتىس بىر ئالاھىدىلىكى، شامال چىقسا بولدى، قورقۇتنى ئىسەككىگەندەك گۇڭگۇ.

20046

بىر ئاجايىپ ۋەقە مۇشۇنداق بايان قىلىنىدۇ: «مەن مەجبۇرىي سېتىلىپ مالاي بولغانلارنىڭ ئازابلىق ھاياتى-نىڭ ئاخىرقى بەلگىسىنى، كۈرسىكىلىق ئالتۇن بۇرگۈتنىڭ قانتىنىڭ ئاستىدا تۈگەشكەنلىكىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم...»

موسكۋا ئىچكىرىسىدىكى چاڭ - توزانلىق كونتىستۇۇ بىلەن فىلى جايلاشقان، سېئۇن قايتىلىنىڭ ئالمىزار باغ-لىرىغا يېڭىۋاشتىن قايتىمەن. سېئۇن يۇرتىدىن ئاستا مە-ئىپ ئۆتكەن كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئاجايىپ بىر ۋەقەگە يولۇقتۇم. ئۆز ۋاقتىدا موسكۋاغا قارىلىپ ناپالىئون مېڭىپ ئۆتكەن يولغا يېقىنلا يەردە ئويۇر قېزىۋاتقان ئىشچىلار يەر قوينىدىن نامەلۇم ئۇچ تاۋۇت تېپىۋېلىپ، دۆۋىلەنگەن توپىنىڭ بىر چېتىگە ئېڭىشتۈرۈپ قويدى. ۋاقتى مەجى-لاپ، پۈتۈنلەي قارىيىپ كەتكەن تاۋۇتلارنىڭ يۈز تاختى-يىنى ئاچقاندا، سېئۇن يۇرتىنىڭ ئاھالىلىرى پارقىرىغان ھەربىي كىيىمى بىلەن كۆمۈلگەن جەسەتلەرنى كۆردى... جەسەتلەرنىڭ كۆزلىرى ئالغاي، جاغ سۆڭەكلىرى دۇمباق، يالپاقراق ئىكەنلىكى كۆرۈنىدۇ. ھەربىي كىيىملىرىگە قا-راپ، بۇلارنى ماملۇك ساقچىلىرى دەپ بىلىشكە بولىدۇ. ناپالىئون پوكۇلۇن ئايا تېغىغا ھۇجۇم قىلغاندا بۇلار پادىشاھقا قورغان بولغاندەك قىلىدۇ. جەسەتنىڭ پۈكۈلگەن قارا بارمىقىدىن قىچاق تامىقىسى ئىپادىلەنگەن ئاتا - بوۋىد-لارنىڭ كۈكۈمتۈل كەلگەن يالپاق ئۈزۈكى بايقالدى. بە-كىم، بۇ بىزگە پاخشە بولغان ئۇل كېسىكى بىلەن تەسىر-لىك رىۋايەتلىرىلا قەيپالغان قىچاقلىرىنىڭ قەدىمىي ئاس-تانىسى ئۇقۇرلىق ھەسرەتلىك زەرگەرلىرىنىڭ قولىدىن چىققان بولۇشىمۇ مۇمكىن. بۇ ئۈزۈك چۆل بىلەن جەزد-رنى باشلاپ ۋېنگىر دالىسىغا، گىنويە قاماللىرىغا، مىسىر مۇنارىلىرىغا، ۋىنتسىيىنىڭ نەمخۇش تاشلىرىغا، ئاخىرىدا موسكۋا ئىچكىرىنىڭ قارا تۇپراقلىرىغىچە يۈرۈپ ئۆتكەن قانچىلىغان بەردەم كىشىلەرنىڭ بۇغداي ئۆك، قارىمۇتۇق بارماقلىرىغا سېلىنمىدى دەيسەن؟»

ئايتماتتۇق: كونا تۈزۈم مەزگىلىدە تاۋۇتتىكى ئاتا - بوۋىلىرىنى تونۇپ، ئۇلارنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىغان ئولجاسىنىڭ بۇ تۆھپىسى ھەمىشە ئالقىشقا لايىق. تۈنۈگۈن ئۆتكەن بابىرشاھ بىلەن ئۇلۇغبەكنىڭ ئۆزىلا نەقەدەر ئۇ-لۇغ!

ھىندىستاندىكى بۈيۈك موغۇللار پادىشاھلىقىنىڭ ئا-

ساسنى سالغان شائىر، تارىخچى ھەم يېتۈك پەيلاسوپ بابۇرشاھ ئەسلىدە ئەنجان بىلەن ئۇشنىڭ ھۆكۈمرانى بولغانىدى. 11 ياشتا يېتىم قالغان بابۇرنىڭ ھېسابسىز يۈرۈشلىرى، ئاۋغان بىلەن ھىندىستاننى سوراپ ئۇلۇغ شاھ دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈشى ئۇنىڭ ئەتراپلىق تالانتى-دىن دېرەك بېرىپ تۇرمامدۇ؟ ھەئە، دۇنيا تارىخچىلىرى بىلەن قەلەمكەشلىرى بابۇرشاھنىڭ باتۇرلۇقى ھەققىدە نۇرغۇن بىباھا ئەسەرلەرنى تەقدىم قىلدى. ئۇنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان، ھازىرمۇ دۇنيادىكى كۆپلىگەن تىل-لارغا تەرجىمە قىلىنغان «بابۇرنامە» ناملىق مەشھۇر ئە-سىرى تا ھازىرغىچە تارىخىي ئەھمىيىتىنى يوقاتمىدى.

چاقانوف: خىلمۇخىل رىۋايەتلەر ۋەقەسىگە ئايلاند-غان ئوشتىكى سۇلايمان تېغىدا بابۇرنىڭ ئۆيى تا ھا-زىرغىچە ساقلىنىپ تۇرۇپتۇ. تەۋەرىرۈك بىلىپ، تاۋاپ قىلىپ بارغانلارغا بۇ ئۆينىڭ چىراغچىسى قۇرئان ئو-قۇپ، ئۆتكەن دەۋرلەرنىڭ نى - نى قىزىقارلىق ھېكا-يىلىرىنى ئېيتىپ بېرىدۇ. پاكىستان زۇڭلىسى مۇسۇلمان ئېلىدىن چىققان سىياسىي ئەرباب، بابۇرنىڭ ئەۋلادلىرى بىنەزىر بوتۇتۇ قىرغىستانغا قىلغان سەپىرىدە ئاتا - بو-ۋىلار قەدەم ئىزى بار ماكانغا بېرىپ، تەزىم قىلىپ، پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئادا قىلىپ كەتمىدىمۇ؟ ئەمىر تې-مۇرنىڭ نامى دۇنيا تارىخىدا ئۇلۇغ قوماندانلىقى، يۈ-رۈشلىرى بىلەن قالسا، ئۇنىڭ نەۋرىسى ئۇلۇغبەكنىڭ ئىسمى ئەللامە ئالمىلىقى بىلەن پۈتكۈل دۇنياغا مەلۇم ئەمەسمۇ؟ «تېڭى ئېسىل توختىماي ئۇزار» دېگەندەك، ئاتىسىنىڭ يولىنى تۇتقان ئالم ئۆز زامانىسىدا ماۋارا-ئۇننەھىردەك بۈيۈك ئۆلكىنى 38 يىل سورىغىنى بىلەن پۈتكۈل كۈچ - قۇۋۋىتىنى ئىلىم يولىغا بېغىشلىدى. ئۆپچۆرىسىدىكى ئەللەرنىڭ ھەممىسى بىر - بىرىگە ياۋ چاپتۇرۇپ، پات - پاتلا ئۇرۇش قوزغاۋاتقاندا، سەمەر-قەندىن رەسەتخانا ئېچىپ، ئەرىشئەلانى تەتقىق قىلىپ، بۈيۈك ئەسەرلەرنى يېزىشنىڭ ئۆزى قايسى زامانىنىڭ كۆزى بىلەن قارىساقمۇ ئاجايىپ بىر ئۇلۇغلۇق ئىدى.

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلغان قازاقچە «قىيادىكى ئوۋچىنىڭ نالە - زارى» دېگەن كىتابتىن ئۇيغۇرلاشتۇرغۇچى: ئوسمانجان ساۋۇت مۇھەررىر: خۇرسەئىي مەمتىمىن

M
I
R
A
S

ئەك بالىق

2004.6

راغغۇلۇق قاپلاپ دەھشەتلىك قارا بوران كۆتۈرۈلۈپتۇ. ھايال ئۆتمەيلا يا ئوقىدەك ۋىشلىداپ يامغۇر قۇيۇۋېتىپ- تۇ. كۆك قەھرىدىن بەئەينى يەرۇ زېمىنى چاك - چاك يېرىپ، تاغۇ تاشلارنى كۈمپەيكۈم قىلىۋەتكۈدەك ئەپازدا قارىسلىداپ چىقىنلار چىقىپتۇ. دەريانىڭ ئىككى قېتىدىكى خەلقلەر ئىشلىرىنى تاشلاپ ئۆز ماكانلىرىغا مەھكەم بېك- نىپتۇ. ئۇلار ئەمدى كۈللى ئالەم تامام بولىدىغان بولدى دېيىشىپ ئۆز تەڭرىلىرىگە يىغلىشىپتۇ.

شۇ كەمدە «بېلىقچىلار»دىن بىر نەچچىسى دەريا ئىچكىرىسىدە بېلىق تۇتۇۋاتقانكەن. ئۇشتۇمتۇت كەلگەن بۇ بالايىئاپەتتىن ھەرقانچە تىرىشىپ - تىرىشىپمۇ قېچىپ

بۇ بەك قەدىمكى - تۆمۈر ئالتۇندىن ئەتىۋار زاماندا يۈز بەرگەن ۋەقە ئىكەن. تاھازىرغىچە ئارىدىن توققۇز يۈز توقسان توققۇز ئەۋلاد ئۆتكەنمىش.

ئالەمنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىن ئۇ چېتىگە كۆز يەتكۈ- سىز ئۇلۇغ بىر دەريا ئېقىپ ئۆتىدىكەن. دەريانىڭ چېپ قېتىدا سۇغا تېۋىنىدىغان خەلقلەر، ئوڭ قېتىدا ئوتقا تې- ۋىنىدىغان خەلقلەر ياشايدىكەن. چېپ قېتىدىكىلەر بېلىق- چىلىق بىلەن، ئوڭ قېتىدىكىلەر تېرىقچىلىق بىلەن كۈنىنى ئالدىدىكەن. ئۇلار بىر - بىرىنى «بېلىقچىلار» ياكى «تې- رىقچىلار» دەپ ئاتىشىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە توساتىنىلا جاھاننى زۇلمەت قا-

خىل ھايۋاننىڭ ئەركىكىدىن توققۇز باش ئېلىپ ئۆگەننىڭ باشچىلىقىدا ئىبادەتخانىغا قاراپ مېڭىشىپتۇ. ئەسلىدە «بېلىقچىلار» دىن پالاكەتكە ئۇچرىغان ھېلىقى ئادەم كە. چىدە پاناھلانغان ئىمارەت ئۇلارنىڭ ئىبادەتخانىسى — مۇقەددەس جايى ئىكەن.

ئۆگەن ئىبادەتخانا بوسۇغىسىدىن پۇتىنى ئېلىپلا تاش ئوچاقتىكى ئىلاھىي ئوتنىڭ ئۇچۇپ قالغىنىنى، تاش سۇ- پىدا يېرىم يالىڭاچ ناتونۇش بىرىنىڭ ياتقىنىنى كۆرۈپ قاتتىق قورقۇپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ دىنىي ئەھكامىدا ئىلا- ھىي ئوتنى ئۇچۇرۇپ قويۇش تەڭرىگە قىلىنغان ئەڭ زور ھۆرمەتسىزلىك ھېسابلىنىدىكەن. تاش سۇپا ئۈستىگە ئۆ- گەندىن باشقا ھەرقانداق ئادەمنىڭ چىقىشى قاتتىق چەك- لىنىدىكەن. بۇنداق قىلمىشنى يات ئۇرۇق تۈگۈل، ئۆز كىشىلىرى سادىر قىلىشمۇ ھەرگىز كەچۈرمەيدىكەن.

ھايت - ھۇيت دېگۈچە ھېلىقى شورلۇق چەمبەرچاس باغلىنىپتۇ. شۇ كەملەردە «بېلىقچىلار» دا ھەر بىر ئۇرۇق ئۆز ئالدىغا خۇددى ھايۋانلارغا ئوخشاش مەيدىلىرىگە ئەن سېلىۋالدىغان ئادەت بار ئىكەن. ئۇلار شۇنى دەلىل قىلىپ ئۇنى «بېلىقچىلار» بىز «تېرىقچىلار» نىڭ مۇ- قەددەس ئېتىقادىنى دەپسەندە قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئادىمى دەپ ھېسابلاپتۇ. ئاقىۋەتتە، تەڭرىگە ئاتا قان قىلىنىدىغان توققۇز ھايۋاننىڭ قاتارىدا ئۇنىڭمۇ بېشى كېسىلىپتۇ. ئىبادەتخانا ئالدىغا قىرىق غۇلاچ ئېگىزلىكتە ئىبرەت خادىسى ئورنىتىلىپ ئۇچىغا ئۇنىڭ بېشى سانجىپ قويۇلۇپتۇ. باشسىز تېنىنى سالغا مەھكەم تېڭىپ دەرياغا ئېقىتىۋېتىپتۇ.

دەريانىڭ چېپ قېتىدىمۇ «بېلىقچىلار» دىن بىر ئۇ- رۇق دەرياغا يېقىن جايدا ياشايدىكەن. بېشى كېسىلگەن ھېلىقى شور پېشانە ئاشۇ ئۇرۇق ئاقساقلىنىڭ ئوغلى ئ- كەن. بوران - چاپقۇن توختىشى بىلەنلا ئۇلار كېمىلىرىگە چۈشۈپ يوقاپ كەتكەن كىشىلىرىنى ئىزدەشكە باشلاپتۇ. ئىزدە - ئىزدە ئاخىر دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىن سالغا مەھكەم باغلانغان باشسىز جەسەتنى تېپىپتۇ.

ئۇرۇقتىكىلەر قىرىق كېچە - كۈندۈز ھازا ئېچىپتۇ. مەرھۇملارنىڭ ھايات چېغىدىكى ئېزگۈلۈكلىرىنى ئۇزا- قىتىن - ئۇزاق قوشاقلارغا قېتىپ يىغا - زار قىلىشىپتۇ.

دەپنە مۇراسىمىدىن كېيىن ئۇرۇقتىكى ھەممە دەريا بويىغا توپلىنىپتۇ. شۇ تاپ ئەرلەرنىڭ يۈزى تۆمۈردەك قېتىپ، يۈرىكى غەزەپ ۋە خورلۇقتىن ئۆرتىنىدىكەن. چۈنكى، قاتىللار ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە بەش قولىدەك ئايا-

قۇتۇلالماپتۇ. تاغ بەلدەملىرىدەك بەھەيۋەت دولقۇنلار ئۇلارنى ئوت - خەستەكلا ئېقىتىپ كېتىپتۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇلار جان - جەھلى بىلەن تىرىكىشىپتۇ. بارچە ئاماللار بىلەن قىرغاققا يېقىنلىشىشقا ئۇرۇنۇپتۇ. ۋەھالەنكى، دەريا دولقۇنلىرى ئۇلارنى بىر - بىرلەپ يۈتۈپ كېتىشكە باش- لاپتۇ.

ئاخىردا، ئۇلاردىن بىرىلا مىڭ مۇشەققەتتە دەريا قىرغىقىغا چىقىۋاللاپتۇ. بىراق، بۇ جاي «تېرىقچىلار» ياشايدىغان ئوڭ قىرغاق ئىكەن. مەيلى نېمىلا بولمىسۇن، ئۇ ھايات قاپتۇ. ئەمدى ئۇ پاناھلانغۇدەك بىرەر جاي تېپىشى كېرەك ئىكەن. بولمىسا بۇنداق دەھشەتلىك بو- ران - چاپقۇندا، يىرتقۇچ ھايۋانلارغا يەم بولمىغان تەق- دىردىمۇ، توڭلاپ قېتىپ قالىدىكەن. ئۇ قاراغۇدا تې- نەپ - تەمتىرەپ قىرغاق بويلاپ مېڭىپتۇ. تەلىيىگە ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا بىر قەبرىستانلىققا چىقىپ قاپتۇ. قەبرىس- تاننىڭ ئوتتۇرىسىدا زور قورام تاشلار بىلەن مۇستەھكەم ياسالغان يۇمىلاق بىر ئىمارەت بار ئىكەن. ئۇ تاش ئەگمە ئىشىكتىن ئىچىگە كىرىپتۇ. ئەجەبلىنەرلىكى، ئىمارەت ئ- چىدە بىرەر ئىنسى - جىنمۇ يوق ئىكەن، كۈن چىقار تە- رەپتىكى تامغا يۆلەپ يېرىم غۇلاچ ئېگىزلىكتە قوبۇرۇلغان تاش سۇپا ئۈستىدىكى تاش ئوچاقتا پىلىلداپ ئوت كۆيۈپ تۇرىدىكەن. ئۇ سۇپا ئۈستىگە چىقىپتۇ. سۇپىغا ھايۋان تېرىلىرى سېلىقلىق ئىكەن. ئۇ شۇندىلا ئۆزىنىڭ ھې- رىپ - چارچاپ ئۆلەر ھالەتكە يېتىپ قالغانلىقىنى ھېس قىپتۇ ۋە شۇ ھامانلا ئوچاق يېنىغا كۆيىدە يىقىلىپ ئۆ- لۈكتەك ئۇخلاپ كېتىپتۇ.

ئەتىسى سەھەر بوران توختاپتۇ. بوزرەڭ بۇلۇتلار تاراپ، ئاسمان كۆك ياقۇتتەك سۈزۈلۈپ، جۇلالىنىپ كې- تىپتۇ. دەريانىڭ ئىككى قېتىدىكى ئادەملەر ئۆيلىرىدىن چىقىشىپ تاغۇ ئورمانلار ئۆز ئورنىدا بارمۇ - يوق دې- گەندەك تۆت ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قارىشىپتۇ.

دەريانىڭ ئوڭ قېتىدىكى «تېرىقچىلار» دىن بىر ئۇ- رۇق دەرياغا يېقىن جايدا ياشايدىكەن. چوڭمۇ كۆدەك، ئەرۇ ئايال ھەممىسى ئۆگەننىڭ ئىشىك ئالدىغا يىغىلىپ، قوللىرىنى ئاسمانغا سوزۇشۇپ تەنتەنە قىلىشىپتۇ. ئۇ چاغلاردا ئۇرۇق ئاقساقلىنى «ئۆگەن» دەپ ئاتايدىغان ئادەت بار ئىكەن. ئۇلار بوران - چاپقۇننىڭ توختىتىشىنى تەڭرىنىڭ ئىلتىجاسىنى ئىلىك ئەتكىنى، ئۆزلىرىگە ئاتا قىلغان ئەڭ زور شاپائىتى، دەپ بىلىپتۇ. ئۇلار تەڭرىگە ئۆزلىرىنىڭ مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرمەك بولۇشۇپتۇ. ھەر

M
I
R
A
S

رىقچىلار» قېرىنداشلىرىنىڭ دۆۋە - دۆۋە جەسەتلىرىنى قالقان قىلىپ جان - جەھلى بىلەن تىركىشىپتۇ. خوتۇد - لارمۇ ئەمچەكتىكى بالىسىنى دۈمبىسىگە تېگىۋېلىپ جەڭگە چۈشۈپتۇ. قىساس، ئۆچمەنلىك ئوتى پەلەككە يېتىپتۇ. بىر ئەسەبى روھ ئىنسانى ئىدراكى بەنت قىلىپ، ئادەملەرنى غالجىرلاشتۇرۇۋېتىپتۇ.

غالب «بېلىقچىلار» قىر - چاپ بىلەن «تېرىقچى - لار»نى كۈن پانارغا سۈرۈشكە باشلاپتۇ. مەغلۇپلار دۆ - ۋە - دۆۋە جەسەتلەرنى قالدۇرۇپ چېكىنىپتۇ. ئۇلۇغ دەريانىڭ ئوڭ قېتىدىن ئالەمنىڭ ئۇ چېتىگە سوزۇلۇپ بىر قانلىق يول ئېچىلىپتۇ.

شۇ تەرىقىدە ئاي نەچچە تولۇپ، نەچچە تۇتۇلۇپتۇ. ئاقۋەت، «تېرىقچىلار»دىن ئونلا ئادەم قاپتۇ. توققۇزى ئايال، بىرى ئەمدىلا ئۆمىلىگەن ئوغۇل بوۋاق ئىكەن. ئاي - يۇلتۇزلار ئۆچكەن بىر قاراڭغۇ كېچىسى ئۇلار تىل - سىماتتەك ھەيۋەت بىر تاغ جىراسىغا قاپىلىپ قاپتۇ. جىرانىڭ ئۇچىلى تەرىپى كۆككە بوي تارتقان تىغىدەك ئۆتكۈر قىيالىق ئىكەن. ئۈنىمۇ يۇقىرىدا كۈمۈشتەك ئاپئاق بۈيۈك چوققا پارقىراپ تۇرىدىكەن. بۇنداق تو - ساقىتىن ئىنسان بالىسى تۈگۈل، ئۇچار قاناتمۇ ئۇچۇپ ئۆتەلمەيدىكەن.

قەبىھ دۈشمەن ھېسابسىز مەشەللەرنى كۆتۈرۈشۈپ، جىلغىغا لىق تولۇپ قورشاپ كېلىشكە باشلاپتۇ. ئۇلار ئەڭ ئاخىرقى ئون «تېرىقچى»نىڭ مۇشۇ ھەيۋەتلىك تاغ جىراسىدا تامام ھالاك بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپتۇ. توققۇز ئايال تەڭلا ئانىنىڭ قۇچقىدا جا - ھانىنىڭ ئاچچىقلىرىدىن بىخەۋەر تاتلىق ئۇيقۇغا چۆمگەن ئوغۇل بوۋاققا قارشىپتۇ. چۈنكى، ئۇ «تېرىقچىلار»غا باش بولغان ئۇلۇغ ئۆگەننىڭ ئەڭ ئاخىرقى پۇشتى - ئىزباسارى ئىكەن. شۇ كەملەردە جەڭدە دۈشمەن ئاقسا - قىلىنى ئەسىر ئالسا تىرىك تۇرغۇزۇپ يۈرىكىنى يەيدىغان ئادەت بار ئىكەن. شۇندىلا دۈشمەننىڭ تەن ۋە روھىدىن ئەبەدىي غالب بولدۇق، دەپ ھېسابلىشىدىكەن.

توققۇز ئايال تەڭلا ئوغۇل بوۋاققا قارشىپتۇ. بۇ ھەقتە «تېرىقچىلار»نىڭ ئۇلۇغ ئۆگەنمۇ ئۆلۈش ئالدىدا كېيىنكىلەرگە مۇقەددەس ۋەسىيەتلەرنى قالدۇرغا - نىكەن.

ئانا بوۋىقىنى كۆكسىگە مەھكەم بېسىپتۇ، كۆزىدىن بىر تامچىمۇ ياش تۆكەپتۇ.

ۋەھالەنكى، دۈشمەن يوپۇرۇلۇپ، تېخىمۇ قىستاپ

نىكەن. ئۇلار دەريا بويىدا ناھايىتى داغدۇغىلىق مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، جىمى ئالەمنى كۆكلەتكۈچى سۇ تەڭرىسىدىن ئۆزلىرىنىڭ دۈشمەنلەردىن قىساس ئېلىپ، ئار - نومۇس - نى ئاقلىشىغا مەدەتكار بولۇشىنى تىلەپتۇ.

جاھاننى زۇلمەت قاراڭغۇلۇق باسقان بىر كېچىسى «بېلىقچىلار»دىن قورقماس، جەڭگە ماھىر بىر توپ ئادەم كېمىلەرگە ئولتۇرۇپ ئوڭ قانغا ئۇزۇپ ئۆتۈپتۇ. ئىنس - جىنغا تۇيدۇرماستىن «تېرىقچىلار»نىڭ ھېلىقى ئۇرۇقنى قورشاۋغا ئاپتۇ - دە، كېچە قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ دەھشەتلىك قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپتۇ. قىر - چاپ تاڭ ئاتارغىچە داۋاملىشىپتۇ. «بېلىقچىلار»نىڭ قىلىچلىرى قان يۇقىدىن غىلاپلىرىغا سىغماي قاپتۇ. ئۇرۇقتىكىلەردىن بى - رەر تىرىك جانمۇ بۇ بالا - قازادىن قېچىپ قۇتۇلالماپتۇ. «بېلىقچىلار» تاش ئىبادەتخانا ئالدىدىكى خادىمغا سانجىپ قويۇلغان باشنى ئېلىپ كېمىلىرىگە ئولتۇرۇپ چەپ قانغا ئۆتۈپ كېتىپتۇ.

بۇ دەھشەتلىك قىرغىندىن قوشنا ئۇرۇقلار قاتتىق دەرغەزەپلىنىپ «بېلىقچىلار»دىن قىساس ئېلىشقا قە - سەمىياد قىلىشىپتۇ. خۇددى شۇنداق بىر كېچىسى ئوخشاشلا ئۇسۇل بىلەن «بېلىقچىلار»نىڭ ھېلىقى ئۇرۇقنى قور - شاۋغا ئاپتۇ. قىرغىن تېخىمۇ ۋەھشىيەنە تۈس ئاپتۇ. «تېرىقچىلار» بۇ ئۇرۇقتىكى جىمى جاننى تۈگەل قە - لىچتىن ئۆتكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن ئۆيۈرلەنگەن ئوت قويۇپ، ئۇلارنىڭ زېمىنىنى ئوت دېڭىزىغا ئايلىاندۇرۇۋې - تىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ قەدىم ئەۋۋەلدىن تىپتىنچ ئىككى قىرغاققا ئۇرۇش ۋە ئۆچمەنلىكنىڭ ئۇرۇقى چېچىلىپتۇ. ئۆزئارا قىرغىنچىلىق توختىماي داۋاملىشىپتۇ. ئۆچمەنلىك تېخىمۇ چوڭقۇر يىلتىز تارتىپتۇ.

ئاقۋەت، ئوڭ قاتتىكى بارلىق «تېرىقچىلار» بىر توپ بولۇپ ئۇيۇشۇپتۇ. چەپ قاتتىكى، «بېلىقچىلار»مۇ بىر يەرگە توپلىنىپتۇ، ئالەم ئىككىگە بۆلۈنۈپتۇ.

ئۇلۇغ دەريانى پاسىل قىلىپ ھايات - ماماتلىق ئۇ - رۇشى باشلىنىپتۇ.

ئۇرۇش شۇنچە دەھشەتلىك ئىكەنكى، دەريادا سۇ ئەمەس، قىپقىزىل قان بىلەن جەسەت ئاقىدىغان بولۇپتۇ. ئۇرۇش قىرىق بىر كېچە - كۈندۈز داۋام قىپتۇ. نەھ - يەت، پەلەك «تېرىقچىلار»نىڭ تەقدىر - قىسمىتىگە مەغلۇبىيەت تامغىسىنى بېسىپتۇ. دەريانىڭ ئوڭ قېتىدا «بېلىقچىلار» قارا چۈمۈلىدەك يامراشقا باشلاپتۇ. «تې -

كېلىشكە باشلايتۇ.

ئانا بىردىنلا چايان چاققانداك ئەندىكىپ كەينىگە ئوخچۇپتۇ. قوينىدىن خەنجىرنى سۇغىرىپ ئېلىپ ھەم- راھلىرىغا شىلتىپ، سەۋدايىلارچە خىرىس قىلىپتۇ.

—ياق!... ئۆزۈم.

بوغۇق سادا قىيالاردىن ئېشىپ، پەلەك قەھرىدىكى ئايپاق كۈمۈش چوققىغىچە يېتىپتۇ.

ئانا بوۋىقىنى قۇچاقلاپ نېرىدىكى قورام تاشنىڭ ئارقىغا ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ھايال ئۆتمەي، ئۆتكۈر خەنجەر- نىڭ ئادەم تېنىگە ئۇرۇلغان سالماق ئاۋازى كەپتۇ.

ئەي! ئانىنىڭ بالىلىرى، ئەلۋەتتە، يۈرىكىڭىز تۇيغاد- دۇركى، قالغان سەككىز ئايال قورام تاشنىڭ ئارقىغا ئۆ- تۈپ نى ئەھۋالنى كۆرۈپتۇ؟

دەر ھەقىقەت، ئانا شۇنداق ئۇلۇغ ئىنسانىكى، خەنجەر بالغا ئەمەس، ئۆز كۆكسىگە تا سېپىگىچە سانجىلىپتۇ.

سەككىز ئايال ھەم پۈتۈن ئالەم بىر لەھزە سۈكۈتكە چۆمۈپتۇ.

شۇ دەم قىيالار يۈكسەكلىكىدىكى ئاقۋاش كۈمۈش چوققا نۇرلىنىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن كىچىككەنە بىر نۇر ئاجرىلىپ چىقىپ ئۇلار تامان ئۇچۇپ كېلىشكە باشلاپتۇ.

شۇ نۇردىن ئاجايىپ يېقىملىق قوڭغۇراق ساداسى ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە، ھېلىقى نۇر ئوغۇل بوۋاقتىڭ يېنىغىلا كېلىپ توختاپتۇ. ئاياللار ئەس - ھو-

شنى يىغىپ سەپسالسا، كۈمۈشتىن ياسالغان ئىنتايىن نە- پس بىر بۆشۈك ئىكەن. بېشىغا ئېسىلغان ئالتۇن قوڭغۇ- راق توختىماي جىرىغىشىپ تۇرىدىكەن. ئوغۇل بوۋاق بۆشۈككە ئۈمىتۈلۈپتۇ. كۈمۈش بۆشۈك ھاۋادا لەيلىپ،

ئاستا سىلجىپ قورام تاشنىڭ يېنىدىكى بۆرە ئىندەك بىر ئېغىزدىن كىرىپ كېتىپتۇ. بوۋاقمۇ گۇڭراپ، ئۆمىلەپ كۈ- مۈش بۆشۈككە ئەگىشىپتۇ. ئاياللارمۇ ھەم بىر - بىرلەپ

ئۇنىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ.

ئەسلىدە بۇ ئۇزاق كەتكەن بىر تاغ ئۆڭكۈرى ئىكەن. سەككىز ئايال ۋە بىر ئوغۇل بوۋاق ئۆڭكۈر ئىچىدە كۈمۈش بۆشۈككە ئەگىشىپ مېڭىپتۇ. كۈمۈش بۆشۈك ئۇلارنىڭ يولىنى سۈتتەك ئايپاق يورۇتىدىكەن.

كىتەك بالىق

بۇ جايدا قىشۇ ياز كۆكرىپ تۇرىدىغان غايەت زور ئىككى تۈپ دەرەخ بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ شاخلىرى بىر - بىرىگە ئىرماش - چىرماش گىرەلەشىپ تا بۆز بۇلۇتلار- غىچە بوي تارتىپ تۇرىدىكەن. دەرەخلەرنىڭ قاق ئوتتۇ-

رىسىغا ئايپاق نۇر چېچىپ تۇرىدىغان، بىر كۈمۈش بۆ- شۈك ئېسىقلىق بولۇپ، ئۇنىڭدىن كېچە - كۈندۈز ئالتۇن قوڭغۇراقنىڭ جىرىغىشىغان ئۇنى ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن.

ھەر يىلنىڭ ئاياز پەسلىدە كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈل- دىكەن. يىراقتىكى ئاقۋاش چوققىدىن ئېقىپ چۈشىدىغان دەريانىڭ باش ۋە ئاياغ ئېقىنىدىكى بارلىق كىشىلەر ئاشۇ

ئىككى تۈپ دەرەخنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىدىكەن. مۇرا- سىمنىڭ بېشىدا كۈمۈش ساقاللىق ئۆگەن ھوقۇق ۋە قۇت - بىلىكنىڭ نىشانى بولغان گۈلدار ھاسسىنى قولغا

ئېلىپ ئەجدادلارنىڭ ئۆتمۈشى پۈتۈلگەن قەدىم بىر قو- شاقنى ئوقۇيدىكەن. قوشاقتا:

زامانە ئەۋۋەلدە ئۇلۇغ دەريانىڭ ئوڭ ۋە چەپ قېتىدا ياشىغان «تېرىقچىلار» ۋە «بېلىقچىلار» دەيدىغان خەلقلەر، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ئۇزاققا سو-

زۇلغان دەھشەتلىك ئۇرۇشلار، توققۇز ئايال ۋە بىر ئو- غۇل بوۋاقتىڭ تەڭرىتاغدىكى قاراڭغۇ جىلغىغا قاپسىلىپ قالغانلىقى، بىر ئۇلۇغ ئانىنىڭ تۆكۈلگەن قېنى تەڭرىنى

تەسىرلەندۈرگەنلىكى، سەككىز ئايال ۋە بىر ئوغۇل بو- ۋاقتىڭ خاسىيەتلىك كۈمۈش بۆشۈككە ئەگىشىپ جەننەت- سىمان بىر ماكانغا - تەڭرىنىڭ ئېرەمبېغىغا يېتىپ كەل-

گەنلىكى، شۇ يەردە كۈمۈش بۆشۈك قونغان مۇقەددەس دەرەخلەرنىڭ ئەتراپىدا ياشاپ ئاۋۇغانلىقى ھېكايە قىل- دىدىكەن.

شۇنىڭدىن كېيىن داغدۇغىلىق نەزىر - چىراغ مۇرا- سىمى ئۆتكۈزۈلىدىكەن. ھېسابسىز ماللار سويۇلۇپ، تەڭرىنىڭ شاپائىتىگە تەشەككۈر بىلدۈرىدىكەن. كۈي - قوشاقچىلار ئەجدادلارنىڭ قەھرىمانلىق روھىنى مەدھىيە-

لەپ قىسسەلەرنى ئېيتىدىكەن. ئاقىنلار ئەپچىل سازلىرىنى چىرتىپ مۇڭلۇق ناخشىلارنى ئوقۇيدىكەن. پالۋانلار بەس - بەستە مەيدانغا چۈشۈپ كۈچ سىنىشىدىكەن...

مۇراسىم شۇ تەرىقىدە توققۇز كۈن داۋام قىلىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەپىرىدىن ئادىشىپ، ئاچ - زې- رىنىلىقتا ئۆلەر ھالەتكە چۈشۈپ قالغان بىر بەختسىز ئادەم كىتەك بالىققا كېلىپ قاپتۇ. بۇ ئۇلارنىڭ تەڭرى ۋە ئەج- دادلارنىڭ روھىغا ئاتاپ نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزۈۋاتقان چىغى ئىكەن. ھېلىقى ئادەم دەشت - باياۋان ئىچىدىن

ئەرۋاھتەك چىقىپ كەپتۇ. ئۈستۈنۈشى قۇياش تەپتى ھەم ئىسسىق چۆل بورىنىدىن چىرىپ تىتىلغان، ئەزايىنى قان - يىرىغلىق جاراھەتلەر قاپلىغان، تەلەتنى بىر قۇچاق چىچى يېيىپ تۇرىدىكەن. يىرتقۇچ قۇش پەنجىسىدەك

M
I
R
A
S

قاپقارا تىرناقلىرى ئۆسۈپ كەتكەن بارماقلىرىنى جۈنۈپ خىرىس قىلىپ، پۇتلىرى بىلەن توپا چېچىپ ھېچكىمنى ئۆزىگە يېقىن يولاتمايدىكەن. كۆزلىرى ئىنسانىي ئىدراكنى يوقاتقان سەۋدايىلارغا خاس ئەسەبىي ياندىكەن.

كىشىلەر ئىككى پۇتلۇق بۇ غەلىتە مەخلۇقنىڭ نېمە-لىكىنى ئاڭقىرالمىپتۇ. يەر يۈزىدىكى ئادەملەر ئارىسىغا ۋابا تارقىتىدىغان ئاسىي جىنىپەرلەر قوۋمىدىن بولمىسۇن دەپ ھېيىقپتۇ.

شۇ ئارىدا ھېلىقى غەلىتە مەخلۇق ئىككى تۈپ مۇ-قەددەس دەرەخنىڭ ئالدىدىكى سۇپىغا تىزىلغان نەزىر-چىراغلىق تائاملارنىڭ ھىدىنى ئاپتۇ - دە، ئالستاغىل توۋلىغىنىچە توپنى يېرىپ شۇياققا ئۆزىنى ئېتىپتۇ. تائاملار ئۈستىدە دۈم يېتىۋېلىپ ئىككى قولى بىلەن ئاغزىغا كەپ-لەپ تىقىشقا باشلاپتۇ.

شۇندىلا كىشىلەر ئۇنىڭ چۆل - باياۋاندا يولدىن ئا-دېشىپ ئاچلىق ئازابىدىن ئەقىل - ھوشىنى يوقاتقان بىر سودىگەر ياكى شور پېشانە سەيياھ ئىكەنلىكىگە جەزىم قىلىپتۇ. كىشىلەردىن بىر نەچچىسى ئالمان - تالمان يو-پۇرۇلۇپ كېلىپ ئۇنى مىڭ تەسلىكتە سۇپىدىن نېرى قە-لىپتۇ. چۈنكى ئۇلار ئاچلىققا ئوخشاش توقلۇقنىڭمۇ ئىن-ساننى ئەجەلگە سۆرەيدىغىنىنى بىلىدىكەن. ئۈزۈمدىن يا-سالغان ھەر خىل شەربەتلەرنى ئاغزىغا تېمىتىپتۇ. مۆجە-زىكار ئەمچىلەر شۇ ھامان تەنگە قۇۋۋەت بېرىدىغان، سەۋدانى ھەيدەپ ئەقىل - ھوشنى يىغىدىغان دورىلارنى يېگۈزۈپتۇ.

خېلى ئۇزاقتىن كېيىن ئۇ ئەس - يادىنى چىرمىۋالغان ئاچلىق ۋە سۆۋەسىسىدىن قۇتۇلۇپ، ئاستا - ئاستا ئادىمى-لىككە قايتىپتۇ. ئۆزىنىڭ يىراق بىر مەملىكەتنىڭ ئەڭ باي سودىگىرى ئىكەنلىكىنى، نەچچە يۈز ئۇلاغلىق سودا كار-ۋىنىنىڭ چۆلدە يولدىن ئازغىنىنى، ھەمراھلىرىنىڭ ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇقتىن بىر - بىرلەپ ئۆلگىنىنى، پايانسىز دەشت - باياۋاندا تەنھا ئۆزى ياۋا ئوتلارنىڭ يىلتىزىنى يەپ ئەجەل بىلەن قانداق ئېلىشىنىنى يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلەپ بېرىپتۇ.

كىتەك بالىقلارمۇ يىغلاپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ كۆڭلى ئاشۇنداق يۇمشاق ئىكەن. ناھايىتى ئۇزاقتىن بېرى بايا-شاتچىلىق ئىچىدە جاپا تارتماي ئۆتكەن كىتەك بالىق كىشىلىرى ئادەمنىڭ بېشىغا شۇنداقمۇ ئېغىر قىسمەتلەرنىڭ چۈشىدىغىنىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىكەن.

شۇنداق قىلىپ ئەلۋەتتە، بۇ سودىگەر شۇ يۇرتىدا تۇرۇپ قاپتۇ. ئۆگەن ئۆزىنىڭ ئەڭ ياسىداق سارىيىنى ئۇنىڭغا جابدۇپ بېرىپتۇ. خىزمىتىگە خاس ئەمچى، ئاش-پەز، خىزمەتكارلارنى تەيىنلەپتۇ. ئۇلار سودىگەردىن بىر قەدەممۇ نېرى بولمايدىكەن. شۇنىڭغا يارىشا، ئۇ ناھايىتى تېز ئەسلىگە كېلىشكە باشلاپتۇ.

سودىگەرنىڭ مۇنداق بىر غەلىتە ئادىتى بار ئىكەن. ھەر كۈنى سەھەر، ئاخشام ھېلىقى ئىككى تۈپ مۇقەددەس دەرەخنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇرىدىكەن. ئىككى قولى بىلەن ئېڭىكىنى يۆلەپ شاخلار ئارىسىدىكى ۋىل - ۋىل ئاپئاق نۇر چېچىپ تۇرغان كۈمۈش بۆشۈككە، توختىماي جىرىڭشىپ تۇرغان ئالتۇن قوڭغۇراققا نەچچە ئاش يې-شىمىغىچە ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ قېتىپ قاراپ تۇرىدى-كەن. ئۆتكەن - كەچكەنلەردىن «بېلىقچى» ۋە «تېرىقە-چى» دېگەن خەلقلەر، توققۇز ئايال ۋە بىر ئوغۇل بوۋاق، ئالتۇن قوڭغۇراق ئېسىلغان خاسىيەتلىك كۈمۈش بۆشۈك، مۇقەددەس دەرەخ ھەققىدىكى ھېكايەتلەرنى ياندۇ-رۇپ - ياندۇرۇپ سورايدىكەن.

ۋەھالەنكى، كىتەك بالىق كىشىلىرى بۇنىڭدىن زەر-رىچە غەلىتىلىك ھېس قىلمايدىكەن. سودىگەرنىڭ كىتەك بالىقلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئۆتمۈشىگە، ئەڭگۈش-تەرى بولغان خاسىيەتلىك كۈمۈش بۆشۈككە بولغان ئىخ-لاسىدىن پەخىرلىنىدىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپ سودىگەر سەللىمازا ئەسلىگە كېلىپتۇ. ئۆز ئېلىگە قايتماق بولۇپتۇ. كىتەك بالىقلار ئون تۆ-گىگە ئوزۇق - تۈلۈك، سوۋغا - سالام تەييارلاپتۇ. شۇ قىسقىغا كۈنلەردە ئۇلار بۇ مۇلايىم سودىگەر بىلەن ئى-چەكشىپ كەتكەنلىكىنى، خوشلاشماق ئېغىر توختاپتۇ. سو-دىگەر مېڭىش ئالدىدا كىتەك بالىقلارغا قايتا - قايتا تەزىم قىلىپ كۆز يېشى قىلىپتۇ. تەڭرى ئىرادە قىلسا، كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ يۇرتقا كېلىپ قۇتقۇزغۇچى خەير-خاھارغا ھەسسىلەپ جاۋاب قايتۇرىدىغانلىقى ھەققىدە قەسەملەر ئىچىپتۇ.

پەلەك چاقى چۆرگىلەپ شۇنىڭدىن ئۈچ يىل ئۆت-كەندە ھېلىقى سودىگەر يەنە پەيدا بولۇپتۇ. ئاۋۋالقىدەك ئاۋارە ھالەتتە ئەمەس. ئېغىر يۈكلەر ئارتىلغان يۈزلىگەن ئات - تۆگىلەر بىلەن بىر - بىرىدىن سالاپەتلىك ئۈنچە ھەمراھىنى ئەگەشتۈرۈپ كىرىپ كەپتۇ. كىتەك بالىقلار سودىگەرنى تونۇپ، ئۇزاق يىل ئايرىلىپ كەتكەن

20046

قېرىندىشى بىلەن دىدار كۆرۈشكەندەك خۇشاللىققا چۆ-
مۇپتۇ. ئۆگەن ئەڭ ھۆرمەتلىك مېھمانلارنى قوبۇل قىل-
دىغان رەسمىي قائىدە - يوسۇن بويىچە نەزىر - چىراغ
ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇقەددەس دەرەخلەرنىڭ ئالدىدىكى
سەينادا ئۇلارنى ئىززەت - ئېكرام بىلەن كۈتۈۋاپتۇ.

مېھمانلار ئۆگەننىڭ سارىيىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپتۇ.
دەريانىڭ باش - ئايغىدىكى ئۇرۇق - ئۇلۇسلارنىڭ ئاۋ-
ساقاللىرىغا خەۋەرلەر بېرىلىپتۇ.

ئاغلا كۈنى، سودىگەر ۋە ھەمراھلىرىنىڭ شەرىپىگە
كاتتا زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇلۇپتۇ. زىياپەتنىڭ داغدۇغىسى
كىتەك بالىقلارنىڭ نەزىر - چىراغ مۇراسىمىدىنمۇ
قېلىشماپتۇ.

زىياپەت راسا ئەۋجىگە چىققاندا، سودىگەر ئۆگەندىن
ئىجازەت سوراپتۇ. زىياپەت سورۇنىدىن بىر كىچىك سەينا
ھازىرلىنىپتۇ. سودىگەر ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئاشۇ ك-
چىك سەيناغا كىتەك بالىقلارغا ئاتاپ ئېلىپ كەلگەن

سوۋغاتلارنى توشۇشقا باشلاپتۇ. توپ - توپ تاۋار -
دۇردۇنلار، ئۈنچە - مەرۋايىتلار قانداق ئېسىل يىپەك
تونلار، كۈمۈش پەتۈسلارغا تىزىلغان ئالتۇن يامبۇلار،
كۆزنى قاماشتۇرىدىغان جاۋاھىرات تاشلار، شىپالىق،
خۇشبوۋى دورا دەرەمەكلەر... ھاي - ھاي! كىتەك بالىقلار

ئەس - ھوشنى يىغىپ قارىغۇدەك بولسا ئالەمنىڭ مۆجە-
زاتلىرى كۆز ئالدىدا تاغدەك دۆۋىلىنىپ كېتىپتۇ.
ئاخىرىدا، سودىگەر ھەمراھلىرى بىلەن ئاغزى مەھكەم
ئېتىلگەن يوغان بىر قارا كۈپنى ئۆگەننىڭ ئالدىغا قويۇپ-
تۇ.

ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ ئاق كۆڭۈل كىتەك بالىقلىق-
لارغا ئىنتام قىلغان ئەرزىمەس سوۋغىتىنى قوبۇل قىلىش-
قا، دەپتۇ تەزىم قىلىپ.

تېرىقچە ياخشىلىققا ئالەمچە جاۋاب ياندۇرۇلسا نېمە
دېسۇن. كىتەك بالىق كىشىلىرى ھەيرەتتىن گاچا بولۇپ
قاپتۇ. ئاق چاچلىق ئۆگەنمۇ دەمال تەشەككۈرگە لايىق
سۆز تاپالماپتۇ.

ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ سېخىلىقىغا ئاپىرىن، - دېيە-
لەپتۇ بىر ھازادىن كېيىن.

سودىگەر يەڭلىرىنى تۇرۇپ ھېلىقى قارا كۈپنىڭ ئاغ-
زىنى ئېچىپتۇ. شۇنڭان كىشىلەرنىڭ بۇرنىغا ئۆتكۈر بىر ھىد
ئۇرۇلۇپتۇ.

ئۇلۇغ شاھىمىز يەتتە ئىقلىمدىكى پىر - ئەۋلىيا-
لارنى يىغىپ يەتتە يىل ئىستىقامەتتە ئولتۇرۇپ ئاخىر

جاھاننىڭ غەم - غۇسسسىدىن قۇتۇلۇپ، ئەبەدىي قېرد-
ماسلىقنىڭ سىر - ھېكمىتىگە يەتتى. شىپالىق دورا ياساپ
قارا كۈپلەرغا قاچىلىدى. ئۇنى «شاراب» دەپ ئاتىدى.
كىمەرسكى، ئۇشۇبۇ شارابىتىن ھەر دائىم ئىستېمال قىلىپ
تۇرسا، مۇراد - مەقسىتى ھاسىل بولۇپ، ئەۋلىيالىق مۇ-
قامىغا يەتكەي!

سودىگەر شۇنداق دەپ لىق بىر ئاققۇر شارابىنى ئالدى
بىلەن ئۆگەنگە تۇتۇپتۇ.

كىتەك بالىق كىشىلىرى ئاتا - بوۋىلىرىدىن تارتىپ
ئۆزۈمدىن رەنجىگە شىپا، تەنگە قۇۋۋەت بېرىدىغان شې-
رىن ئىچىملىكلەرنى ياساپ ئىچىدىكەن. ھېچ ئىقلىمدا بۇ-
نىڭدىن چارە ئېسىل نەرسە يوقتۇر دەپ ئويلىغانىكەن.

ۋەھالەنكى، «شاراب» دەپ ئاتىلىدىغان بۇ خاس-
يەتلىك ئىچىملىك ئۇلارنىڭ ئەقلىنى لال قىلىپتۇ. خېلى
كۈنلەرگىچە ئاشۇ بىر ئاققۇر (زىياپەت ئەھلىگە پەقەت بىر
ئاققۇردىنلا تەقسىم بولغانىكەن) شارابىنىڭ جەننەت ھۇ-
زۇرى بەخت ئەتكۈچى شېرىن كەيپىنى سۇرۇپتۇ.

سودىگەر ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئۆز مەملىكىتىگە
قايتماق بولۇپتۇ. كىشىلەر ئۆز ئىلكىدە بارلىكى ئەڭ
قىممەتلىك بۇيۇملاردىن قىرىق تۆگىلىك سوۋغات تەي-
يارلاپتۇ. ئۆزىنىشى مۇراسىمدا ئۆگەن سوۋغاتلار ئارتىل-
غان باش تۆگىنىڭ قىزىل ئارغامچىسىنى ئالتۇن پەتۈسقا
قويۇپ، ئىززەت - ئىكرام بىلەن سودىگەرگە سۇنۇپتۇ.

سودىگەر يەر ئۆپكۈدەك تەزىم قىلىپ تەشەككۈر
ئېيتىپتۇ. ئارغامچىنى قوبۇل قىلىپ ئالماپتۇ.

ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ پەرمانى شۇنداق. مەگەر يىپ
چاغلىق سوۋغات قوبۇل قىلساق بېشىمىز بىلەن جاۋاب
قىلىمىز، - دەپتۇ سودىگەر كىشىلەرنى ھەيرەتتە قالدۇ-
رۇپ.

ھۆرمەتكە ئىززەت، ئېزىگۈگە جاۋاب ياندۇرماق ئا-
تا - بوۋىلاردىن قالغان ئادەت ئەمەسمۇ؟

ئالەمدە چىن دوستلۇقتىن چارە سوۋغات بولام-
دۇ، - دەپتۇ سودىگەر قوللىرىنى قوشتۇرۇپ، - ئۇلۇغ
شاھىمىز دوستلۇقنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدۇ. ۋەھالەنكى،
ئاشۇ بىباھا سوۋغاتنى سىلەر بىزگە تەقدىم ئەتتىڭلار.

شۇنىڭ ئۆزى كۇپايە. شاھىمىزنىڭ ئەڭ چوڭ ئىستىكى
شۇكى، بۇنىڭدىن كېيىن مەغرىب - مەشرىقتىكى بۇ ئىككى
ئەل ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد قان - قېرىنداش بولۇپ ئۆتۈشسە.
بارلىق كىشىلەر بىر ئېغىزدىن ئاپىرىن ئوقۇشۇپتۇ.

شۇ چاغ سودىگەردە ئاجايىپ بىر تەڭقىسلىق ھالەت

M
I
R
A
S

روي بېرىپتۇ. ساقلىنى سالاپتۇ، گېلىنى قىرىپتۇ. ئاخىر يۇزنى توساپ:

— ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ تىلىغا ئالغۇچىلىكى يوق بىر ئىلتىھاسى بار ئىدى. ئېيتىشتىن ئۇيلىۋاتىمەن، دەپتۇ. كىتەك بالىقلار شۇنچە مۆرۈۋەتكە قانداق تەشەككۈر ئىزھار قىلىشى بىلەلمەي تۇرغاندا، تېنىدىن بىر پارچە گۆشنى كېسىپ بېرىشكەمۇ تەييار ئىكەن.

— ئۇلۇغ شاھىمىز جاھان مۆجىزاتلىرىغا ئىخلاس باغلىغان كىشى بولغاچ، دەپتۇ سودىگەر، — پىر — ئەنبى- يالىق يولىنى تۇتۇپ، ئۆمرىنى شاھلىقتىن ئۆتە كۈللى ئا- لەمنىڭ سىر — ھېكمەتلىرىنى يېشىشكە سەرپ ئەتكەندى. قاچانكى، شاھىمىز ئالتۇن تەختىنى تەرك ئېتىپ، ئېتىكاپ- خانىغا سولنىۋالدى، ئاغزىغا گىياھ سالماست بولدى. بۇ- نىڭغا مەن شورلۇق سەۋەبىچى بولدۇم. ئەقلى كۆتەلىك قىلىپ شاھ ئالدىدا خاسىيەتلىك كۈمۈش بۆشۈكنىڭ ھېكا- يىسىنى سۆزلەپ سالغان ئىكەنمەن. ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ ھالى كۈندىن- كۈنگە پەسلەپ كەتتى. ئالۇن كەبى بىر سەۋداي ئىشتىياق كېچەيۈ كۈندۈز ئۇنى ئۇيقۇدىن بىدار قىلىپ، يۈرىكىنى كۆيدۈرەر ئىدى. ئاخىر ئۇ پېقىرگە ئېيتتىكى: بارغىن، ئاشۇ ئاق كۆڭۈل كىشىلەر چىن دوست- لۇقىمىزنىڭ ئەبەدىي داۋام ئەتكۈسى قان- قېرىنداشلىق- مېزنىڭ نىشانى سۇپىتىدە خاسىيەتلىك كۈمۈش بۆشۈكنى بىزلىرىگە تەقدىم ئەتمەسمۇ؟

ئۆگەن باشلىق كىشىلەرنىڭ بېشىغا خىجالەتنىڭ تېغى يىقىلىپتۇ. كۆزلىرى ئالدىدا بىر ئۇلۇغ ئانىنىڭ كۆكسىدىن تۆكۈلگەن قان، سەككىز ئايال ۋە بىر ئوغۇل بوۋاق زاھىر بولۇپتۇ. قۇلاقلىرى تۈۋىدە ئاتا- بوۋىلارنىڭ خاسىيەتلىك كۈمۈش بۆشۈك ھەققىدە ئېيتقان مۇقەددەس ۋەسىيەتلىرى جاراڭلاپتۇ.

ئۇلارنىڭ بېشى چۈشۈپ كېتىپتۇ. سېھىر- بەنت ھۈ- رۇپ قاتۇرۇۋېتىلگەندەك ھېچقايسىسىدىن بىرەر ئېغىز سادامۇ چىقماپتۇ. سودىگەر ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ نې- مىلەرنىدۇر دەپ قايتا- قايتا تەزىم قىلغىنىنى، چۆل تاھان ئۇزۇن بارا- بارا كۆزدىن غايىب بولغىنىنى سەزمەي قايتۇ- كىتەك بالىقلار ئۆزلىرىنىڭ ھەق ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرىدىكەنۇ، كۆڭلىنىڭ ئاللىقانداق يەرلىرىدىن يەنىلا ئۆزلىرىنى ئەيىبلەيدىكەن. گويىكى، ئادەمگەرچىلىككە مۇخالپ گۇناھ ئۆتكەندەك دائىما غەش يۈرىدىكەن. شۇ تەرىقىدە نەق ئۈچ يىل ئۆتكەندە كىتەك بالىق-

لىقلار سودىگەر ئەمدى بۇ يۇرتقا ئاياغ باسقاس دەپ ھەسرەت قىلىپ يۈرگەندە، سودىگەر ۋە ئۇنىڭ ھەمراھ- لىرى يەنە پەيدا بولۇپتۇ. كىتەك بالىقلار شاد- خۇراملىققا چۆمۈپتۇ. تۈز كۆڭۈللەردىكى غەشلىك ھوردەك كۆتۈرۈ- لۈپ كېتىپتۇ. مېھمانلار تەكلىماكاندا مىسلى كۆرۈلمىگەن داغدۇغا ئىززەت- ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىنىپتۇ.

زىياپەتتە قۇلاق ئىشتىمىگەن، كۆز كۆرمىگەن سوۋ- غاتلار ئىلگىرىكىدىن بىر ھەسسە ئېگىز دۆۋىلىنىپتۇ. ئۇ- گەننىڭ ئالدىغا قىرىق قارا كۆپ تىزىلىپتۇ. سودىگەر دەپتۇكى:

— بىز ئىككى ئەل ئەبەدىي قېرىندىشىمىز، شۇ ۋە- جىدىن خەزىنىمىزنى ھەم جىمىكى خەزىنىدىنمۇ چارە تۇ- رىدىغان ئۇشۇ ئەڭگۈشتەرىمىزنىمۇ سىلەردىن ئايىمىدۇق. ئالەمنىڭ بۇ يېگانە لەززىتىدىن بۇ يەردىكى ھەممە ئا- ۋام- بۇقرا بەھرە ئالغاي! پانىدىكى ئازاب، كېسەللىك، قېرىلىقتىن ئىبارەت ئۈچ تۈرلۈك رىيازەتنىڭ ئىسكەنجە- سىدىن قۇتۇلۇپ ئەنئىيالىق مۇقامغا يەتكەي!

كىتەك بالىقتىكى ئۇلۇغ- ئۇششاق، ئەرۇ ئايال ھەم- مىسى «شاراب» دەپ ئاتىلىدىغان بۇ خاسىيەتلىك ئى- چىملىكتىن ئېغىز تېگىپتۇ.

سودىگەر كېتەر چېغدا كىتەك بالىق كىشىلىرىنى يەنە بىر قېتىم خىجالەتنىڭ پاتقىقىغا پاتۇرۇپتۇ. كىتەك بالىق كىشىلىرى بۇ قېتىم بىساتىدىكى ھەممە نەرسىنى دېگۈدەك سوۋغات قىلىپ سەكسەن تۆگىگە ئارتقانىكەن. سودىگەر باش تۆگىنىڭ يىپەك ئارغامچىسى سېلىنغان ئالتۇن پەت- نۇسقا نەزەر كۆزىنىمۇ سالماپتۇ. كىتەك بالىق كىشىلىرىدە بەرمىگەن نەرسىنى ھەرگىزمۇ قايتىلاپ سورىمايدىغان ئادەت بار ئىكەن. سودىگەر ئەمدى بىزنى تەڭلىكتە قويد- ماس دەپ ئويلىغانىكەن.

ئۆگەننىڭ بېشى چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئاپئاق ساقاللىرى ئالتۇن پەتنۇسقا يېيىلىپتۇ.

خېلى ئۇزاقتىن كېيىن سودىگەر ئېتىغا مىنىپتۇ. لام- جىم دېمەي ھەمراھلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يولغا راۋان بو- لۇپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن كىتەك بالىق كىشىلىرىدە ئاجايىپ بىر خىل ھالەت روي بېرىشكە باشلاپتۇ.

ئۆگەن ھەر كۈنى ھېلىقى ئىككى تۈپ مۇقەددەس دەرەخنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇرىدىكەن. شاخلار ئارىسىدا ۋىل- ۋىل نۇر چېچىپ تۇرغان كۈمۈش بۆشۈككە، توخ-

20046

خەلق غايىبىتىن ئىلاھىي ۋەھىي ئىشتىكەندەك ئىزىدا ئۇيۇپ قاپتۇ. سودىگەر مۇ قارا كوزىنى كۆتۈرگەن پېتى ئۆگەننىڭ ئالدىدا ئۆرە تۇرۇۋېرىپتۇ.

ئاخىر، ئۆگەن سودىگەرنىڭ قولىدىكى قارا كوزىنى قوبۇل قىلىپ ئاپتۇ ھەم يۇرتنىڭ ئەڭگۈشتەرى—ئالتۇن قوغغۇراقلىق كۈمۈش بۆشۈكىنى سودىگەرگە بەرمەكچى بوپتۇ. ئارىلىرىدىن ئەڭ چەبەدەس بىرى ئۆمۈچۈكتەك مۇقەددەس دەرەخكە يامىشىپتۇ. كۈمۈش بۆشۈككە قول يېتىپ قالغاندا، قولى ئۈزۈلۈپ مانا تۇتاي دېگەندە بىر كارامەت كۆرۈلۈپتۇ. كۈمۈش بۆشۈك سەلەكن شامالدىكى پەيدەك ئۆرلەپ ئۈستۈنكى شاخقا قونۇپتۇ. ھېلىقى تاپ بېسىپ يامىشىپ، شۇنداق قولى ئۈزۈلۈپتۇ، كۈمۈش بۆ- شۈك ئۈنىدىنمۇ يۇقىرى شاخقا قونۇپتۇ. سىلەر بالىلەرنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن يارىدار سىياققا كىرىۋېلىپ، ئوۋچىنى ئازدۇرىدىغان قۇشنى كۆرگەنمۇ؟ كىشىلەر قارد- غۇدەك بولسا، ئاشۇ قۇش بىلەن ئوۋچىدەك بىرى قاچسا، بىرى قوغلاپ چىقىپ كېتىۋاتقۇدەك، ئاخىر، كۈمۈش بۆ- شۈك، دەرەخكە ياماشقۇچىمۇ كۆرۈنمەي قاپتۇ.

بىر كەمدىن كېيىن ھېلىقى شاخلار ئارىسىدا پەيدا بوپتۇ. بەئەينى ئەسكى پاختىلىق چاپاندەك شاختىن— شاخقا ئېسىلىپ پەسكە چۈشۈۋاتقۇدەك. ئۈچسىدىكى ئى- گىنلىرى جۇل— جۇل بولۇپ، پۈتۈن ئەزايى قانتالاش بولۇپ كەتكەن ئىكەن. ئۇ تۆۋەنلەپ ئەڭ ئاخىر شاخقا يەتكەندە بەرداشلىق بېرەلمەپتۇ— دە، ئۆزىنى يەرگە تاشلاپتۇ.

شۇ ھامان ئالتۇن قوغغۇراقلىق كۈمۈش بۆشۈك ئەسلىدىكى جايىدا پەيدا بوپتۇ. بۇرۇنقىدىنمۇ بەك نۇر- لىنىپ كېتىپتۇ.

كىشىلەر نېمە قىلارنى بىلمەي دەۋرەشكە باشلاپتۇ. دەرەخ تۈگۈل، يىرتقۇچ قۇشلار ماكان ئەتكەن خەتەرلىك قىيالارنى بېسەنتىگە ئالمايدىغان ئادەم چالا ئۆلۈك ياد- قاندا، باشقىلار نېمە چارە قىلالسۇن؟

ھەممە يەر تېگىدىن ئۆگەنگە قارىشىپتۇ. ئۆگەنمۇ قولىدىكى قارا كوزىنى سىلىغان پېتى سودىگەرگە قارايتۇ. سودىگەر ئالاقزادىلىككە چۆمۈپتۇ.

بۇ چاغ قۇياش ئالتۇن تاۋاقتەك قىزىرىپ، تاغ كەيد- نىگە ئولتۇرۇشقا باشلىغانىكەن.

سودىگەر يەڭلىرىنى سىلكىپ ۋارقىراپتۇ.

— كېسىڭلار دەرەخنى!

تىمايى جىرىڭشىپ تۇرىدىغان ئالتۇن قوغغۇراققا قاراپ قېتىپ قالىدىكەن. ئەس— ھوشىنى يوقاتقان ھالدا چوغغۇر خىياللارغا چۆمىدىكەن. دەريانىڭ باش ۋە ئاياغ ئېقىنى- دىكى ئۇرۇق— ئۇلۇسلارنىڭ ئاقساقاللىرىمۇ بىردىن— ئىككىدىن ئۆگەننىڭ ئەتراپىغا ئولشىدىكەن. نەچچە ئاش پېشىمغىچە بېشىنى يەردىن كۆتۈرمەي ئۆرە تۇرۇشىدى- كەن. ئاندىن ئۇن— تىنىسىز تارقىلىپ كېتىشىدىكەن.

ئۇلارنىڭ شۇ ھالىتى بەئەينى تېنەپ— تەمتىرەپ يۈرگەن ئازغۇن ئەرۋاھلارغا ئوخشىشىدىكەن. ھەر يىلى ئايازدا نەزىر— چىراغ مۇراسىمى ئۆتكۈزۈ- لىدىكەن، داغدۇغسى ئىلگىرىكىدەك كاتتا بولمايدىكەن. ئۆگەن ئەجدادلارنىڭ ئۆتمۈشى سۆزلەنگەن قەدىم قو- شاقنى ئوقۇغاندا تۇرۇپ— تۇرۇپ ئازغىشىدىكەن. ھاپىز- لار قەھرىمانلىق قىسىللىرىنى ئېيتقاندا ئاۋازى بۇرۇنقى- دەك جازاخلىق ئاڭلانمايدىكەن. ئاقىنلار سازلىرىنى چىرىتىپ مۇڭلۇق ناخشىلارنى توقۇيالمىدىكەن. شۇ تەرىقىدە ئارىدىن يەنە ئۈچ يىل ئۆتكەندە سو- دىگەر يەنە پەيدا بوپتۇ!

بۇ قېتىم ئىلگىرىكىدەك قىممەتلىك سوۋغاتلار ئار- تىلغان يۈزلىگەن ئات— تۆگە ۋە ھەمراھلىرىنى ئەگەشتۈ- رۈپ ئەمەس، تەنھا ئۆزى ئاتقا مىنىپ يۇرتقا كىرىپ كەپتۇ. قولدا ئاغزى ھىم ئېتىلگەن كىچىككەن قارا كوزىنى كۆ- تۈرۈۋالغانىكەن.

— ئەي، قېرىنداشلىرىم،— دەپتۇ سودىگەر،— بۇ كو- زىغا شاراپ ياساشنىڭ سىر— ھېكمىتى قاچىلانغان. مانا بىز ئىلكىمىزدىكى ئەڭ قىممەتلىك ئەڭگۈشتەرىمىزنى سىلەرگە بەخشەندە قىلماقچى بولدۇق. ھالبۇكى، سىلەر ئىنسانغا ھېچبىر مەنپەئەت بېرەلمەيدىغان بىر ئەرزىمەس بۇيۇمنى بىزدىن ئاياۋاتسىلەر. مەن بۈگۈن كۈن پېتىشتىن ئىلگىرى بۇ جايدىن ئايرىلىشىم كېرەك. شۇنىڭغىچە شۇ ئەرزىمەس تىلكىمىزنى ماقۇل كۆرۈپ، قارا كوزىنى قو- بۇل قىلىپ ئېلىڭلار ياكى قارا كوزا يەرگە ئۇرۇلۇپ چۈل— چۈل بولسۇن— دە، ئارىمىزدىكى قان— قېرىند- داشلىقىمۇ ئەبەدىي تامام بولسۇن.

بۇ ساياھ يىتىپ، كۈن راسا قىيام بولغان چاغ ئىكەد- مىش. تا كۈن پېتىشقا بىر تېرەك بويى قالغانغا قەدەر كىتەك بالىق كىشىلىرىدىن بىر ئېغىز زۇۋان چىقىپتۇ. ئۇلار— ئاپئاق ساقاللىق ئۆگەن، ئۇرۇق— ئۇلۇسلارنىڭ ئائىلە ئاقساقاللىرىنى ئەتراپقا توپلانغان تامام ئاۋام—

M
I
R
A
S

سودىگەرنىڭ ئاۋازى كىشىلەرنى بىر شۈركەندۈرۈپ،
يىراقتىكى تاغلارغىچە تاراپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن گويا
تاغلاردىن ئەكس سادا يانغاندەك ئۆگەن ئايماق ساقالدى.
رنى تىترىتىپ ۋارقىراپتۇ:

— كېسىڭلار، دەرەخنى!

— كېسىڭلار، دەرەخنى!

ئۇرۇق - ئۇلۇسلارنىڭ ئاقساقاللىرىمۇ ئۆگەنگە ئە-
گىشىلا شۇنداق دەپتۇ.

ئاۋام پۇقرا شۇنى كۈتۈپ تۇرغاندەكلا ھايت - ھۈيت
دېگۈچە ھەر يوغان ئايپالتلارنى ھازىر قىلىشىپتۇ. قاۋۇل
قوللاردا ئايپالتلار ۋالدىداپ مۇقەددەس دەرەخلەرنى
چاپماققا تەمىشلىپ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپتۇ.

— توختاڭلار!

شۇ چاغ بىر ئوغۇل بالا توپنى يېرىپ ئۆتۈپ ئۆ-
گەننىڭ ئالدىغا كەپتۇ.

— كۈمۈش بۆشۈكنى مەن ئېلىپ چۈشەي، دەپتۇ ئۇ
ئۆگەنگە ئارىسلان بالىسىدەك دادىل تىكىلىپ.

ھەممە ھاڭۋېقىپ قېلىشىپتۇ. ئەسلى بۇ ئوغۇل بالا
ئۆگەننىڭ توققۇز ياشلىق كەنجى ئوغلى ئىكەن. ئۇ ئۆگەن
ئاتىسىنىڭ ئىجازىتىنى ئالمايلا دەرەخكە يامىشىپتۇ. چوڭ-
لار ئېسىنى يىغقۇچە ئارىلىقتا كۈمۈش بۆشۈكنىڭ يېنىدا
پەيدا بوپتۇ. كۈمۈش بۆشۈك ئالتۇن قوڭغۇرىقىنى زىل
جىرىڭلاتقىنىچە ئەركىلىگەندەك ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىشقا
باشلاپتۇ.

كىشىلەر خۇشال بولۇشۇپ بارىكالا توۋلىشىپتۇ.

— تۇت ئۇنى! — دەپ ۋارقىراپتۇ ئۆگەن.

بالا تۆۋەندىكىلەرگە بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كې-
يىن يۈزىنى ئۆرۈپلا يۇقىرىغا يامىشىشقا باشلاپتۇ. كۈمۈش
بۆشۈك ئالتۇن قوڭغۇرىقىنى جىرىڭلىتىپ بالغا ئەگە-
شىپ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپتۇ. ھايت - ھۈيت دېگۈچە بالمۇ،
كۈمۈش بۆشۈك كۆرۈنمەي قاپتۇ.

سوقۇۋاتقان يۈرەكنى كىشىگە بەرگىلى بولامدۇ؟

تومۇردا ئېقىۋاتقان قانى ئالتۇن - كۈمۈشكە تېگىش-

كىلى بولامدۇ؟

مۇقەددەس دەرەخلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرىسىدىن شۇنداق
سادا كەپتۇ.

كىتەك بالىق كىشىلىرىمۇ، سودىگەرلەر ئاغزىنى ھاڭ-

دەك ئاچقان يېتى ئورنىدا قېتىپ قېلىشىپتۇ.

ئالتۇن قۇياشنىڭ گەردىشى ئۇيۇقتىكى چوققىنى سۆ-

يۈپ، زېمىندىن نۇرىنى ئاستا - ئاستا يىغىشقا باشلاپتۇ.

سودىگەر ئەس - ھوشنى يىغىپ، بىردىنلا يەرنى تە-

پىپ سەۋدايىلارچە ۋارقىراپ كېتىپتۇ:

— نەس باسقان جىنىنىڭ ئۇۋىسى ئىكەن بۇ! بالىنى

ئازدۇرۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. سىلەر ئەقلىڭلارنى جو-

رۇپ، كۈن پېتىشتىن بۇرۇن يىقىتىڭلار بۇ دەرەخلەرنى!

ئۆگەن ئىڭرىغان يېتى ئىزىدا ئولتۇرۇپ قاپتۇ. قول-

دىكى قارا كوزىنى ھەم مەيدىسىگە چىڭ بېسىپتۇ!

يوغان ئايپالتلار ۋالدىداپ مۇقەددەس دەرەخلەرگە

زەربە بىلەن چېپىلىشىشقا باشلاپتۇ.

ئاخىر، مىڭ يىللاردىن بېرى شاخلىرى ئىرماش -

چىرماش گىرەلىشىپ بىر تەن، بىر ۋۇجۇدقا ئايلىنغان بىر

جۈپ مۇقەددەس دەرەخ يەرۋ ئاسماننى لەرزىگە سېلىپ

تاغ كۆچكەندەك گۈلدۈرلەپ يىقىلىپتۇ.

كىشىلەر ئاچ كۆز ئوۋچىلاردەك تۇشمۇتۇشتىن يوبۇ-

رۇلۇپ كېلىشىپ بەھەيۋەت شاخلار ئارىسىدىن ئولجىسىنى

ئىزدىشىپتۇ. ئىزدەپتۇ، ئىزدەپتۇ. كۈمۈش بۆشۈك تۈگۈل،

بالىنىمۇ تاپالماپتۇ.

شۇ چاغ كۈن پېتىپتۇ. قۇلاقلىرىغا ئالتۇن قوڭغۇراق-

نىڭ جىرىڭلىغان ئاۋازى ئىشتىلىپتۇ. كىشىلەر باشلىرىنى

كۆتۈرۈپ كۆرۈپتۇكى، كۆك قەھرىدە بىر يورۇق نۇر

كۈمۈش چوققا تامان ئۇچۇپ كېتىۋاتقۇدەك.

يورۇق نۇر ئۇچۇپ بېرىپ كۈمۈش چوققىغا قونۇپ-

تۇ - دە، ئۆچۈپتۇ. كىشىلەر ئاتا - بوۋىلىرىغا - سەككىز

ئايال ۋە بىر ئوغۇل بوۋاققا نىجاتلىق ئاتا قىلغان كۈمۈش

چوققىغا قارىغان يېتى ئىزىدا قېتىپ قاپتۇ، قېتىپ تاشقا

ئايلىنىپ كېتىپتۇ.

شۇ كېچە كىتەك بالىنىڭ ئاسمىدا ئايىمۇ، يۇلتۇزمۇ

كۆرۈنمەپتۇ. جاھاننى گىل رەڭ تۇمان قاپلاپ، ئاسماندىن

شۇرۇلداپ قۇم يىغىشقا باشلاپتۇ. ئەتىسى قۇياش قايتا

كۆتۈرۈلگەندە كىتەك بالىق دېگەن بۇ گۈزەل يۇرت كۆز

يەتكۈسىز قۇملۇققا ئايلىنىپتۇ.

ئېيتىلىشىچە، ھېلىقى قارا كۆپ ھازىرمۇ تەكلىماكانغا

كۆمۈكلۈك ئىمىش. كىمەرسكى، شۇنى تېپىپ تاشقا ئۇرۇپ

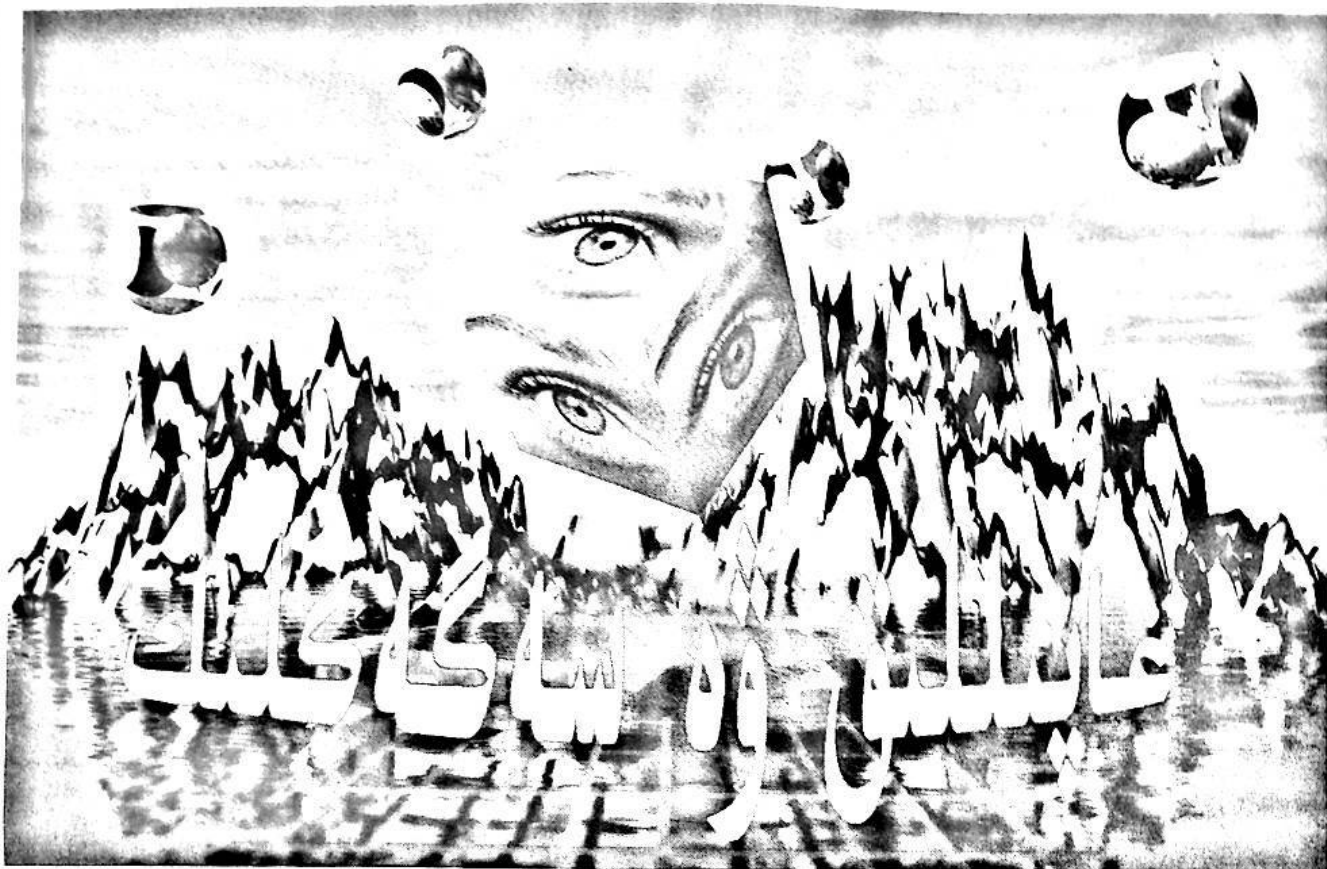
چېقشۇەتسە كىتەك بالىمۇ، تاش ئادەملەرمۇ ئەسلىگە يا-

نارمىش.

توپلىغۇچى: ۋەلى داۋۇت

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

2004.6

M
I
R
A
S

قەبرىسىنى ئېچىپ، كۈلىنى كۆككە سورىماقچى» بولغان. ئۇنىڭ غەربىنى تونۇشتۇرۇپ يازغان كىتابلىرى كۆيدۈ-رۈلگەن، مەنىنى قىلىنغان. گوسۇڭتاۋنىڭ ياردەمچىسى ئۇنىڭغا: «بىرىنچىدىن، پوتەينى كۆزدىن كەچۈرگەندە ئەجنەبىيچە كىيىندى؛ ئىككىنچىدىن، ئەجنەبىيلەرنىڭ پا-دشاھىنى كۆرگەندە ئورنىدىن تۇرۇپ سالام قىلدى؛ ئۇ-چىنچىدىن، كونسېرتقا بارغاندا نومۇر تىزىملىكىنى ئېلىپ كۆردى» دەپ ئۈچ تۈرلۈك جىنايەت ئارتقانىدى. بۇ جىنايەتلەر ھازىر ئاڭلىماققا كۈلكىلىكتەك تۇيۇلىدۇ، ئەمما ئەينى ۋاقىتتا گوسۇڭتاۋ ئۈستىدىن شىكايەت قىلغانلار ئاشۇ ئىشلارنى رەسمىي جىنايەت دەپ كۆپتۈرۈۋەتكەن بولغاچقا، ئاڭلىغۇچىلارنىڭ قاتتىق غەزەپ - نەپرتىنى قوزغىغان. نەتىجىدە، گوسۇڭتاۋ ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتى توشماي تۇرۇپلا، ئاغرىق سەۋەبىدىن ئىستىپانامە يېزىشقا مەجبۇر بولغان، ئوردىمۇ ئۇنىڭ تەلىپىگە قوشۇلۇپ، ئۇ-نىڭ ئورنىغا باشقا ئادەمنى ئەۋەتكەن. گوسۇڭتاۋنىڭ ئى-دىيىسى ئەينى ۋاقىتتىكى جۇڭگولۇقلارنىڭكىدىن 20 يىل، ھەتتا بەزىلەرنىڭكىدىن 100 يىل ئالدىدا ئىدى. گوسۇڭتاۋ جۇڭگوغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇنى چوڭ بىلىدىغان بىرمۇ ئادەم چىقمىغان، نۇرغۇن كىشىلەر ئۇنى خائىن دەپ

ھازىر بىز ئۈچۈن ئاددىي ساۋات بولغان نۇرغۇن بى-لىملەر، جۈملىدىن يەر شارنىڭ قۇياشنى چۆرىدەپ ئاي-لىنىشى، قاننىڭ تومۇردا ئېقىشى توغرىسىدىكى بىلىملەر ئەينى چاغلاردا سەپسەتە دەپ قارىلىپ ئەيىبلەنگەنىدى. ھازىر بىز كۆنۈپ كەتكەن نۇرغۇن شەيئىلەر، جۈملىدىن پويىز، شىم - كاستۇم دېگەندەك نەرسىلەر دەسلەپ پەيدا بولغاندا بالايىئاپەتنىڭ مەنبەسى دەپ قارالغانىدى. نۇر-غۇن كىشىلەر مۇشۇ تۈپەيلى ئېچىنىشلىق بەدەللەرنى تۆ-لىدى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى تەلىيى كەلگەنلەر تاپا - تانە، تىل - ھاقارەتلەرگە قېلىپ ئامان قالدى، تەلىيى كەلمە-گەنلەر زىندانغا چۈشتى، ھەتتا جېنىدىن ئايرىلدى. شۇڭا ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىدىن بەھرىلىنىۋاتقان بىزلەر ئا-شۇ يولباشچىلارغا رەھمەت ئېيتىشىمىز كېرەك.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئەنگىلىيە، فرانسىيىدە تۇرۇشلۇق تۇنجى ئەلچىسى گوسۇڭتاۋ خاننىڭ ھوقۇقى ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ئاشۇ دەۋرلەردە، غەربنىڭ ھاكىمىيەت تۈزۈلمىسىنى تەتقىق قىلىپلا قالماستىن، ئۇنىڭ ئارتۇقچى-لىقلىرىنى تەرغىب قىلغان، گوسۇڭتاۋنىڭ بۇ ئىشلىرى ئەينى زاماندىكى كىشىلەرنىڭ كۆزىگە سىغىمىغان، ھەتتا ئۇ ئالەمدىن ئۆتۈپ توققۇز يىلدىن كېيىن، بەزىلەر «ئۇنىڭ

قارىغان.

جۇڭگودا توغرا يول تۇتقان ئاز سانلىقلار ئىدىيە تە-
قبىلەنگەن دەۋرلەردە، مۇستەبىتلىك ئەدىگەن جايىلاردا
جەمئىيەتنىڭ دۈشمىنىگە ئايلىنىپ قالدى.

ئازچىلىقنىڭ كۆپچىلىككە بويىسۇنۇشى دېموكراتىيىنىڭ
مۇھىم مەزمۇنى ئىكەنلىكى كىشىلەرگە مەلۇملۇق، بىراق
مۇستەبىتلىك ۋە ساختىلىق ھۆكۈم سۈرگەن جەمئىيەتتە،
ھۆكۈمراننىڭ پىكرى كۆپچىلىكنىڭ پىكرى بولۇپ قالدۇ
(گەرچە كۆپچىلىك چىن كۆڭلىدىن ئاشۇ پىكىردە بولمى-
سىمۇ). بۇ ئەھۋال لۇشۈننىڭ «بۇرۇن ئازچىلىق كۆپچى-
لىكنى ئانىي تاپاتتى، ھازىر بولسا كۆپچىلىك ئازچىلىقنى
خاراۋاتىدۇ» دېگىنىگە ئوخشايدۇ.

جاھاننىڭ رەپتارىغا كىرىۋالدىغانلارنىڭ ساماندىك
تولا، ھەق - ئادالەتنى ياقلايدىغانلارنىڭ كەم تېپىلىشى
قەدىمدىن تارتىپ كىشىلەرنى ئامالسىز قالدۇرۇپ كېلىۋا-
تىدۇ.

دۆلىتىمىزدە سەگەكلەر ئاز سانلىقنى ئىگىلەپ كەلگەن
بولۇپ، ئۇلار ئادەمگە زامانغا باقمىغاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ.
1958 - يىلى تەلۋىلىشىپ كەتكەنلەر كۆپ، سەگەكلەر ئاز
ئىدى. ئون يىللىق بالايىئاپەت مەزگىلىدىكى ھەقىقىي
سەگەكلەر بارماق بىلەن سانغۇدەكلا.

سەگەكلەر سەگەك - ھوشيارلىقى تۈپەيلى ھۆرمەتكە
سازاۋەر بولۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، كۆپچىلىكنىڭ ئەشەددىي
دۈشمىنى قىلىپ قويۇلۇپ، كىشىلەر سەگەك، ھوشيار بو-
لۇشتىن ھەزەر ئەيلەيدىغان بولۇپ قالدى.

كۆپچىلىكنىڭ قىلغىنىنىڭ ھەممىلا ۋاقىت خاتا بولۇ-
ۋېرىشى ناتايىن، ئەلۋەتتە. 1976 - يىلى كۆپچىلىكنىڭ
كوچىلارغا چىقىپ، جۇڭبۇلەي زۇڭلىغا ماتەم تۇتقانلىقى
توغرا بولغان.

ئاز ساندىكى سەگەكلەر كۆپ ساندىكى نادانلاردىن
ئەندىشە قىلماي تۇرالايدۇ. چۈنكى ئۇلار كۆپچىلىكنىڭ
دۈشمىنى بولۇپ قالماي دېسە، يا كۆپچىلىكنىڭ قاتارىغا
ئۆتۈشكە، يا زۇۋان سۈرمەي تۇرۇۋېلىشىغا، يا تارىخنىڭ
ئالدىرىماي ئۆزگەرتىشىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈشكە
توغرا كېلىدۇ. سەگەكلەرنىڭ ئۇنداق زامانلاردا ئەتىۋارلە-
نىشى ئۇياقتا تۇرسۇن، ناھەق خارلىنىپ ئۆلۈپ كەتمەس-
لىكىنىڭ ئۆزىلا چوڭ ئىش بولغان بولىدۇ.

نورمال جەمئىيەتتە سەگەكلەرنى رىيازەت چەكتۈر-
مەسلىك، باسماسلىق كېرەك. ئۇلارنىڭ ئۆز كۆز قاراشلە-
رنى كۈندىلىك خاتىرە، خەت - چەك، نۇتۇق ئورنىغا-
لىرىدا قالدۇرماستىن، ئوچۇق - ئاشكارا بايان قىلىشىغا
پۇرسەت بېرىش - ئۇلارنى رىيازەت چەكتۈرمەسلىك،
باسماسلىقنىڭ يولىدۇر.

بەزى ئىدىيىلەرنى كىشىلەرنىڭ قوبۇل قىلماسلىقىدىكى
سەۋەب كىشىلەرنىڭ بىلىش سەۋىيىسىنىڭ تۆۋەنلىكىدە
ئەمەس، بەلكى ھۆكۈمرانلارنىڭ بىر تەرەپلىمە قاراش ياكى
ئېھتىياج تۈپەيلى، ئاشۇ ئىدىيىلەرنى پايدىسىز ئورۇنغا
چۈشۈرۈپ قويغانلىقىدا. بۇ خۇددى فورما كىيگەن ساقچى
بىر ئادەمنى يالاپ ئېلىپ مېڭىپ، «بۇ دېگەن بىر ئوغرى»
دېسە، بۇنىڭغا ھېچكىمنىڭ غىدىك - پىدىك قىلالمىغىنىغا
ئوخشايدۇ. بەزى ئەمەلدارلار ساختىپەزلىك قىلىدۇ، قانۇن-
سىز ئىشلارنى قىلىشتىن تەپ تارتمايدۇ، قىلغان ئىشلىرى
پاش بولۇپ قالسا، توۋا قىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، پاش
قىلغانلارنى زەربە بېرىش ئوبيېكتىغا ئايلاندۇرۇپ قويدۇ.
ئۆزىنىڭ سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان ئىگىلىكنىڭ خارابىلە-
شىشى، باشقىلارنىڭ ئىش ھەققىنى تارقىتىلماسلىق قاتارلىق
مەسلىلەرنى ئۆزىدىن كۆرمەستىن، پاش قىلغانلارغا ئارتىپ
قويدۇ. ئۇلار قولىدىكى ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ، كۆپچى-
لىكنى ھەققانىيەتچى پاش قىلغۇچىلارغا نەپرەتلىنىشكە
كۈشكۈرتىدۇ. نەتىجىدە، يامان ئىشنى قىلغان ئەمەلدارلار
بەخىرامان يۈرۈپ، ھەق سۆزلىگەنلەر كوچىدىن ئۆتكەن
چاشقاندىك ئۇر - ئۇرغا قالىدۇ.

قۇملۇقتا كۆككە تاقاشقۇدەك دەل - دەرەخنىڭ، قات-
قىلاق يەردە بولۇق ئۆسكەن زىرائەتنىڭ بولۇشى مۇمكىن
ئەمەس. شۇنىڭغا ئوخشاش، ئىدىيىنىڭ ئۆسۈشمۇ مۇۋا-
پىق تۇپراققا موھتاج. مۇۋاپىق تۇپراق بولمىسا، ئىدىيە-
نىڭ ئۆسۈشمۇ مۇمكىن بولمايدۇ؛ يەككە - يېگانە پېتى
قەيسەرلىك بىلەن يىلتىز تارتىپ ئۆسمەن، دېگەن تەق-
دىردە، بۇنداق ئىدىيە قاتتىق بوران - چاپقۇندا ئېچى-
نىشلىق ھالدا ئۇجۇقۇپ كېتىدۇ.

— ليۇشىڭيۇ قەلىمىدىكى بۇ مۇلاھىزە «فېلىيەتونلاردىن تاللا-
نما» ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىلى يانۋار سانىدىن ئېلىندى.

ئازاد نىزامىدىن ئەنجىنى تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

2004

پالتان ئۇخلىشۇغانلارنى ئويغاتقىلى بولمايدۇ

M
I
R
A
S

بۇنىڭدىن 85 يىل ئىلگىرى (1918 - يىلى)، بىر كۈنى كەچتە بېيجىڭدىكى شاۋشىڭ يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى بىناسىدا، چىيەن شۈەنتۇڭ بىلەن لۇشۈن ئوتتۇرىسىدا جۇڭگو ھازىرقى زامان ئە- دەبىيات تارىخىدىكى ئەھمىيىتى زور بولغان بىر قېتىملىق دە- تالاش بولغان. لۇشۈن: «بىرمۇ دەرىزىسى يوق، بۇزۇۋېتىش مۇمكىن بولمىغان بىر تۆمۈر ئۆيدە قاتتىق ئۇخلاۋاتقان خېلى كۆپ ئادەم ھايلان ئۆتمەيلا تۇنجۇقۇپ ئۆلۈپ كەتمەكچى، بۇنداق ئەھ- ۋالدا ئۇلار قاتتىق ئۇيقۇدىن ئويغىنماي تۇرۇپلا كۆز يۇمسا، جان تالاشقىنىنىمۇ بىلەلمەي قالىدۇ. بىراق سىز توۋلاپ يۈرۈپ ئۇلار- نىڭ ئارىسىدىكى سەگەكرەك ياتقان بىر نەچچە يىلەننى ئويغىتسۇن- دە. سىڭىز، بۇ بىر نەچچە يىلەن ئۆلۈم ئالدىدا قاتتىق جان تالاشىدۇ. بۇ ئەھۋالدا ئۇلارغا يۈز كېلەلمەسزۇ؟» دېگەن. چىيەن شۈەنتۇڭ: «- بىر نەچچە يىلەن بولسىمۇ ئويغىنغاندىكىن، ئۇلارنى بۇ تۆمۈر ئۆينى بۇزۇپ چىقىپ كېتەلمەيدۇ، دېسىڭىز بولمايدۇ» دېگەن («چۇقان، كىرىش سۆز»گە قارالسۇن)، «ئۇخلاش» ۋە «ئويغىنىش» مەسىلىسى بۈگۈنكى يېڭى شارائىتتا يېڭىچە قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقتى. شۇنداق بىر قىسىم كىشىلەر باركى، ئۇلار «قاتتىق ئۇيقۇ» ھالىتىدە «تۇنجۇقۇپ ئۆلۈپ» كەتمەيدۇ، يا «ئۆلۈم ئالدىدا قاتتىق جان تالاشمايدۇ»، يا «بۇ تۆمۈر ئۆينى بۇزۇپ چىقىپ كەتمەيدۇ». ئۇلار ئۇخلىغان بولۇۋالغانچا، كاللىسى «ئويغاق»: «ئەمما قىياپەت - ھالىتىدىن قارىسا «قاتتىق ئۇيقۇ» دا، كونىلار- نىڭ: «ئۇخلىغاننى ئويغىتماق ئاسان، ئۇخلىغان بولۇۋالغاننى ئوي- غاتماق تەس» دېگىنىدەك، سىز بىر ياندا تۇرۇپ ھەرقانچە «- قاتتىق تۈۋلىسىڭىزمۇ» ئۇخلىغان بولۇۋالغانلار خۇددى شېرىن چۈش كۆرۈۋاتقانندەك «قاتتىق ئۇيقۇ» ھالىتىدە تۇرۇپرىدۇ. ئۇخلىغان بولۇۋالغانلارنى ئويغىتقىلى بولمايدۇ. لۇشۈن ھايات

بولغان بولسا، بۇنىڭغا قانداق ئامال قىلار بولغىدۇ؟
لەن يۇتاك «جۇڭگولۇقلارنىڭ زېرەكلىكى» دېگەن ماقالىسى-
دە: «زېرەك دېگەن سۆز ھاماقەتكە قارىتا ئېيتىلىدۇ. چىڭ بەنچ-
ياۋ: «ھاماقەت بولۇۋالماق تەس»، «زېرەك بولماق تەس، زېرەك-
لىكتىن ھاماقەت بولۇۋالماق تېخىمۇ تەس» دېگەن. ناھايىتى جايدا
ئېيتىلغان بۇ ھېكمەتكە جۇڭگولۇقلارنىڭ سىرلىق جاھاندارچىلىق
پەلسەپىسى سىڭگەن ... شۇڭا جۇڭگودا زېرەكلىك بىلەن ھاماقەت-
لىك يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن. جۇڭگولۇقلارنىڭ زېرەكلىكىنىڭ ھام-
قەت بولۇۋېلىشتىن باشقا، ئۆگەنگۈدەك ئالاھىدە يېرى يوق» دەپ
يازغان. جۇڭگودا يەنە: «بىلىپ تۇرساڭمۇ، ھاماقەت بولۇۋال»
دەيدىغان گەپمۇ بار، بۇنىڭدىكى مەنىمۇ «ئويغاق» بولساڭمۇ
«ئۇخلىغان بولۇۋال» دېگەن يەرگە بارىدۇ. ئۇخلىغان بولۇۋال-
غاننى ئويغىتقىلى بولمىغاندەك، «بىلىپ تۇرۇپ، ھاماقەت بولۇ-
ۋالغان» لارغا بىر نەرسە «بىلىدۇرۇش» بەسى مۈشكۈلدۇر!
چىڭ بەنچياۋنىڭ تېرەن مەنىدە ئېيتقان «ھاماقەت بولۇۋال-
ماق تەس» دېگەن بۇ سۆزنى ھازىر نۇرغۇن كىشىلەر رېئال
تۇرمۇشتا «ھاماقەت بولۇۋال» («ئۇخلىغان بولۇۋال»)غا ئۆز-
گەرتىۋالدى. راست ھاماقەت بولسۇن، ھەر ھالدا چۈشىنىشكە بو-
لىدۇ، ئەمما ھازىر راست ھاماقەتلەردىن ھاماقەت بولۇۋالغانلار
كۆپ. ھاماقەت بولۇش ئادەمنىڭ ساپاسىنىڭ تۆۋەنلىكىدىن بول-
دۇ، ئەمما ھاماقەت بولۇۋېلىش ئادەمنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتى،
خۇلق - مەجەزىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. نەپسانىيەتچى ئەمەلدار جاك
ئېرچياڭنىڭ «ئەمەلدارنىڭ قول ئاستىدىكىلەر ئۈچۈن دەستور»
دېگەن كىتابىدا «باشلىقنىڭ ئالدىدا ھاماقەت بولۇۋېلىش، كىچىك
بالا بولۇۋېلىش كېرەك» دېگەندەك «دانا مەسلىھەت»لەر تىلغا
ئېلىنغان. بۇ، ئەمەلدارلىق سورۇنىدىكى بەزى «يورۇشۇن قائى-
دە»

دەپ غەپلەت ئىچىدە ياشاشقا تەن بەرسەك ياكى باشقىلارغا غەپلەت ئىلكىدە ياشاشنى ئۆگەتسەك بولمايدۇ. سەگەكلىك بىلەن ئۆلۈش غەپلەت ئىلكىدە ياشاشتىن ئەۋزەل؛ چۈنكى سەگەكلىك بولغاندا، تارىختىكىدەك «بىگۇناھلارنىڭ كاللىسى يەرگە دوم-لاپ چۈشسە، قانخور جاللاتنىڭ شەمشىرىنى ئىتتىك ئىكەن، دەپ ماختايدىغان» كۈلكىلىك پاجىئەلەر تەكرارلانمايدۇ» دېگەن. ئۇ يەنە «يۈگەنسز پىكىرلەر» دېگەن ئەسىرىدە مەردانىلىك بىلەن: «تىرىكلىكتە سادا بولىدۇ، ئۆلۈكتە بولسا ھېچقانداق سادا بولمايدۇ. ھېچقانداق سادا بولمىغان دۆلەت ھالاك بولغان دۆلەتتۇر، سادا ياغراپ تۇرىدىغان دۆلەت بولسا، جۇشقۇن دۆلەتتۇر. بەزىدە «سۈكۈت قىلىش ئەۋزەل» بولسىمۇ، بىراق كۆپىنچە ھاللاردا، سۈكۈت قىلىش جىنايەت سادىر قىلغانلىق بولىدۇ» دەپ يازغان. ئېينىشتىننىمۇ: «مەن جەمئىيەتتىكى ئىنتايىن قەبىھ، يامان دەپ قارىغان قىلمىشلارغا قارىتا كۆز قارشىمىنى ئو-چۇق - ئاشكارا بايان قىلدىم، چۈنكى ئۇنداق قىلمىشلارغا قارىتا زۇۋان سۈرمەي تۇرۇۋالسام، ئۆزۈمنى خۇددى ئەسكىلەرگە بو-لۇشۇپ، شېرىك جىنايەت ئۆتكۈزگەندەك ئويلاپ قالسىمەن» دېگەن. ئۇلار ئويغانغاندىن كېيىن قايتا ئۇخلىغان بولۇۋالماستىن، قاتتىق ئۇيقۇدىكى باشقا كىشىلەرنى ئويغىتىشقا تىرىشقان، ئۇخ-لىغان بولۇۋالغانلارنى ئۇنداق قىلماسلىققا دەۋەت قىلغان. بىزگە كېرىكى، ئويغاقلار بىلەن تولغان جۇڭگو ئەمەسمۇ؟

يۇقىرىقى بايانلار «4 - ماي ھەرىكىتى» دىن بۇيان مۇھاكىمە قىلىنىۋاتقان «ئويغىنىش» دېگەن تېمىنى ئېسىمگە سېلىپ قويدى. سوتسىيالىزىمنىڭ «تۆۋەن باسقۇچى» دا تۇرۇۋاتقان جۇڭگودا «ئويغىتىش» كەم بولسا بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. بىراق «ئۇخلىغان بولۇۋالغان» ئاشۇ كىشىلەرنى «ئويغىتىمەن دېيىش»، «ئويغى-تىش» نىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق («ئۇخلىغان بولۇۋالغانلارنى ئويغىتقىلى بولمايدۇ»). كىشىلەرنىڭ كەينى - كەينىدىن «ئۇخلى-غان بولۇۋېلىشى» دىكى ئىجتىمائىي ھەنبەنى تۈپتىن يوقىتىش نۆۋەتتە جىددىي ھەل قىلىشقا تېگىشلىك ئىشتۇر. چۈنكى ئاشۇ ئىجتىمائىي ھەنبەنى تۈپتىن يوقاتقاندا، «ئويغىتىش» بولمىسىمۇ، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزۈلۈكىدىن ئويغىنىدۇ؛ ئەگەر ئۇ ھەنبەنى تۈپتىن يوقاتمىغاندا، «ئويغىتىش» ئەكسىچە ئۇيقۇدىن ئويغانغان كىشى-لەرنى داۋاملىق خورەك تارتىپ ئۇخلىغان بولۇۋېلىشقا ئۈندەيدۇ. - يىجىز قەلىمىدىكى بۇ مۇلاھىزە «فېلىيەتون ئايلىق ژۇرنى-لى» نىڭ 2003 - يىلى دېكابىر سانىدىن ئېلىندى.

ئازاتچان نىزامىدىن ئەنجانى تەرجىمىسى
مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

دەپ بىر ئادەمنىڭ ئەمەل - مەنسىپىنىڭ ئۆسۈشىنىڭ ئۇنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتى، ئىقتىدار - قابىلىيىتىنىڭ قانداقلىقىغا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ «ھاماقەتلىك ئىلمى» گە ماھىر ياكى ماھىر ئەمەس-لىكىگە، «ئۇخلىغان بولۇۋېلىش» نى قاملاشتۇرۇش - قاملاشتۇ-رالماستىقىغا باغلىق ئىكەنلىكىنى ۋاسىتىلىك ئەكس ئەتتۈرۈپ بې-رىدۇ. شۇڭا بۇنداق مۇھىتتا، كىمكى ئۆزىنىڭ ھوشيار - سەگەك ئىكەنلىكىنى بىلىندۈرۈپ قويسا، ئاينىغان دەپ قارىلىپ، ئەمەل - مەنسىپى ئۆسۈش ئۇيىقتا تۇرسۇن، ئارامخۇدا كۈن ئالمىقىمۇ تەسكە چۈشىدۇ. «زۇڭلىغا كۆڭلۈمدىكىلەرنى دەۋالاي» دېگەن كىتابنىڭ ئاپتورى لى چاڭپىڭنىڭ تارتقان سورۇقچىلىقلىرى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ. يېزا ئىگىلىكى، دېھقانلار مەسىلىسى جەھەتتە لى چاڭپىڭغا ئوخشاش «سەگەك» ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى سامان دەك تولا. بىراق ئۇلار ئۇخلىغان بولۇۋېلىشقا رازىكى، ئۆز-لىرىنىڭ سەگەكلىكىنى بىلىندۈرۈپ قويۇشنى خالىمايدۇ. چۈنكى ئۇلار «ئۇخلىغان بولۇۋال» سا، ئۆزىنى ئاياپ قالايدۇ. «ئەمەل-دارلار سورۇنىدا بىلىپ تۇرسىمۇ، ھاماقەت بولۇۋالدىغانلارنىڭ بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقانلىقى ئەمەلدارلارنىڭ ھوقۇق ئۇلىنىڭ بار-غانسېرى ئاجىزلاۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ» (يۆپىڭنىڭ «بى-لىپ تۇرسىمۇ ھاماقەت بولۇۋېلىش» دېگەن كىتابىدىن).

جۇشىنىڭ «ھاكىمىيەت توغرىسىدىكى پەندە - نەسەتلەر» دې-گەن ئەسىرىدە: «ھازىرقى ئەمەلدارلار - بەگلەر جان بېقىشنىڭ كويىدا ئىشلارنى ئەپلەپ - سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋېتىپلا بولدى قىلىدۇ. كۈن ئۆتكۈزۈشنىڭ غېمىدىلا يۈرىدۇ. چاتاق چىقىپ قالماستىقى ئۈچۈن يۇقىرى - تۆۋەن بىر - بىرىنىڭ كۆزىنى بويايدۇ. ھېچقان-داق ئىش بىلەن كارى بولماي يۈرىدۇ. ئەگەر سەن تەرسالىق قى-لىپ، سەگەك بولمىسەن، دەپ تۇرۇۋالساڭ، ئەمەلدار بولالمايسەن ... ھەممىدە سىلىق - سىپايە بولۇپ، زامانغا بېقىپ ئىش تۇتساڭ، ئۆزۈڭنى ئايساڭ، ئۆمرۈڭ ئۇزۇن بولىدۇ، كۆزۈڭ ئېچىلىدۇ ... رەسىم - قائىدىلەر مۇشۇنداق بولغاندىكىن، ئۇنىڭغا ئىتائەت قى-لىمىڭ لازىمدۇر!» دېيىلگەن. بۇنىڭدىكى «سىلىق - سىپايە بو-لۇش» دېگەن گەپنىڭ ئۇرانىدىن «ئويغاق بولساڭمۇ، ئۇخلىغان بولۇۋال» دېگەن مەنە چىقىدۇ. شۇڭا «ئۇخلىغان بولۇۋېلىش» - نىڭ تارىخىنى ناھايىتى ئۇزاق دېيىشكە بولىدۇ. جۇڭگودىكى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ مەلۇم شارائىتتا «ئۇخلىغان بولۇۋالما-لىقىمۇ تەسكە چۈشكەن».

ئەمما جۇڭگودا ئۇخلىغان بولۇۋېلىشنى خالىمايدىغانلار ياكى ئويغاق يۈرۈشنى ئۈمىد قىلىدىغانلارمۇ خېلى كۆپ. شاۋيەنشياڭ 1988 - يىلى: «سەگەكلىك ئازاب - ئوقۇبەتنى ھېس قىلدۇرىدۇ،

2004

«غەربىي رايون ئىلگىرىكىدا بايلىقنى تىزىش» ئىلمىي مەزمۇنىدا يېڭىلىنىدىغان ئىلمىي

جۇڭگو سەنئەت تەتقىقات ئاكادېمىيىسى بىلەن مىللەتلەر نەش-رىياتى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان «غەربىي رايون فىلولوگىيە بايلىقى مۇنبىرى» ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى 2004 - يىلى 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى بېيجىڭدا ئېچىلدى. بۇ قېتىمقى يىغىندا دۆلەتنىڭ مۇھىم تەتقىقات تېمىسى بولغان «غەربىي رايون فىلولوگىيە بايلىقى مۇ-ھىت خەزىنىسى» ۋە «غەربىي رايوننىڭ فىلولوگىيە بايلىقىنى قوغداش، ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش» نى تەتقىق قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ باسقۇچ خاراكتېرلىك نەتىجىلىرى دوكلات قىلىنىپ، «غەربىي رايوننىڭ فىلولوگىيە بايلىقىنى قوغداش، ئېچىش ۋە ئۇ-نىڭدىن پايدىلىنىش» تېمىسى مەركەزلىك ھالدا مۇزاكىرە قىلىندى. يىغىندا بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، چىڭخۇئا ئۇنىۋېرسىتېتى، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، جۇڭگو سەنئەت تەتقىقات ئاكادېمىيىسى، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ۋە غەربىي رايوندىكى بەزى ئالىي مەكتەپ ۋە تەتقىقات ئورۇنلىرىدىن كەلگەن، غەربىي رايوننىڭ فىلولوگىيە بايلىقىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان تاڭ يىجىي، لى دەييۇن، ليۇشىچىڭ، ليۇكۈيلى، چۈليۈيى، خاۋسۇمىن، جۇۋشىڭ، ۋاڭ جىيەنمىن، جاڭ خەيياڭ، شۈيىڭ، جياۋجىيەنجۇڭ، چىن شوۋ-چىڭ، گۇسېن، رېن داشىۋ، ماشېڭدې، شياۋمېي، ليۇۋېنڧېڭ، فاڭ لىلى، جۇ بۇشۈەن، ياك ياك، ۋاڭ جىسەن، زاۋيالى، جاڭ شىنشىڭ، ماداشۋ، فەن نىيەنلىڭ، جاۋيۇگۇڭ، ئاپتونوم رايونىمىزدىن يۈسۈپ ئىسھاق، بەختىيار باۋۇدۇن، تۇڭ جىنجۇن (شېبە) ئالىيە (ئۆز-بېك)، تېڭ چۇنخۇا (رۇس)، باتۇر (موڭغۇل) قاتارلىق 100 گە يېقىن داڭلىق ئالىم ۋە تەتقىقاتچىلار ۋەكىل بولۇپ قاتناشتى. بۇ قېتىمقى يىغىندا يەنە مەزكۇر يىغىننى ئۇيۇشتۇرغان جۇڭگو سەنئەت تەتقىقات ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جاڭ چىڭشەن، مىل-لەتلەر نەشرىياتىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە پارتكوم شۇجىسى خۇاڭ جۇڭسەي، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ پەن - تېخنىكا مەھكىمە-سىدىن چىن يىڭشەن، پەن - تېخنىكا مىنىستىرلىكىنىڭ ئاساس مەھكىمىسىدىن جۇۋېننىڭ قاتارلىق يولداشلار ئىشتىراك قىلدى. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى فېي شياۋتوڭ، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى سۇن جياچىڭ ئەپەندى يىغىندا تەبرىك خېتى ئەۋەتتى. يىغىننىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا جۇڭگو سەنئەت تەتقىقات ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جاڭ چىڭشەن ئەپەندى رىياسەتچىلىك قىلدى. ئۇ ئېچىلىش مۇراسىمى نۇتقىدا مۇنداق دېدى:

بىز ئىلگىرى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشنى زىيادە

تەكىتلەپ، فىلولوگىيە بايلىقىنى تونۇش ۋە ئۇنى قوغداشقا سەل قارىغان ئىكەنمىز. ئەمدىلىكتە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ئادەمنى ئاساس قىلىشتىن ئىبارەت ئىلمىي بولغان تەرەققىيات كۆز قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويدى، بىز بۇنى قىزغىن قوللايمىز. چۈنكى ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئارتۇقچىلىقى بولمىسا بولمايدۇ. شۇ-نىڭ ئۈچۈن مەزكۇر تەتقىقات تېمىسىنىڭ تىكلەنىشى، ئۇنىڭ ئىج-تىمائىي ئەھمىيىتى، مەدەنىيەتتىكى ئەھمىيىتى، شۇنداقلا ئىقتىسادىي ئەھمىيىتىنى مۆلچەرلىگۈسىز دېيىشكە بولىدۇ. بۇ قېتىمقى يىغىننىڭ مۇددىئاسى بىرىنچىدىن، خۇلاسە چىقىرىش؛ ئىككىنچىدىن، خۇلاسە چىقىرىش ئارقىلىق يېتەرسىزلىكلەرنى تېپىپ چىقىش ھەمدە بۇ-نىڭدىن كېيىنكى خىزمەت نىشانىمىزنى تۇرغۇزۇپ چىقىشتىن ئىبار-رەت. مەن بۇ تەتقىقات تېمىسىنىڭ نوقۇل «غەربىي ئېچىش» ئۇ-چۇنلا تۆھپە قوشۇپلا قالماي يەنە ئېلىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنى-يىتىنى قوغداش ئۈچۈنمۇ ھەسسە قوشۇشنى ئۈمىد قىلىمەن.

تەتقىقات تېمىسىنىڭ مەسئۇلى، جۇڭگو سەنئەت تەتقىقات ئا-كادېمىيىسىنىڭ ئاكادېمىكى، دوكتور فاڭ لىلى خانىم تەتقىقات كۆ-رۈپىسىدىكىلەرگە ۋاكالىتەن يىغىن ۋەكىللىرىگە مېدىيىلەردىن پايدىلىنىپ تەپسىلىي دوكلات بەردى. ئۇ تەتقىقات تېمىسىنىڭ ئىل-تىھاس قىلىنىش ئارقا كۆرۈنۈشى، ئومۇمىي قۇرۇلمىسى، تەرەقق-يات ئەھۋالى، قولغا كەلتۈرۈلگەن باسقۇچ خاراكتېرلىك نەتىجىلەر، شۇنىڭدەك كېيىنكى باسقۇچلۇق پىلان قاتارلىقلارنى تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

يەر شارى بىر گەۋدىلەشكەن بۇگۈنكى كۈندە، تالاي يەرلىك مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىماقتا ۋە يوقىلىپ كېتى-ۋاتماقتا. ب د ت ئىنسانىيەتنىڭ يېزىقىسىز مەدەنىيىتى ۋە غەيرىي ماددىي مەدەنىيىتىنى قوغداش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئېلىمىز مۇ بۇ چاقىرىققا ئاۋاز قوشۇپ، خەلقىمىزنى خەلق ئېغىز مەدەنىيەت م-راسىلىرىنى قوغداش قۇرۇلۇشىغا سەپەرۋەر قىلماقتا. بىزنىڭ مەزكۇر تەتقىقات تېمىسىدا ئىشلەيدىغان خىزمىتىمىز بولسا، شۇ تاپتا يوقىلىپ كېتىۋاتقان ۋە ئاللىقاچان يوقالغان فىلولوگىيە بايلىقىنى خەزىنە شەكىلدە ساقلاپ قېلىش ۋە خاتىرىلەپ چىقىشتىن ئىبارەت. جۈملىدىن بۇ شەكىللىك ۋە شەكىلسىز مەدەنىيەت مىراسلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

مەزكۇر تەتقىقات تېمىسى فىلولوگىيە جۇغراپىيىسى، فىلولوگىيە مەنزىرىسى، نوپۇس ۋە فىلولوگىيە ماٹارىيى، دىن، فولكلور، ئەلنەغمە، خەلق گۈزەل - سەنئىتى، خەلق كۆي تىياتىرى، خەلق

M
I
R
A
S

خەرىتىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە مىللەتلەر نەشرىدى- ياتى نەشر قىلىش ئالدىدا تۇرغان «غەربىي رايون فىلولوگىيە بايلىقى»، «غەربىي رايون فىلولوگىيە بايلىقىنى چوڭ تىپتىكى تەكشۈرۈشتىن دوكلات»، «غەربىي رايون فىلولوگىيە بايلىقى دالا تەكشۈرۈش خاتىرىسى» قاتارلىق 10 مىليون خەتلىك ئۈچ پارچە كىتاب، 20 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق فوتو سۈرەت، 50 سائەتلىكتىن ئارتۇقراق ئۇن - سىن ماتېرىياللىرىمۇ بار.

يىغىن جەمئىي ئۈچ كۈن داۋاملاشتى، مۇتەخەسسسلەر، ئالىم- لار ۋە تەتقىقاتچىلار يىغىن جەريانىدا «غەربىي رايون فىلولوگىيە بايلىقىنى قوغداش، ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش» تېمىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا قىزغىن بەس - مۇنازىرە قىلدى.

زۇرۇنسىمىز مۇخبىرى مۇختار تۇردى خەۋىرى

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەھتىمىن

ئۇسسۇلى، قول ھۈنەر - سەنئىتى، ئاسار - ئەتىقە ۋە ئارخېئولو- گىيىدىن ئىبارەت 11 گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، تەتقىقات گۇ- رۇپپىسى جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ۋە ھەرقايسى ئۆلكىلەردىن، شۇنداقلا داڭلىق ئۇنۋېرسىتېتلاردىن تەكلىپ قىلىن- فان 100 دىن ئارتۇق فىلولوگىيە پەنلىرى ۋە سەنئەت پەنلىرى مۇتەخەسسسى، ئالىملار ۋە تەتقىقاتچىلاردىن تەشكىللەنگەن.

تەتقىقات تېمىسىنىڭ بىرىنچى باسقۇچلۇق خىزمىتىدە ئالىم- لارنىڭ تەكشۈرۈش ئۈچۈن باسقان مۇساپىسى 40 مىڭ چاقىرىمدىن ئاشقان، تارتقان فوتو سۈرىتى 9000 پارچىگە، توپلانغان ئۇن - سىن ماتېرىياللىرى ئون سائەتكە، يازما ماتېرىياللار 2 مىليون 400 مىڭ خەتكە، تەكشۈرۈش دوكلاتى 1 مىليون خەتكە يەتكەن. بۇنىڭ ئى- چىدە ئىلمىي ماقالە 39 پارچە، تەكشۈرۈش دوكلاتى 23 پارچە، دالا تەكشۈرۈش خاتىرىسى ئالتە پارچە بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر

«مىراس» ژورنىلىغا مۇشتەرى بولۇڭ

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن!

«مىراس» ژورنىلى خەلقىمىز سۆيۈپ ئوقۇيدىغان ژورنال. «مى- راس» - مەملىكەت بويىچە 100 نۇقتىلىق ژورنال»، «مەملىكەتلىك سەر خىل ژورناللار سېپىدىكى قوش ئۈنۈم ياراتقان ژورنال»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر ژورنال»، «شىنجاڭ 2 - نۆۋەتلىك مۇنەۋۋەر ئىجتىمائىي پەن ژورناللىرى مۇكاپاتى»غا ئېرىشكەن ژورنال بولۇپ، ژورنىلىمىز سەھىپىلىرىنىڭ رەڭدارلىقى بىلەن ئوقۇرمەنلىرىنىڭ قىزىن ئالغىشىغا ئېرىشىپ كەلدى. ژورنىلىمىزدىكى «ئالىم بولساڭ ئالىم سېنىڭكى» سەھىپىسىدە ھەر خىل تېمىدىكى نادىر ئىلمىي ماقالىلەر، «ئادەت قىرپاس» سەھىپىسىدە خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى گۈزەل ئۆرپ - ئادەتلىرى، «گەپنىڭ تېگىدە گەپ بار» سەھىپىسىدە ئىبرەتلىك قىسقا ھېكايە، مەسەللەر، «بۇرۇننىڭ بۇرۇنىدا» سەھىپىسىدە ئاتا - بوۋىلە- رىمىزنىڭ ئەقىل دۇردانلىرى جۈلالىنىپ تۇرىدىغان ھېكايەتلەر، «يىل- تىزسىز دەرەخ بولماس» سەھىپىسىدە خەلقىمىزنىڭ ئوبرازلىق تارىخىي كەچمىشلىرى بىلەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ نەسەپ يىلتىزىنى ئەكس ئەتتۈرد- دىغان ئەپسانە - رىۋايەتلەر، «ئۈنچىلەر تىزمىسى» سەھىپىسىدە ئوت يۈرەك باتۇر - ئەزىمەتلىرىمىز ھەققىدىكى قىسسە - داستانلار، «ئايىدىڭ كېچىلەر» سەھىپىسىدە ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ پاك ئىنسانىي سۆيگۈ - مۇھەببىتى كۈيلەنگەن سۆيگۈنامىلەر، «يا ئىشەن، يا ئىشەنمە» سەھىپ- سىدە پالنامە، سالنامە، چۈش تەبىرىلىرى، «لەقەمىز ئەر بولماس» سە- ھىپىسىدە خەلقىمىز كىشىلىرىنىڭ نام - شەرىپى ۋە قامىلە قوللىنىش ھەق- قىدىكى بىلىم - چۈشەنچىلىرى، «گۈزەللىك ئۈندۈر، توققۇزى تۈندۈر» سەھىپىسىدە مىللەتلىرىمىزنىڭ كىيىم - كېچەك، ئۆي جابدۇش، بېزەش، پەر- دازچىلىق ئادەت - يوسۇنلىرى، «قانۇنسىز ئەل بولماس» سەھىپىسىدە

20046

ھەر خىل دېلولار، «باتۇر باتۇرنى تونۇر» سەھىپىسىدە ھەر ساھەلەردە ئۇتۇق قازىنىۋاتقانلار، «كۈلكە - جان ئوزۇقى» سەھىپىسىدە قىزىقارلىق لەتىپە - يۇمۇرلار، «ئىللەت تۈزەلمىگۈچە، مىللەت تۈزەلمەس» سەھىپ- سىدە بىز ۋە باشقىلار تۈزىتىشكە تېگىشلىك ھەر خىل ئىللەتلەر، «ساق- لىقنىڭ - شاھلىقنىڭ» سەھىپىسىدە خەلقىمىزنىڭ ئوزۇقلىنىش ئادەتلىرى ۋە سالامەتلىك ھەققىدىكى ھېكايەتلەر، «مىللەتتىم ساپ بولسۇن دېسەڭ، ئىشنى ئائىلەڭدىن باشلا» سەھىپىسىدە پەرزەنتلەرنى دانا ۋە ئەخلاىقى رەنالىرىدىن قىلىپ تەربىيەلەش توغرىسىدىكى ئۆگۈت - بىلىملەر «چەت ئەللىكلەر نەزىرىدىكى ئۇيغۇرلار» سەھىپىسىدە چەت ئەللىكلەرنىڭ ئۆي- قۇرلارنىڭ تارىخ مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى ھەققىدىكى تەتقىقات نەتىجىلىرى «دۇنياغا نەزەر» سەھىپىسىدە چەت ئەلنىڭ ئىلغار مەدەنىيەتلىرى تو- نۇشتۇرۇلدى.

قىسقىسى، «مىراس» ژورنىلى ئاۋامغا جاھاننەما، ئالىملارغا بايلىق، ئاشىقلارغا ۋىسال، ئاتا - ئانىلارغا مەسلىھەت، بەرزەنتلەرگە ئىناپ، قىز- لارغا شەرمى - ھايا، بىگىتلەرگە غۇرۇر، بالىلارغا ئەقىل - پاراسەت، ئاغ- رىقلارغا شىپا، ئاجىزلارغا ئۈمىد بېغىشلايدۇ!

بىز سىزلىرىنىڭ ژورنىلىمىزنىڭ 2005 - يىللىق سانلىرىغا مۇشتەرى بو- لۇپ، ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان تەۋەرۈك مىراسلىرىمىزنى ئەۋلادلارغا يەت- كۈزۈپ بېرىش يولىدا ئىشلەۋاتقان جاپالىق خىزمىتىمىزگە يېقىندىن يار - يۆلەكتە بولۇشىڭىزنى سەھمىي ئۈمىد قىلىمىز.

ژورنىلىمىزنىڭ مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى: 0311/1 - 56NC

خەلقئارالىق نومۇرى: 3829 - 1004 - NSSI

پوچتا ۋەكالىت نومۇرى: 60 - 58 ھەرقايسى جايلاردىكى پوچتخانىە- لاردا مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ.

تېلېفون نومۇرى: 4554017 - 0991

ژورنىلىمىزنىڭ يىللىق باھاسى: 30.00 يۈەن، يەككە باھاسى: 5.00 يۈەن ھۆرمەت بىلەن «مىراس» ژورنىلى تەھرىر بۆلۈمى

پاڭنىڭ ئىخرا نامىسى

— لۇشۇننىڭ «سەۋدايى خاتىرىسى» گە تەقلىد

ئالايلىق، مەن يەنە ئۆز - ئۆزۈمنى كۈتۈشكە، گۆش - لۈك ھەم گۆشىز تا ئاملارنى ماسلاشتۇرۇشقا، قۇۋۋەتلىك ۋە قۇۋۋەتسىز يېمەكلىكلەرنىڭ تەڭپۇڭلۇقىغا بەكمۇ دىققەت قىلاتتىم. لېكىن ئۇلار چىشىغا تېگىشىپ، گۆشلۈك ۋە گۆشىز تا ئاملارنىڭ ماس كېلىشىگە ئەھمىيەت بەرمىدى، ئاق - قارىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىپ، بەدىنىنىڭ داۋاملىق توغرىسىغا يوغىناپ سەمرىپ كېتىشىگە سەۋەبكار بولدى. فىزىئولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقۇم بۇزۇلۇپ، 40 ياشقا كىرە - كىرمەيلا يۇقىرى قان بېسىمى، يۈرەك كېسىلى قاتارلىقلارغا گىرىپتار بولۇپ، ئىسمى - جىسمىغا باب «دورا ساندۇقى» غا ئايلىنىپ قالدىم.

يەنە، مەسىلەن ... ھەي، بۇ مىساللارنى ئۈچ - تۆت ئېغىز گەپ بىلەن ئېيتىپ بولۇش ھەقىقەتەنمۇ قىيىن، بولدىلا، سۆزلىمەيلا قويماي.

قىسقىسى، ئۇلار ھەممە ئىشنى ئالدىن پىلانلاپ، غە - رەزلىك ھالدا مېنى سوغۇق سۇ تولدۇرۇلغان قازانغا تاشلاپ قويۇلغان پاقىغا ئايلىنىدۇرۇۋېلىپ، ئاندىن سۇنىڭ تېمپېراتۇرىسىنى ئاستا - ئاستا ئۆزلەتكەن، ئاخىرىدا بالا - يىڭپەتكە ئۇچرايدىغانلىقىمنى بىلىۋالمايدىغان ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويۇپ، بۇ خىل دېمىق، تىنچىق مۇھىتتا كۆركىرىتىپ «ناخشا ئېيتقۇزماقچى بولۇشقان».

مانا ھازىر، مەن ئۆزۈمنىڭ بىر رەھبەر ئەمەس، بەلكى ئۇلار بېقىپ بورداۋاتقان بىر دانە «سېمىز پاقا» غا ئوخشايدىغانلىقىمنى ھېس قىلىشقا باشلىدىم.

ئۇلار ئاخىر مېنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش پىلانىنى ئىجرا قىلىشقا كىرىشتى. پاجىئەلىك ئاقۋەت، ئۇنىڭ ئىلگىرى - كېيىن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بەربىر يۈز بېرىدۇ. ئەمما، ئۇ مېنىڭ پەرەز قىلغىنىمدىن بەكمۇ بۇرۇن بولۇپ قالدى.

مېنىڭچە بۇ بىر قىلتاق، گەرچە دەلىل - ئىسپاتىم يوق بولمىسىمۇ، ئەمما، مېنىڭ تۇيغۇم ئۇلارنىڭ قىزغىنلىقى ئارقىسىدا كىشىلەرگە ئېيتقىلى بولمايدىغان بىر مۇددىئە - نىڭ يوشۇرۇنغانلىقىدىن بېشارەت بەردى، ئۇ بولسىمۇ مېنى قەستلەش!

مەن بىر قاتار ئەمەلىي پاكىتلار ئارقىلىق يۇقىرىقى گۇمانلىرىمنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاپ چىقالايمەن.

مىسالغا ئالسام، ئەسلىدە پىيادە يول يۈرۈشنى ياقتۇ - راتتىم، لېكىن ئۇلار مەن بىلەن قېرىشقانداك: «سىز بىر رەھبەر تۇرۇپ، پىيادە ئىشقا بېرىپ كەلسىڭىز قانداق بولىدۇ؟ بۇ بىزنىڭ ئىدارىمىزنىڭ يۈزىگە سەت ئەمەسمۇ، ئەگەر شۇنداق قىلسىڭىز، سىزگە سەپلەپ بەرگەن شو - پۇرنى قايسى ئىشقا قويىمىز؟» دېيىشىپ، ماشىنا بىلەن ئىشقا ئاپىرىپ، قايتۇرۇپ كېلىشتى. ھەممەيلەننىڭ تەلەپ، ئارزۇسى شۇنداق بولغاچقا، ماڭمۇ بويسۇنماسلىققا ئامال بولمىدى. ئەمما، مەن كۈن بويى ھەرىكەت قىلماستىنلا سالامەتلىكىمگە زىيانلىق ئىكەنلىكىمنى ئېنىق بىلىمەن.

يەنە بىر مىسال، مېنىڭ خاراكتېرىم: ئەزەلدىنلا ئۆز ئىشىنى ئۆزى بېجىرىش ئىدى. لېكىن ئۇلار مەجەزىمىنىڭ ئەكسىچە، ماڭا ۋاكالىتەن بارلىق ئىشلارنى ئۆزلىرىلا مۇ - ۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھەتتا ماڭا قۇسۇر تاپقۇدەكمۇ ئىمكانىيەت بەرمەي، مېنى قول پۇلاڭلىتىپ قويسلا بو - لىدىغان ساراي خوجىدارغا ئايلىنىدۇرۇپ قويدى. بۇ ئىشلارغا گەرچە ئاغزىمىنىڭ ئۇچىدىلا مىننەتدار ئىكەنلى - كىمنى بىلدۈرۈپ قويغان بولساممۇ، ئەمما، كۆڭلۈمدە زادىلا قايىل ئەمەسمەن، چۈنكى، ئانچە - مۇنچە مېنى ئىشلىتىپ تۇرۇشنىڭ ئۆزى ئەقلىي ئىقتىدارنى ئۆستۈ - رۇشكە پايدىلىققۇ.

M
I
R
A
S

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

ئۆزۈم خام سېمىز، ھەرىكىتىم كالانىپاي بولغاچقا، كۆپ ئاۋارىچىلىككە يولۇقتۇم، مېنى پالاكەت باشتى. بىرىنچى پەلەمپەيدىنمۇ چۈشۈپ بولالماي، ئىس ئۇرۇپ كېتىپ قاتتىق يىقىلىپ كەتتىم. سەزگۈم يوقىلىۋاتقان ئاشۇ دەقە. قىلەردىلا ئۆزۈمنىڭ بەئەينى قايناۋاتقان قازان ئىچىدىكى پاقا ئىكەنلىكىمنى ھېس قىلىپ ئۈلگۈردۈم. ئېنىق چۈ- شەندىمكى، ئۇلارنىڭ بىر يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىتتىن بۇ- يان پىلانلىغان سۇيىقەستى ئاخىر روياپقا چىققاندى، ئال- دى بىلەن ئۇلار مېنى تازا بورداپ بېقىپ خام سېمىز بىر مەخلۇققا ئايلاندۇرۇپ، يۈگۈرۈش ئىقتىدارىمدىن مەھرۇم قىلدى، بۇنىڭلىق بىلەن قانائەتلەنمەي ئاندىن بۇ ئاخ- شامقى زىياپەتنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ماڭا خۇدۇمنى يوقاتقىچە مەي ئىچكۈزۈپ مەستۇمۇستەغرىق قىلىۋەتتى، ئوت كەت- كەن ھامان، مېنى تاشلاپ قېچىپ كېتىپ، نەق مەيداندا ئۆزلىرىنىڭ يوقلۇقىغا پاكىت تۇرغۇزدى. بۇ ئامالۇ بو- لىدىكەن، بۇ قالتىس ياخشى چارە ئىكەن! مەن چۈشەد- دىم، ئەمما بەكمۇ كېچىكىپ چۈشەندىم.

مېنىڭ ۋاپاتىم تەبىئىي ھالدا شۇ جايدىكى ئالاھىدە چوڭ خەۋەرگە ئايلىنىپ، ئەتىكى گېزىتلىرىنىڭ باش بېتىگە بېرىلىدۇ، ئۇنىڭدا مۇنداق مەزمۇنلار بايان قىلىنغان بو- لىدۇ: «يېڭى شەھەر رېستورانىدا تۈنۈگۈن تۇيۇقسىز ئوت ئاپىتى يۈز بەردى. ۋەزىپىگە تەيىنلەنگىنىگە تېخى بىر يىل بولمىغان بۇ ئىدارە باشلىقى بەختكە قارشى بىردىنبىر ئا- پەتكە ئۇچرىغۇچى بولۇپ، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگۈچە- لىرىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇنىڭ جەستى گويا پەلەمپەيدە ئۆ- مىلەۋاتقان پاقىغلا ئوخشاپ قالغانمىش».

— خۇ جىيۇڭ ئىمزالىق بۇ ئەسەر «ئاللانغان فېلىتەتونلار» ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىل 11 - ئايلىق سانىدىن ئېلىندى.
مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

ئۇ كۈنى چىرايلىق ئايدىڭ كېچە ئىدى، ئۇلار مېنى يېڭى شەھەر رېستورانغا زىياپەتكە چاقىردى. بەزىلەر ئالدى بىلەن گىرغا سېلىپ بەدەن ئېغىرلىقىمنى ئۆلچىدى، ئارقىدىنلا مېنى ئۇياق - بۇياققا كۆتۈرۈشۈپ، «ياھ، نەق 250 جىڭ كەپتۇ، ئۆتكەن قېتىم ئۆلچىگىنىمىزدىن سەككىز جىڭ ياداپتۇ!» دەپ ئاللا - چۇقان كۆتۈرۈشتى. ئۇ چاغدا مەن بەكمۇ راھەتلىنىپ كەتكەچكە، ئۇلارنىڭ ھايۋانلارنى بوغۇزلاشتىن ئىلگىرى جىڭلاپ باقىدىغان قاسساپلارغا ئوخشاش مېنىڭ ئېغىرلىقىمنى ئۆلچەۋاتقانلىقىنى خىيالە- غىمۇ كەلتۈرمەپتىكەنمەن.

قاۋاقخاندا كەيپىيات بەكمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، ئۇلار بۇرۇنقىغا ئوخشاش نۆۋەت بىلەن ماڭا ھۆرمەت شارابى تۇتتى. مەن بۇرۇنقى ھۆرمەت قەدەھلىرىنىڭ پە- قەت رەپتىسى بولۇپ، بۈگۈنكىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى ئويلىمىغاندىم، شۇنداق قىلىپ، مەن ھېچقايسىنىڭ قولىنى قايتۇرمىدىم، سۇنۇلغانلىكى شارابىنى ئىشتىھا بىلەن سۇ- مۇردۇم. جىق ئىچىپ قويغاچقىمىكىن، خۇدۇمنى بىلمەي تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتىم، قايسى ئاق ھاراق، قايسى قىزىل ھاراق، قايسى پىۋا ... ماڭا بەربىر ئىدى، ھەتتا ئېشەك سۇيىدۈكىنى ھاراق، دەپ تۇتسا، ئۇنىمۇ زوقلىنىپ ئىچە- ۋېتىدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغاندىم، ئاسمان چۆرگە- لەپ، يەر پىرقىرماقتا ئىدى.

كۆزۈم قاراڭغۇلىشىپ، بېشىم ئايلىنىۋاتقاندا، تۇيۇقسىز سىرتتا ئوت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، ئىس - تۈتەكلەر ئاس- مانغا كۆتۈرۈلدى، كۈتكۈچىلەر دەرھال: «ئوت كەتتى! تېز قېچىڭلار!» دەپ قورقۇپ ۋارقىراشتى. مېنى ئارىغا ئېلىپ جوزىنى تولدۇرۇپ خۇشال ئولتۇرغانلارنىڭ ھەم- مىسى ئاشۇ ئاۋاز بىلەن بەدەر تىكۈۋېتىپتۇ، ئۇزاقتىن بېرى مېڭەمنى ئىشلەتمىگەچكىمىكىن، ئىنكاسىم سۇسلاپ كەتتى،

2004

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

تەھرىراتىمىز «ھىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1998 - يىللىق سانلىرىدىن 2003 - يىللىق سانلىرىغىچە توپلام قىلىپ ئىشلىدۇق.

سېتىۋالغۇچىلارنىڭ بىز بىلەن ئالاقىلىشىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز. ئالاقىلاشقۇچىلار: ئەسقەر مەخسۇت، خۇرسەنئاي مەمتىمىن تېلېفون: (0991) 4554017

گەن يېتىچە ئالما دەرىخىنىڭ ئاستىغا يېتىپ كەپتۇ. ئۇ كۆز ئالدىدىكى دەرىخىنىڭ ئالما دەرىخى ئى. كەنلىكىنى، مەقسىتىنىڭ بىر دانە يوغان، سۇلۇق ئالمىغا ئېرىشىش ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلىدىكەن. ئەمما، ئۆزى ئېرىشمەكچى بولغان ئالمىنىڭ قەيەردە بولىدىغانلىقىنى ئوقمايدىكەن، ئاخىر ئۇ، ئالمىلار چوقۇم غول شاخلاردىكى يوپۇرماقلار ئارىسىدا بولىدۇ، دېگەنلەرنى خىيال قىلىپتۇ - دە، دەرىخ غولغا يامىشىپ، توم - توم شاخلارغا قا-راپ ئۆمىلەپتۇ. ئەلۋەتتە، بۇ كېيىنەك قۇرتلار جەمئىيىتىنىڭمۇ ئۆزىگە خاس ئىمتىھان تۈزۈمى بار - دە، مۇبادا كۆپلىگەن قۇرتلار بىرلا ۋاقىتتا بىرلا شاخنى ئۆمىلەش نىشانى قىلىپ تاللىسا،

قايسىسىغا رۇخسەت قىلىشنى ئىمتىھان ئېلىش ئارقىلىق بەلگىلەشكە توغرا كېلىدۇ ئەمەسمۇ. بەختكە يارىشا، بۇ كېيىنەك قۇرتى ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ، يول بويى نۇرغۇن مۈشكۈلاتلارنى يېڭىپ، ئۆز ئارزۇسىغا كۆرە، كۆڭۈلدىكىدەك شاخلارنى ئۆمىلەش نىشانى قىلىپ تاللىۋاپتۇ، ئا-خىرىدا ئۇنىۋېرسىتېت ناملىق شاختىن يوغان بىر ئالمىنى تېپىۋاپتۇ. لېكىن ئۇ خوجايىن ئىسىملىك بىر كېيىنەك قۇرتىنىڭ ئىگىلىك تىكلەش ناملىق شاخقا يامىشىپ چى-قىپ، ئۆزىنىڭكىدىنمۇ چوڭ بىر دانە ئالمىغا ئىگە بولۇ-ۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قاپتۇ، ئۇ ئىگىلىك تىكلەش ناملىق بۇ شاخنىڭ ئەينى يىلى ئۆزى يامىشىشنى خالىمىغان شاخ ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئېلىپ، تولىمۇ ھەسرەتلىنىپتۇ.

ئۈچىنچى كېيىنەك قۇرتى

ئارقىدىنلا ئۈچىنچى كېيىنەك قۇرتىمۇ دەرىخ تۈۋىگە يېتىپ كەپتۇ. ئۇ ناھايىتى ئەقىللىق بولۇپ، يېشىنىڭ كى-چىك بولۇشىغا قارىماي ئۆزى تەتقىق قىلىپ ياساپ چى-قان دۇربۇن بىلەن ئەتراپىنى بىر قۇر تەكشۈرۈپ، بىر دانە ئالاھىدە چوڭ ئالمىنى تېپىۋاپتۇ. تۆۋەندىن يۇقىرىغا ئۆرلەپ مېڭىۋېتىپ، يەنە كۆپلىگەن شاخلارغا دۇچ كېل-دىغانلىقىنىمۇ چۈشىنىپ يېتىپتۇ، دەرىخكە يامىشىش ئۇ-سۇلى ھەر خىل بولسىمۇ، ئەمما، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قا-راپ ئۆمىلەنگەندە، پەقەت بىرلا خىل ئۇسۇلنىڭ بارلىقىنى بايقىپتۇ. ئۇ ئىنچىكىلىك بىلەن ھېلىقى چوڭ ئالمىنىڭ

بىرىنچى كېيىنەك قۇرتى

بىرىنچى تىپتىكى كېيىنەك قۇرتىدىن گەپ ئاچساق، مەلۇم بىر كۈنى ئۇ ھېرىپ - چارچىغىغا قارىماي ئۆم-لەپ، تاغ - دەريالاردىن ئېشىپ، ئاخىر بىر تۈپ ئالما دەرىخىنىڭ تۈۋىگە يېتىپ كەپتۇ، ئۇ كۆز ئالدىدىكى دە-رەخنىڭ ئوخشىغان قىزىل ئالمىلار شاخلاردا سانجاق - سانجاق بولۇپ تۇرغان ئالما دەرىخى ئىكەنلىكىنى بىل-مەيدىكەن، پەقەت ھەمراھلىرىنىڭ شاخقا يامىشىپ چى-قىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئاغسىزلا ئۇلارغا ئەگىشىپ دەرىخكە يامىشىپتۇ. بۇ كېيىنەك قۇرتىنىڭ ئېنىق مۇددىئا، نىشانىمۇ يوق بولۇپ، نېمە ئۈچۈن ياشاپ، نېمە ئۈچۈن ئۆلدى-غانلىقى توغرىدا ھېچقانداق بىر قارىشىمۇ يوق ئىكەن. ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئاقىۋىتى زادى قانداق بولغاندۇ؟ بەلكىم ئۇ، تەلىپى ئوڭدىن كېلىپ شاختىكى يوپۇرماقلار ئارى-سىدىن بىر دانە چوڭ ئالمىنى تېپىۋېلىپ، بىر ئۆمۈر بەختلىك ياشىغاندۇ ياكى قويۇق يوپۇرماقلار ئارىسىدا يول تاپا-ماي، ئۆمۈرۋايەت سەرسانلىق - سەرگەردانلىق ئىچىدە قايمۇقۇپ ئۆمۈر ئۆتكۈزگەندۇ؟ ئەمما، مۇئەييەنلەشتۈ-رۈشكە بولىدۇكى، كۆپلىگەن قۇرتلار ھاياتلىقنىڭ مەنىسى توغرىدا ھېچقانداق پىكىر يۈرگۈزمەي، ئەنە شۇنداق بىغەم ياشا-يدۇ.

ئىككىنچى كېيىنەك قۇرتى

مەلۇم بىر كۈنى ئىككىنچى كېيىنەك قۇرتىمۇ ئۆمىل-

تۇرغان ئورنىنى، ئۆزىنىڭ ئالما بار ياققا قاراپ ئىلگىردە- لەش نىشانىنى ئېسىدە چىڭ ساقلاپتۇ. ئاندىن ئۆمىلەشكە كىرىشىپ، شاختىن - شاختا ھالقىپ ئۆتۈش جەريانىدا قىلچە ھولۇقماپتۇ، چۈنكى، ئۇ مۇشۇنداق ئۆمىلەۋەرسە، قايسى نىشانغا يېتىپ بارىدىغانلىقىنى ئېنىق بىلگەچكە، باشقا قۇرتلار بىلەن قىستلىشىپ، يول تالىشىپمۇ يۈر- مەپتۇ. مسالغا ئالسا، ئەگەر ئۇ پروفېسسور ناملىق ئال- مىنى نىشان قىلىپ ئۆمىلگەن بولسا، چوقۇم مۇشۇ يول بىلەن يۇقىرىغا يامىشىشى كېرەكلىكىنى، ئەگەر ساراي خوجىدارى ناملىق ئالمنى نىشان قىلغان بولسا، جەزمەن ئىگىلىك تىكلەش ناملىق شاخقا قاراپ ئۆمىلىشىشى لا- زىملىقىنى ئېنىق بىلىدىكەن. دېمەك، بۇ كېپىنەك قۇرتى، ئۆزىنىڭ ئالدىن بايقاش ئىقتىدارىغا تايىنىپ، كۆڭۈلدىكى- دەك نەتىجىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئويلايدىكەن، ئەمما، ئۇ ئۆزى ئويلىمىغان كۆڭۈلسىز ئاقىۋەتنىڭ يۈز بېرىشىنىمۇ خىيالدىن يىراق تۇتمايدىكەن، كىم بىلىدۇ، دەيسىز، ئۇ- نىڭ ئۆمىلەش سۈرئىتى ئاستا بولغاچقا، كۆزلىگەن مەد- زىلگە يېتىپ بېرىشتىن ئىلگىرى، ھېلىقى ئالمنى باشقا قۇرتلار ئەپچىللىك بىلەن سوقۇپ كېتەمدۇ تېخى، ياكى بولمىسا، پىشىپ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن بولسا، ئۇ ئالما سېسىپ بۇزۇلۇپ قالمىدۇ تېخى!

تۆتىنچى كېپىنەك قۇرتى

تۆتىنچى كېپىنەك قۇرتى ئادەتتىكى قۇرت ئەمەس بولۇپ، ئالدىن ھېس قىلالايدىغان ۋە بىلەلەيدىغان ئىكەن- تىدارغا ئىگە ئىكەن. ئۇ، ئۆزىگە قانداق ئالمنىڭ لازىم- لىقىنى ئالدىن بىلىپلا قالماستىن، بەلكى كەلگۈسىدىكى ئالمىلارنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنىمۇ ئالدىن ھېس قىلا- لايدىكەن. ئۇنىڭ ئالدىن سېزەلەيدىغان دۇربۇننى قولغا ئالغان ۋاقتى پەقەت بىر تاللا ئالمنى نىشان قىلغان ۋاقت بولماستىن، بەلكى بىخ سۈرۈپ ھۈپپىدە ئېچىلغان ئالما چېچەكلىرىنى ئۈمىدۋارلىق بىلەن كۆزەتكەن ۋاقتى ئىكەن. ئۇ، ئۆز مۇساپىسىنى ھېسابلاپ، ئۆزى يېتىپ بارغۇچە، بۇ چېچەكنىڭ بىردانە چوڭ ئالمىغا ئايلىنىدىغانلىقىنى، بى- رىنچى بولۇپ، شۇ ئالمنىڭ ئىچىگە كىرىۋالالايدىغانلىقىنى توپتوغرا مۆلچەرلىيەلەيدىكەن. ئەمەلىيەتتەمۇ ئۇ ئالما

تۈۋىگە ئۆمىلەپ بارغاندا، ئۆزى كۆزلىگەن نەتىجىگە ئى- رىشىپ، شاد - خۇرام بەختلىك ئۆمۈر كەچۈرۈپتۇ.

بەشىنچى كېپىنەك قۇرتى

كېپىنەك قۇرتلىرىنىڭ ھېكايىسى ئەسلىدە مۇشۇ يەردە ئاخىرلىشىشى كېرەك، چۈنكى ھەممە ھېكايىلەرنىڭ يەكۈ- نى ئىجابىي ھەمدە چوڭقۇر تەربىيىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بولىدۇ ئەمەسمۇ. ئەمما، يەنە كۆپلىگەن كۆرۈر- مەنلەر، بەشىنچى كېپىنەك قۇرتىنىڭ قانداقلىقىغا بەكمۇ قىزىقىدۇ. ئەمەلىيەتتە بەشىنچى خىل كېپىنەك قۇرتى ھېچقانداق ئىش قىلماي، دەرەخ سايىسىدا سالقىنىلاپ ئولتۇرۇشقا قىزىقىدۇ. دانە - دانە چوڭ ئالمىلار ئاسمان- دىن ئۇنىڭ قېشىغا چۈشۈپ تۇرىدۇ. چۈنكى، چوڭ بىر تۈپ ئالما دەرەخىنىڭ خېلى كۆپ شاخلىرى ئاللىبۇرۇن ئۇلارنىڭ جەمەتى تەرىپىدىن ئىگىلىۋېلىنغان. ئۇنىڭ بو- ۋىسى، دادىسى، ئاكاىلىرى دەرەخنىڭ غولىدىن ماكان تۇ- تۇپ، باشقا قۇرتلارنىڭ بۇ جايغا يېقىنلىشىشىنى چەكلە- گەن، ئالما پىشقاندا، دانە - دانە ئالمىلارنى پەستىكى نەۋرە - جەۋرىلىرىگە تاشلاپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئاش - تاام مەسلىسىنى ھەل قىلغان. ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭكى، مۇبادا سىز ئالتۇن قوشۇق تۇتۇپ تۇغۇلمىغان بولسىڭىز، دەرەخ تۈۋىدىن چوڭ ئالمىلارنى تېرىۋالالايمەن، دەپ خام خىيال قىلماڭ، ئالما بېشىڭىزغا چۈشۈپ، مېچىڭىز- نى چىقىرىۋەتمەسۇن.

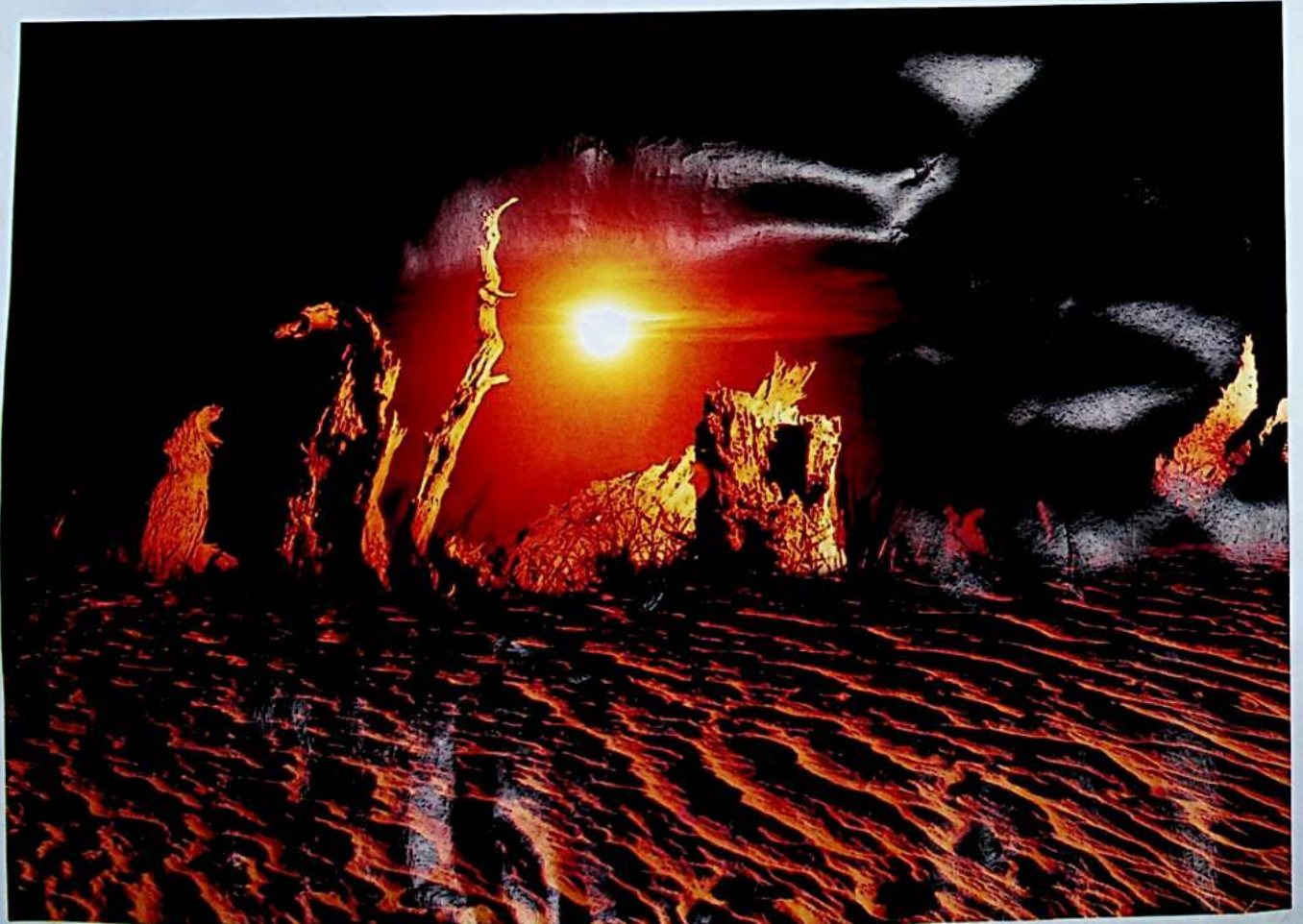
— شى خەن ئىمزالىق بۇ ئەسەر «تاللانغان فېلىيەتونلار» زۇرنىلىنىڭ 2004 - يىلى 10 - ئايلىق سانىدىن ئېلىندى.

مۇھەممەد ئىمىن ۋاھىت تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

ھىراس زۇرنىلىنىڭ بىلدۈرگۈسى

زۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ئەسەر- لەرنى رۇخسەتسىز ئىشلىتىۋالغۇچىلارنىڭ قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ!
«ھىراس» زۇرنىلى تەھرىراتى

یہن شہن فوتوسی